

BÁCSORSZÁG

Vajdasági honismereti szemle

S. C. R. A. M. CAMEERARIJ ET C.

SUPREMI M.

II. STATUS ET ORDINES CUM.

Anno MD

MITATUS CONGRADIENSIS

P

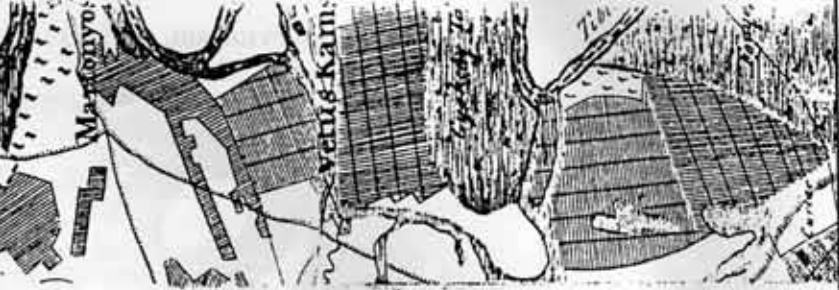
R

O

C

E

S

Szabadka szőlőművelésének története

Több történetbúvárunk szerint a homoki szőlőkultúra majdnem egyidős a szőlő pannóniai elterjedésével.¹

Az első hiteles feljegyzésünk a homoki szőlőtermesztésről I. Géza (1040 körül–1077) uralkodása (1074–1077) idejéből származik. Ő adományozta a garamszentbenedeki apátságnak a Felső-Alpárhoz tartozó szőlődombokat a „Királynő szőlőskert”-jéig. 1075 után Alpár 1/3 része a szávaszentdemeteri görög monostor kezére került.²

Itt érdemes egy kis kitérőt tenni, mivel ez az adat igen érdekes. Arra enged következtetni, hogy ezúton valamilyen kapcsolat jöhetett létre a szerémségi és a homoki szőlőtermesztés között.

III. Béla (1148–1196) a szávaszentdemeteri görög monostor alpári birtokát minden javával együtt a jeruzsálemi Sz. Theodosius lavrának adományozta. Ez az adomány azonban nem lépett életbe. A görög monostor része utóbb a titeli prépostság kezére került.³

Szőlőt a lakott területekhez közeli dombokon sűrűn, minden rend nélkül a gyümölcsfák alá telepítették. Az egykorú feljegyzések együtt említik a szőlőt és a gyümölcsöt. Valószínű, hogy a szőlőt és a gyümölcsöt az ún. szőlőskertekben már akkor is együtt termesztették.

A szőlőtelepítést a királyok privilégiumokkal, adómentességgel ösztönözték. Szőlőtermesztés fejlesztéséhez a XII–XIII. századi telepítések során az országba került latin (vallon) népek mellett főleg a pre-

montreiek és a ciszterciek járultak hozzá nagyobb mértékben. Ekkor hozhatták be a Furmint, a Bakator és Malvasia fajtákat.⁴

Szőlő több évtizedig termő növény, termesztése sok munkát igényel, a bor pedig keresett áru. Elsősorban az egyházi birtokokon, a városok környékén terjed gyorsan a szőlőtelepítés, de a világi földesurak birtokain is tért hódít. A szőlőt a jobbágy majdnem mint tulajdonát örökölheti, elzálogosíthatja, de el is adhatja, természetesen a szolgáltatások folyamatos fenntartásával. Valamennyi ingatlan közül a szőlő a legértékesebb. A XIII. századi adatok szerint egy kh szőlő ára 53,33 g aranyat ért, amíg ugyanakkora szántó csak 0,59 g-ot.⁵ Ez az arány nagyjából a mai napig is érvényben van, ami csak a szőlők tartós értéke mellett szól.

Szabadka szőlőtermesztésének kezdetéről sajnos nem rendelkezünk korabeli írásos adatokkal, így csak feltételezhetjük, hogy az első szőlők a hajdani földvár körül lehettek, de a Kér helység sem kizárható. Tágabb értelemben Tavankút (Sveta Ana) is számításba jöhet.

Alföldön a rendszeres szőlőtelepítés a XIII–XIV. században kezdődött. Tökéket egy suknyi távolságra ültettek egymástól, csak hogy a kapa elférjen közöttük. A szőlőt karó nélkül művelték, a hajtásokat gyékénnyel kötötték össze, összel kapával befedték. Pincék hiányában a szőlőt inkább étkezési célokra használták és kevés bort készítettek.⁶

A telekrendszerre való áttérés után a szabadkai prédiomos gazdasági üzem térbelileg is átrendeződött. A város a XIV. század első évtizedében új telepéseket kapott, akik jelentősen megnövelték a település lélekszámát és többek között szőlőtermesztéssel is foglalkozhattak.⁷ Erre az időszakra tehető Szabadka szőlőtermesztésének növekedése is.

A vámai csata után (1444) a Balkáni-félsziget török uralom alá került. Az elmenekült lakosság magával hozza és ülteti a vörösborokat termő fajtákat, leginkább a Kadarkát.

Szabadka 1542-ben került török kézre, de a török korban is megtartotta városi funkcióit, ugyanis járási székhely lett. Erődítményében állandó katonai helyőrség állomásozott. Az elhurcolt vagy elmenekült lakosság helyébe folyamatosan, valószínű, hogy 1552 után több hullámban, délszláv népek telepedtek le. A lakosság tehát kicserélődött, de mégis minden pusztítás mellett a szőlők művelése nemcsak a nép, hanem a török megszálló érdeke is. Újabb fajták honosodnak meg: fekete makkszőlő, fekete kecskecsöcsü, fekete muskotály, veres kecskecsöcsü, veres karmazsin és a fehér tökszőlő.⁸

Szőlő az adóban is szerepel, bor vámja pedig külön haszon. Adófizetőképeseek azok voltak, akik házukból, szőlőjükből, szántójukból, marhájukból és házukban levő holmijukból és a hordóban levő borukból számítván 300 akcsé értékkel rendelkeztek. Adójuk 50 akese volt évente. Ezen felül minden hordó borért 12,5 akcsét adóztak.⁹

Az 1578. évi adóösszeírásból kitűnik, hogy Szabadkán 25 hold gyümölcsös és szőlő létezett, amire 100 akcsé adó volt kivetve.¹⁰ A szőlőművelést tehát a törökök korában sem hanyagolták el. Ezt alátámasztja Evlia

Antonius Bauer vármegyei mérnök 1825-ben készítette el Bács-Bodrog vármegye részletes térképét. A 2. oldalon közölt szelvény Szabadkát és környékét ábrázolja. Jól láthatók a már létező szőlőhegyek: a szegedi, majsai, halasi, buckai és a bajai. A palicsi és noszai szőlők ekkor még nem léteztek. A térkép tanúsága szerint Bajmok, Pacsér és Csantavér határában is voltak szőlőhegyek.

L. G.

Cselebi (1611–1687) leírása is. Szabadkáról többek között azt írja, hogy sok kertje és szőlője van.¹¹

Szabadka 1686-ban szabadult a török iga alól. Evlia Cselebi állítását igazolja Szabadkáról az 1697-ben készült első látkép is, amelyen a város keleti részén szőlők vannak feltüntetve. A felszabadulást követő zürzavaros időket a szőlők megsínylették, de nem pusztultak el.

A törökök után a sok viszonytagság ellenére újabb szőlőket ültettek. A császári kamara 5 évi adómentességgel igyekezett az új telepítéseket elősegíteni. Növekszik a borfogyasztás, különösen az egymást váltó katonaság között. Sok esetben a bortermő városok maguk is borhiányban szenvednek, mint például 1691-ben Szeged városa. Kecskeméten 1686 őszén az adók törlesztése céljából a lakosok bortermését is az érvényben levő árakban elfogadják.

1699-ben a szőlősgazdák legtöbbje Szegeden, Szabadkán és Zomborban élt. Az itt összeírt háztartásfők 40-50 %-a rendelkezett szőlőbirtokkal.¹² Szabadkán 1702-ben 526 1/2 termő és 228 1/2 nem termő napszámú szőlő volt.¹³ Ez, 72 négyszögölenként számítva, egy napszámú szőlőt, 34 kh-at (20 ha) tesz ki.

A szabadkai sánc katonai háztartásainak 1720. évi összeírása szerint 246 kapás szőlőjük volt. A háztartások 20 %-a rendelkezett szőlővel. Legtöbb háztartásnak 1-2 kapás területe volt. Legtöbb szőlője Iliá Szucsics kapitánynak volt, tíz, és Peter Szapundsits napszamosnak, 7 kapás.¹⁴ Ha 1 kapás szőlőt 200 négyszögöllel számoljuk, akkor az összterület 31 kh (18 ha), ami némi területcsökkenés az 1702. évhez viszonyítva.

A termelt bor csekélyebb értékű, de a jó ivóvíz hiányában nevezetes helyi fogyasztási cikk lett, mint azt Iványi István (1845–1917) írja. A bor tárolására leginkább a kamrát használták és a bor szakszerűtlen kezelése miatt már a nyáron megromlott. Rendszeresen helyben elfogy a termés és távolabbról erősebb hegyi borokat is hoztattak.

1743-ban Szabadka szabad kamarai mezőváros lett és nevét Szent-Máriára változtatta. A legrégebb szőlők a szegedi kapunál voltak. 1744-ben említik a bajai szőlőket is. Létezhetnek már a halasi és a majsai szőlők is. A szurdoki szőlőket 1751-ben említik.¹⁵

Egy 1744-ben kiadott rendszabály 5. pontja kimondja, ha valaki szőlőjét elhanyagolta vagy kertjét nem akarja

tovább használni, más pedig ajánkozik, hogy munkálni és művelni fogja, ennek kell átadni.¹⁶

Az első rendőri hirdetmény 1745-ből megtiltja a szőlők tanács tudta nélküli eladását és házaknál titkon a bor, pálinka (sör) mérését.¹⁷ A hirdetményből kitűnik, hogy már akkor is virágoztak az ún. kurtakocsmák. Ez a jelenség nemcsak városunkra volt jellemző. Hasonló intézkedéseket Kecskemét városa is hozott.

Hogy a szőlőben sok munka volt, azt egy 1746. évi jegyzék is bizonyítja. Ugyanis, amikor a város egy két személyes delegációt Pozsonyba küldött, a szenátus arra kötelezte magát, hogy amíg a kiküldött tagok úton vannak, közös kasszából műveltetik szőlőiket, nehogy azok veszteséget szenvedjenek.

1748-ban 239 birtokosnál 2280 akó bor volt (dézsmálás után), 1758-ban 7035 akó (a birtokosok száma nincs feltüntetve).

A várost elhagyni készülő szerbeknek 1746. november elsejéig el kellett határozniuk, hogy mennek vagy maradnak. Szőlőskertjeiket a város alku szerint készült megváltani, az árat pedig egy év után is fizethette. Továbbá, az itt lakó nemesek is, ha költözni akartak, szőlőiket eladhatták, de a szomszédnak vásárlási előjoga volt.¹⁸

1756–1759 között a városnak viaszlya volt a kamarai dézsmaszedők visszaéléseivel a bordézsmával kapcsolatosan. Végül maga Grassalkovics Antal (1694–1771) kincstári elnök kompromisszumos megoldással vetett véget az ügynek.

A helybéli szerbek 1766-ban azért is panaszkodtak, hogy néhány hónappal azelőtt a tanács mintegy 100 földrészelt osztott ki szőlő alá a maga vallású embereinek, de ők ebből nem kaphattak.¹⁹ 1773-ban csak 4830 akó bor termett. 1778-ban város a vagyoni állapotának felderítésére megvizsgálták az 1760–1776. évi számadásokat. Ezekből kitűnt, hogy a szőlők még nem voltak felmérve, és a birtokosok önkéntes bevallása szerint 6596 kapa (824,5 kh = 474,5 ha) szőlővel rendelkeztek.²⁰

Szüreti fotó 1946-ból

1779-ben Szabadkát szabad királyi városi rangra emelik és egy az évi mérnöki felvétel szerint a város területén 13 953 3/4 kapa (1744 kh = 1004 ha) szőlő volt. A birtokosok a tulajdonjogot egy forintjával váltották meg, azért ilyen olcsón, mert maguk ültették be az üres homokot.²¹ Az adatokból láthatjuk, hogy milyen őszinte volt a lakosság előző évi területbevallása, csak a szőlők felét vallották be. A következő évben már 14 867 kapa szőlő (1858 kh = 1069 ha) volt.²²

Ekkor már terjedt a futóhomok. II. József (1741–1790) császár 1780-ban leiratokban sürgette a homoksivatagok beültetését. Elkezdődött a céltudatos homokmegkötő erdősítés és szőlőtelepítés. A lakosság szám szerinti növekedésével a szőlők is mind nagyobb területet foglaltak el és 1790-ben már 2163,3 láncot (2704 kh = 1556 ha) tettek ki, ami már jelentős növekedés. Az 1810-es években ültették a radanováci (Kótyeve) szőlőket. E szőlők ültetésekor visszaélések is történtek, mert 1819. november 17-én maga a polgármester értesítést tesz a magisztrátusnak arról az 50 hold homokos földről Kótyevón, amelyeket szőlőtelepítésre és házhelyeknek jelöltek ki, de a felsőbb hatóságok tudta nélkül a magisztrátus, az esküdtszék és a városi hivatalnokok között osztották el.²³

Kecskemét levéltárában őriznek egy 1812-ből származó, 29 szőlőfajta nevét és leírását tartalmazó feljegyzést, amely azokról a fajtákról készült, amelyeket az akkori koronahercegnek kellett küldeni:²⁴

- Fekete Jakab szőlő
- Fehér kecskecsesű
- Bornak való fekete szőlő
- Fehér bajor
- Fekete tökszőlő
- Közönséges fehér szőlő
- Fekete makkszőlő
- Fehér lencseszőlő
- Fekete kecskecsesűszőlő
- Fehér nyárfaszőlő
- Fekete muskotály
- Hamuszinszőlő
- Fekete dinka
- Petrezselyem szőlő

Szüreti bálra szőlő meghívó (Horváth József gyűjteményéből)

- Fekete bajor
- Fehér rumon
- Fekete cigányszőlő
- Balatonai fehér
- Vörös muskotály
- Fehér török szőlő
- Vörös dinka
- Fehér dinka
- Vörös kecskecsesű
- Juhfarkszőlő
- Vörös karmazsinszőlő
- Sárfehér szőlő
- Fehér muskotály és
- Fehér tökszőlő
- ennek másik neme.

Bende László kutatásai alapján a felsorolt fajtákon kívül Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd szőlőiben ismerték még a Törökmazsola, Basaszőlő, Keselykecskecsesű, Tótfekete, Furkószőlő, Gyöngyszőlő, Szegedi fehér és Rácfekete fajtákat is.²⁵ Ezeket a fajtákat termeszthették a szabadkai homokvidék szőlőiben is. 1830-as évek elején ültették a buckai szőlőket. A palicsi szőlők ültetése az 1850-es években kezdődött. A fürdőparktól nyugatra elterülő 42 lánc nagyságú homokföldet a város 1854-ben telkekre osztva szőlőtelepítésre adta el.²⁶

A városi tanács sokat foglalkozott a szőlők rendezésével és szabályozásá-

val, de gyakoriak voltak a gondok is. Scultéty királyi biztos 1820. július 11-én megparancsolja a magisztrátusnak, hogy sürgős jelentést kér a kijelölt határvonalról, ameddig telepíthetők a szőlők.²⁷

1821-ben a magisztrátus tagjai értesítést nyújtanak be a szőlők és a közlegelő határáról, a homoktengerről a Nagyret felé és e terület hasznosításának lehetőségeiről. Mellékelték Vlasics mérnök számadását a meglévő szőlőkről.²⁸ 1822. augusztus 26-án a magisztrátus átadta Scultéty királyi biztosnak a futóhomok megkötésének tervét.²⁹ 1823-ban a magisztrátus értesíti Scultéty kir. biztost arról a tervrajzról, amelyen fel van tüntetve az a határvonal, ameddig terjedhetnek a szőlők.³⁰

Az 1838. évi tanácsülés eltiltotta a szőlőben való kintlakást a családoknak és csöszöket rendelt a 13 kerületre osztott szőlőkbe. 1841-ben Tóth Sándor és Aradszki Gábor mérnökök felmérték az akkori szőlőterületeket. Ez a következő volt:

- * a szegedi szőlőkben 2252 60/200 kapa szőlő és 120 1694/2000 lánc kasszáló és kukorica,

- * a majsai szőlőkben 7502 179/200 kapa szőlő és 79 1914/2000 lánc kasszáló és kukorica,

- * halasi szőlőkben 5511 21/200 kapa szőlő és 44 1494/2000

* a bajai szőlőkben 5803 158/200 kapa szőlő és 99 1781/2000 lánca kaszáló és kukorica,

* a radanováci szőlőkben 1034 8/200 kapa szőlő és 90 1737/2000 lánca kaszáló és kukorica.³¹ Összesen 27 085 kapa (30 385 kh = 1948 ha). Amint látjuk, a kukoricát még nem termesztették külön a szántón, hanem a kertekben és a szőlőben.

Az akkori szőlőskertek szabálytalan alakúak voltak. Ennek oka a fokozatos, nem azonos időben való telepítés. A szőlőket körülárkolták vagy bekerítették, hogy elejét vegyék a kóborló jószág kártételének. Többnyire forgatás nélküli talajba, szántásba, ültették a szőlőt, a tőkét gyakran döntötték és bújították úgy, hogy az adott területen egy négyzetméter se maradjon kihasználatlanul. A forgatás hiánya, a kis tenyészterület, a kevesebb és sekély talajmunka, az elvértve végzett trágyázás a tőkék egyedi fejlődése szempontjából, a kevésbé kedvező tenyészeti adottságok miatt, kezdettől fogva gyengén nőttek és kis teljesítő-képességű egyedekké fejlődtek. Bár a tőkék egyenként kevés termést produkáltak, a területet 15 000-20 000 db/ha töke számmal jól hasznosították.

A kis terhelést rendszerint kopasz-metszéssel állították be. Ehhez igazították a fajtaösszetétel is. Azokat a fajtaikat tartották meg, amelyek túrték a kopasz-metszést, a kis lombfelületet és a gyalogművelést. A metszést met-

szökéssel végezték, évente háromszor kapáltak, egyszer vagy kétszer kötözték, ősszel befedték a tőkét. A karózás nem volt általános. Az ültetvényekben számos fajta szerepelt. Rossz volt a fajtaösszetétel, fejletlen és primitív a szőlőfeldolgozás.

Magyar László (1937-1998), a szabadkai Történelmi Levéltár munkatársa hívta fel a figyelmemet az ott található országos Magyar Gazdasági Egyesület budai szőlő- és faiskolájában 1863/64. évben eladandó sima és gyökeres szőlővesszőknek, facsemetéknek és egyéb kerti terményeknek a jegyzékére. (Lásd a képen.) Szinte kiemertetlen forrásanyagot tartalmaz; 253 szőlőfajta van a négyoldalas árjegyzékben, többek között hat Chasselas (saszla) fajta is, amelyeket csak 1878 után kezdtek nagyobb mértékben termesztetni a homokon.

A filoxeravész előtti fajtaösszetételről Keleti 1860-1873 közötti időszakra vonatkozó felmérése alapján tájékozódhatunk:

1. Apró fehér
2. Bajor
3. Bakator
4. Balafánt
5. Bálint
6. Bergi rózsás
7. Carbanet franc
8. Cabernet sauvignon
9. Chasselas
10. Cserbajor
11. Czigányszőlő

12. Claevner
13. Dömjén
14. Erdei
15. Fehér bakar
16. Fehér burgundi
17. Fehér dinka
18. Fehér gohér
19. Fehér szőlő
20. Fehér tökszőlő
21. Fekete bajor
22. Fekete dinka
23. Fekete tökszőlő
24. Frankos
25. Furmint
26. Fügér
27. Gyüdi fehér
28. Hárslevelű
29. Járdovány
30. Juhfark
31. Kadarka
32. Kéknyelű
33. Király szőlő
34. Klaevner
35. Kövér szőlő
36. Kövidinka
37. Lampartner
38. Leányka
39. Magyaraka
40. Mézesfehér
41. Mirkovácsa
42. Muskotály
43. Mustafer
44. Nagyburgundi
45. Olasz (weltsch) rizling
46. Oportó
47. Ökörszem
48. Österreicher
49. Polhos
50. Polyhos
51. Portugizi
52. Purcsin
53. Rajnai rizling
54. Rakszőlő
55. Rizling
56. Rusicza
57. Sauvignon
58. Sárfehér
59. Sárga gohér
60. Schintauer
61. Semillon
62. Sódor
63. Som
64. Szemendriai
65. Szerémi zöld
66. Szlankamenka

JEGYZÉKE

az orsz. Magyar Gazdasági Egyesület

budai szőlő- és faiskolájában 1863-ki őszszőlő és 1864-ki tavaszszőlő eladandó sima és gyökeres szőlővesszőknek, facsemetéknek és egyéb kerti terményeknek.

I. Osztály.

VÁLOGATOTT ASZT. SZŐLŐFAJOK.

a) Eperzők.

1. Isabella fehér, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
2. Isabella kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
3. Isabella kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
4. Isabella piros, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
5. Isabella szőlő, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
6. Mosonai csipogó, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
7. Mosonai csipogó, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
8. Mosonai csipogó, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
9. Mosonai csipogó, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
10. Mosonai csipogó, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
11. Quadrant csipogó, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
12. Quadrant csipogó, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
13. Quadrant csipogó, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
14. Quadrant csipogó, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
15. Quadrant csipogó, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.

16. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
17. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
18. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
19. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
20. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
21. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
22. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
23. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
24. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
25. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
26. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
27. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
28. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
29. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
30. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
31. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
32. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
33. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
34. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
35. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
36. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
37. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
38. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
39. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
40. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
41. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
42. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
43. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
44. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
45. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
46. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
47. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
48. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
49. Augustana, igen korán érő és lapos, való.
50. Augustana, igen korán érő és lapos, való.

II. Osztály.

Jelen osztály a részlet borfajok

42. Szemendriai fehér, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
43. Portugizi kék (Oporto), igen korán ér.
44. Portugizi kék (Oporto), igen korán ér.
45. Portugizi kék (Oporto), igen korán ér.
46. Portugizi kék (Oporto), igen korán ér.
47. Portugizi kék (Oporto), igen korán ér.
48. Portugizi kék (Oporto), igen korán ér.
49. Portugizi kék (Oporto), igen korán ér.
50. Portugizi kék (Oporto), igen korán ér.

111. Gringasi fehér, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
112. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
113. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
114. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
115. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
116. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
117. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
118. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
119. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
120. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
121. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
122. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
123. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
124. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
125. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
126. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
127. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
128. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
129. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
130. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
131. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
132. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
133. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
134. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
135. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
136. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
137. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
138. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
139. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
140. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
141. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
142. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
143. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
144. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
145. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
146. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
147. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
148. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
149. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
150. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
151. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
152. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
153. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
154. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
155. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
156. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
157. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
158. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
159. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
160. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
161. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
162. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
163. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
164. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
165. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
166. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
167. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
168. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
169. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
170. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
171. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
172. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
173. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
174. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
175. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
176. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
177. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
178. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
179. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
180. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
181. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
182. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
183. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
184. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
185. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
186. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
187. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
188. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
189. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
190. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
191. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
192. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
193. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
194. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
195. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
196. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
197. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
198. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
199. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
200. Hajnos kék, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.

III. Osztály.

DOBFAJOK

42. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
43. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
44. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
45. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
46. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
47. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
48. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
49. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
50. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
51. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
52. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
53. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
54. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
55. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
56. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
57. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
58. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
59. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
60. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
61. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
62. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
63. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
64. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
65. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
66. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
67. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
68. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
69. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
70. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
71. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
72. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
73. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
74. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
75. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
76. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
77. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
78. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
79. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
80. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
81. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
82. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
83. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
84. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
85. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
86. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
87. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
88. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
89. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
90. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
91. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
92. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
93. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
94. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
95. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
96. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
97. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
98. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
99. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.
100. Mirkovácsa, kőszék és fekete vagy Nádor, korán ér.

65. Szerémi zöld
66. Szlankamenka
67. Tramini
68. Tökös fehér
69. Veltelini
70. Vékonyhjú
71. Wilbacher
72. Vörös bakator
73. Vörös dinka
74. Zöld boros
75. Zöld dinka
76. Zöldszilváni

A legtöbb borvidéken ez időben a Kadarkát, Sárfehért, Rizlinget, Járdoványt, Fehér góhért, Muskotályt és a Békési rózsás fajták termesztését engedélyezték, de a kedvelt fajták közé tartozott a Juhfark, Erdei, Bakator, Zöld dinka és a Mézesfehér is.³²

Halas városa 1875-ben megsürgeti a pest-belgrádi vasútvonal tárgyában kért statisztikai kimutatást, mire Szabadka olyan alapos és értékes áttekintést küldött, amelyből kitűnik, hogy a község határa 165 513 kh. Ebből az erdő 8137, szőlő 3627 (2087 ha), a szántóföld 106 425, a futóhomok 21 324 hold, a kaszáló, a legelő és a nádas együtt csaknem 9000 hold.³³

A kopaszmetés uralkodó jellege ellenére nem voltak kicsik a termés-hozamok. Az átlagtermés 25 hl/ha-nak felelt meg. Ezeket a nagy terméseket az 1875-ben szervezett statisztikai felmérések nem igazolták, a termés 10 hl/ha-nak felelt meg. Azt azonban tudjuk, hogy a statisztikai felmérések általában nem felelnek meg a valós adatoknak. Az időben Franciaországban 21-36 hl/ha bort termeltek.

1744-ben egy napi szőlőért 40 rh. forintot adtak. 1787-ben hat kapa szőlő 180 forint, 13 kapa 150 forint. 1830-1840-ben egy lánca szállásföld 150, 200, 260 forint, egy kapa szőlő 160-200 forint, 1850-ben egy lánca ugar 200-300 forint váltó, egy kapa szőlő 100 forint.

A filoxeravész nagyobb mérvű elterjedését Magyarországon 1880-ban észlelték. A kötött talajú szőlők pusztulása következtében az ország szőlőgazdálkodásának az alföldi homokvidék lett a menedéke. Amikor bebizo-

nyosodott, hogy a filoxeravész nem pusztít a talaj immunitása miatt a homokon, ez nagy lendületet adott a homoki szőlőtelepítésnek. Nem volt szükség a drága oltványra, továbbra is saját gyökerén telepíthettek szőlőt. Felszökött a homok ára is.

A filoxeravész utáni szőlőtermesztés lényegesen megváltozott. Intézményesen, hatalmas összegek befektetésével fogtak hozzá az újratelepítéshez. Ezt szorgalmazta még az is, hogy eltörölték a még fennálló dézsmaváltási tartozásokat és az újratelepített szőlők 10 évi adómentességet élveztek. A filoxeravész csak felgyorsítója volt a politikai gazdaságtani értelemben vett új termelési mód hatására kialakuló, és az előző időszakhoz viszonyítva technikai szempontból fejlettebb szőlőtermesztési eljárások terjedésének.³⁴

Az új szakasz eljárásait a telepítés alá forgatás, trágyázás, a sorba telepítés, az egy négyzetméter körüli állandósuló sor- és tőtávolság jellemezte. A környezet által meghatározott tenyészeti lehetőségek javulása a tőkék egyedi teljesítőképességének növekedését eredményezte és így az előző időszakhoz viszonyítva kevesebb tőszám kellett. Ilyen módon a kopaszmetés jelentős mértékben visszaszorult és ezt a csapos fej- és bakművelés váltotta fel. Az új művelési eljárások elterjedése nyomán a fajtaösszetételben is gyökeres változás következett be. Ezt a kopaszmetéshez jól alkalmazkodó, de silány minőséget adó fajták fokozatos kivonását jellemezte.

A homoki szőlőtermelés kialakulásában, fejlesztésében, a szakismeretek terjesztésében, a szakmunkásképzésben fontos szerepet töltött be az 1883-ban Kecskeméten alapított Miklós-telepi 200 kh-as állami szőlőtelep. Ez évben egy központi és három kihelyezett vándortanár működött az Alföldön. Számukat még az évben hat fővel növelték. Tevékenységüket a borászati kormánybiztos rendszeresen ellenőrizte.

1884-ben a földművelésügyi miniszteri leirata Kecskemétre a követ-

Magyar szüreti mulatságra szóló meghívó 1918-ból
(Horváth József gyűjteményéből)

kező fajtákat javasolta: Szlankamenka, Kövidinka, Ezerjő, Olaszrizling, Sárfehér, Piros veltelini, Sauvignon és Semillon a fehér bor; Oportó, Nagyburgundi, Kék góhér, Kék puresini, Malbeck, Merlott, Cabernett fajtákat pedig a vörös bor termelésére. A Kadarkából már akkor is annyi volt, hogy további szaporítását feleslegesnek vélték.³⁵

Bács-Bodrog vármegye gazdasági egyesület akkori elnöke – Schmausz Endre alispán buzgólkodásának révén – Miklós Gyula borászati kormánybiztossal és Rombay Dezső akkori egyesületi titkárral beutazta a vármegye északi homokos vidékét és lelkesítő beszédével meggyőzte a népet, hogy a homokon sok és jó bort lehet termelni. Ekkor kezdődött a homoki szőlők okszerű telepítése.³⁶

A szőlőket már fajtisztán ültetik. Jó minőségű bort adnak, amelyek keresettek. A leginkább elterjedt szőlőfajták: Kövidinka, Kadarka, Olaszrizling, Szlankamenka, Magyarka, Mustos fehér, Fehér bakar, Ezerjő, Szerémi zöld, Veltelini piros és Rakszőlő. A vörösbort termő fajtákat már elvéve ültetik.³⁷

pincék hiánya. A magas talajvíz miatt nem lehet jó pincéket építeni. A termelés zömét alkotó kiszagdák a must okszerű kezeléséről hallani sem akarnak.

Sajnos a szabadkai homokvidéken nem alakult ki a nagyüzemi szőlőtermesztés, bár a természeti feltételek adottak voltak. Valószínű, hogy hiányzott a vállalkozói szellem és a szükséges tőke. Néhány nagyobb birtokostól eltekintve a termelés a kiszagdák kezében volt.

Iványi István Szabadka monográfiájának II. kötetében mellékelte egy 1887-ben készült és a város összterületéről készült térképet is, amelyen fel vannak tüntetve az akkori szőlők határvonalai. A már említett szőlők mellett, a Zentai út és a Palicsi-tó közötti részen a Sándori szőlők név szerint is szerepelnek. A sándori szőlők történetével Lalia Gábor szabadkai levéltáros foglalkozott behatóbban.³⁸

A szabadkai homokvidéken termesztett szőlőfajták a Kadarka, újabban a Rizling, a Kövidinka és a Szlankamenka. A csemegeszőlők közül legelterjedtebb a Fehér kecskecsősű. Újabban már nemes korai és illatos asztali szőlőfajták termesztettek, sokan nemes versenyből és üzleti célokból. Kapánként 3-5 akó bor terem, akója 5-6 forint; egy kapa szőlő ára 50-80 forint, sőt 200 forint is.³⁹ Az 1888. évvégi kataszteri felmérés Sza-

badkán 4014 1080/1600 kh (2310 ha) szőlőt mutat ki. Nagyobb homokterületeket a közlegelőből (700 lánca) 1890-ben is leginkább szőlőtelepítés céljából adatott el a város.⁴⁰

Az első, közvetlenül a filoxéravész utáni rendezetileg telepíthető fajtajegyzék 1896-ból származik. Hatvan fajtát sorol fel és 18 borvidéket különböztet meg. A felsorolt fajták borvidékek szerinti telepítési engedélyezését is tartalmazza. A legtöbb borvidéken az Olaszrizling, Furmint, Kadarka, Nagyburgundi és a Mézesfehér telepítését engedélyezték.⁴¹

Több évig tartó előkészület után 1898. április 2-án ünnepélyesen megnyitották Palicson a földműves iskolát. Birtoktete 277 kh és 635 négyszögöl. Ebből 16 kh a faiskola és 16 kh a szőlő. Az iskolának jelentős szőlőfajta-gyűjteménye volt.

A nagyobb szőlőültetvényekben áttértek a szőlő fogatos művelésére és itt már a gyümölcsfákat is, ha voltak, sorba telepítették. Fogatokkal végezték a szőlő nyitását és takarását. Fehértemplom szőlőiben még 1841-ben kezdték használni a nyitőéket, 1869-ben pedig a takaróéket. Az első példányokat Franciaországból hozták be.⁴²

A direkt termő fajták csak a házi-kertben terjedtek el, közülük is leginkább az Othello, amelyet lugason termesztettek. Szagos szőlőnek is nevezték.

Az új metszési eljárásoknak már nem feleltek meg az addig használatos metszőkések. Megjelentek a metszőollók és a csákánybalta. Nagyon jól beváltak az ún. kecskeméti metszőollók, még az 1945-ös évek után is használták.

Egy évtizeddel a filoxéravész megjelenése után a szőlőültetvényeket az Amerikából behurcolt peronoszpóra kezdte pusztítani. Legsúlyosabb kárt a Duna-Tisza közötti homoki szőlőtermesztésben okozott. A peronoszpóra elleni permetezéssel védekezést az 1890-es években kezdték alkalmazni. Eleinte cserépkannákból kis ciroksep-
rűvel csapkodták a tőkékre a bordói levét, majd elterjedtek a gyári hāti permetezőgépek. Jól beváltak a Vermorel típusú gépek. 1891-ben az Entomológiai Intézet utasítást adott ki a peronoszpóra betegség leírásáról, a bordóilé elkészítéséről és a védekezés időpontjáról.

A peronoszpóra megjelenéséig a szőlőkben nem is nagyon voltak kártevők. A szükséges permetlé elkészítéséhez azonban nélkülözhetetlenek lettek. Mellettük kerek vagy négyszögletes ún. cementkádak voltak, ürmértékük 600–1000 liter volt, és benne készítették a permetszert. Nagyobb területű szőlőkben több kút is volt és egy kút mellett két kád is állt.

A szőlő másik betegsége, a lisztharmat egyidőben lépett fel a peronoszpórával. Eleinte a védekezés rézkénporral való beporzással történt. Később vízben oldható szerek jelentek meg és akkor már kombinált permetezést végeztek a peronoszpóra és a lisztharmat ellen.

Az 1894-ben hozott, a kártevők és gyomok megsemmisítéséről szóló törvényhatározat alapján újabb határozatok jelentek meg a kártevők elleni védelemről. A felsorolt 13 mezőgazdasági kártevő között a szőlőilonca (*Tortrix destructor*) is szerepel.

A XX. század elején legnagyobb pincéje Ingusz Gyulának volt Hajdújárásán és Piukovits Józsefnek, a kelebiai majorjában. Piukovits 1909-ben építtette a pincéjét. A korszerű

A palicsi földműves iskola (Horváth József gyűjteményéből)

pince felszerelését egy franciaországi cég végezte el.

Alkalmazott eszközök és eljárások

Az ültetést csak mélyen felásott (rigolizált) talajba végezték. A rigolizálás nehéz munka volt. Kapával és ásóval dolgoztak. Először, hogy irányt ne tévesszenek, a föld egyik végétől a másikig hosszantá zsinórt húztak ki kb. 40 cm szélesen és csak ezután fogtak hozzá a rigolizálásnak. A zsinór mellett árkot ástak 80-90 cm mélységig, az árokba kihányt földet a talaj egyengetésére használták. Utána újabb sort kezdtek és a homokot rétegesen a kiásott árokba fejtették. Előre haladt a kapás, aki két kapa mélységig dolgozott, utána pedig az ásóval dolgozó, két ásónyom mélységig. Igen fontos volt a réteges fejtés, így a talaj felső része alulra került, az alsó rész pedig felülre.

Volt ahol engedélyezték az ún. szaggatást, amit a munkások kedveltek, mert gyorsabban haladtak a munkával. A rigolizálást napszámba vagy általánosan végezték. A századfordulón megjelentek a fogatos vagy gépi vontatású rigolizáló ekék is. Fontos volt a fellelt kukacok (pajorok) összeszedése is, nehogy azok később károsítsák az elültetett szőlő gyökerét. Ezért külön jutalom járt, általában pálinka, vagy bor.

Az így előkészített talajba simavesszővel ültették a szőlőt. Az előre leszedett (válogatott tőkékről) simavesszőket ültetésig a vermelőkben tárolták. Amikor a rügyek a vermelőkben duzzadni kezdtek (április), akkor fogtak hozzá a vesszők pontos méretre vágásához. Nagyon fontos volt, hogy a felső- vagy tőkefejet képző rügy egészséges legyen. Általában 4 rügyes vesszőt készítettek. A felső rügy felett kb. 2-3 cm-re vágta vissza a vesszőt, az alsó rügy alatt pedig csak 0,5 cm-t hagytak. A felső alatti, második rügyet bevakították, hogy minél mélyebben képződhessenek a gyökök. Az így elkészített vesszőket (dugványokat) ültetés előtt legalább

egy hétig vízben tartották, hogy minél több nedvességet szívjanak magukba.

Ültetéskor a dugvány legalsó rügyét a kb. 80 cm hosszú, vasból készült, ún. körmösfűró hasítékába tették és addig a mélységig szúrták le, hogy legalább az alsó két rügy a talajfelszíne alatt legyen. Ezután lapos fafűróval, ún. furdancesal a talajhoz szorították. A fafűró után maradó lyukat vízzel beöntötték és felkupaolták (felesírkézték) az elültetett dugványokat, védve így a kiszáradástól és a kenderbogarak kártételétől. A pótlást már gyökeres vesszővel végezték.

A sorok egyenességét az előre kihúzott jelzőzsinórok segítségével biztosították. A sortávolság 70-90, a tőtávolság pedig 50-70 cm volt.

A talajmunkálatokat kerek alakú kapa mellett ún. nyesővel is végezték. Ezt gyakran kaszarészből készítették. Megkönnyítette a gyomok elleni munkálatokat, de nem volt eredményes, amikor a gyomok már elhatalmasodtak. Általában, ha kapával nyitották, az volt az első kapálás is, utána nyesőztek és érés előtt újból kapáltak.

A hajtásokat általában kétszer kötötték raffiával. A Kövidinka nem igényelt karózást, de az Olasz rizling termesztése már elképzelhetetlen volt karó nélkül, nyár derekán tetejezték kb. 80-100 cm magasságon.

A szőlőt vödörkbe szüretelték és vesszőből font kosarakba gyűjtötték össze. Ha a feldolgozásra a szőlőben került sor, akkor a leszüretelt szőlőt ezekben a kosarakban hordták a feldolgozás színhelyére, de ha távolabbra kellett hordani, akkor ún. kancahordókban szállították.

SZLÁVICS Károly

JEGYZETEK

¹ Bognár Károly szerk.: Szőlőtermesztés homokon. Budapest, 1962, 5.

² Györfly György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, I. kötet. Budapest, 1962, 884.

³ Györfly, 891.

⁴ Feyér Piroška: A szőlő- és bortermelés Magyarországon 1848-ig. Budapest, 1981, 26.

⁵ Surányi Dezső: Magyar gyümölcs a múltban és a jelenben. Budapest, 1992, 30.

⁶ Bognár, 6.

⁷ Györe Kornél: Szabadka települése. Szabadka, 1976, 54.

⁸ Feyér, 72.

⁹ Vass Előd: A szegedi és csongrádi nahije 1548. évi adóösszeírása. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből. Szeged, 1979, 34.

¹⁰ Laslo, Madar: Nazivi mesta i stanovnika subotičke nahije prema popisu iz 1570. do 1580. In: Rukovet, 1-3, Subotica, 1995, 65.

¹¹ Evlija Čelebi: Putopis. Sarajevo, 1979, 537.

¹² Koroknai Ákos: Gazdasági és társadalmi viszonyok a dunai és tiszai határvidéken a XVIII. század elején. Budapest, 1974, 209.

¹³ Iványi István: Szabadka szabad királyi város története, II. kötet. Szabadka, 1892, 209.

¹⁴ Magyar László: Szabadka 1720. évi összeírása. In: Gyökerek I. Szabadka, 1991, 141-149.

¹⁵ Iványi, II. 210.

¹⁶ Iványi István: Szabadka szabad királyi város története, I. kötet. Szabadka, 1886, 171.

¹⁷ Iványi, I. 173.

¹⁸ Iványi, I. 166-181.

¹⁹ Iványi, II. 241.

²⁰ Iványi, I. 268.

²¹ Iványi, I. 210.

²² Iványi, I. 170.

²³ Szabadkai Történelmi Levéltár (SzTL) 425-12-B. 51.

²⁴ Tóth Károly szerk.: Nemzeti park a Kiskunságban. Budapest, 1979, 359.

²⁵ Molnár László: A három város. Budapest, 1986, 259.

²⁶ Györe, 102.

²⁷ SzTL 57-9. A. 53.

²⁸ SzTL 463. 12. C. 90.

²⁹ SzTL 345-10. B. 146.

³⁰ SzTL 355-10. B. 156.

³¹ Iványi, II. 211.

³² Csepregi Pál: A szőlő metszése. Budapest, 1982, 45-46.

³³ Magyar Szó, 1985. május 11.

³⁴ Csepregi, 48.

³⁵ Bognár, 9.

³⁶ Bács-Bodrog vármegye II. Szerk. Dr. Borovszky Samu, Budapest, 1909, 402.

³⁷ Uo. 403.

³⁸ Lalia Gábor: Az eltűnt sándori szőlők nyomában. Szabad Hét Nap, Szabadka, 1995. január 5-19.

³⁹ Iványi, II. 212.

⁴⁰ Iványi, II. 211.

⁴¹ Csepregi, 49.

⁴² Rudolf, Šteger: Bela Crkva u XVIII i XIX veku. Novi Sad 1982, 137-139.

A bezdáni szüreti ünnepségek nyomában

BEZDAN HELYSEG újraterelése (1742) után a kincstári földeket bérlő lakosság a szőlőföldek után hét évig adómentességben részesült. 1765-ben, mikor Kovács mérnök kijelölte a falu határát, többek között a következőket is megjegyezte: „...Merkopnye... Ezen a pusztan húzódik egy magaslat, melyet a falu uradalmi alattvalói szőlővel akarnak beültetni, amelyet már részben meg is tettek...”

1772-ben az úrbéli rendezés idején már 58 jobbágnak volt szőlőföldje. Ezek nagysága 1 és 4 kapa (1 kapa = 200 négyszögöl) között ingadozott. Vasas Józsefnek volt a legtöbb, 11 kapa. 1827-ben a mezőváros (1772) határában volt 221 kapa szőlőföld, amelyen átlagban kapánként 2 1/2 akó (1 akó = 50,80 liter) eléggé gyenge minőségű bor termelt. Abban az időben 1 akó jó minőségű bor ára 1 Ft és 12 krajcár, 1 akó gyenge minőségű bor ára 36 krajcár volt. 1907-ben a közösség határában volt 560 kapa elvénült, 240 kapa termő, 16 kapa még nem termő és 48 kapa újonnan ültetett szőlőföld. 1952-ben magántulajdonban 360 kapa, állami tulajdonban 8 kapa szőlőföld volt. Jelenleg Bezdánban már nincsenek szőlőföldek. A határrendezés során felszámolták. Mindebből az következik, hogy a szőlőtermesztés Bezdánban a XIX. század végén élte fénykorát, míg a XX. század végére erősen visszaesett. Ezt azért fontos tudni, mert ez biztosította, majd megvonta az anyagi hátteret, a motivációt a szüreti ünnepségektől.

A XIX. században a szőlőföldek a határban levő „hegyeken”, az isterbácsi és a Kolut-szigeti határ-

részben voltak. Oszszel, amikor érni kezdett a szőlő, benépesedtek a szőlőföldek. Megszólaltak a seregélyeket üző kerepelők, különböző kolompok, de hallható volt a budár (pudár) bosszankodó kiáltása is. Szüret idején a fiatalok pajkos nevetésétől, énekétől voltak hangosak a „hegyek”. Esténként, munka után, még zenélésre és táncra is futotta a szüretelők

Csöszlány és csöszlegény (1910)

erejéből. Ezzel ki is merült az akkori „szüreti ünnepségek” tartalma.

Bezdán mezővárosban rendezett bálakról az első írásos feljegyzések az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc bukása utáni időkből valók. Ugyanis gyülekezési tilalom lévén, a bálak megtartásához is hatósági engedély kellett. „*Tóth Julinál bál. febr. 18-án tartani fog a kiszemelt vendégekből. Jelentés adatott engedélyért. 851. febr. 15-én.*”¹

A bálakat a kocsmárosok szervezték és a bevétel is az övéké volt. A kocsmáros gondoskodott vendégeinek meghívásáról. Az ilyen alkalmakra, hogy ünnepélyesebb legyen a hangulat, a kocsmá nagyterme külön is fel volt díszítve.

Miután a bécsi udvar önkényuralma válságba került, az 1860-as években az egész országban a politikai életben komoly változásokra került sor. Az újonnan alakult fórumokon és a szabadabban lélegző sajtóban az 1848. évi törvények helyreállítása vált uralkodó követelménnyé. Zomborban, a megye székhelyén, az 1856-ban megépült Vadászúrt Szállóban megrendezték az első megyebálakat. Ezekbe a bálakba a meghívott vendégek már díszmagyarba öltöztek. A nők öltözéke ingvállból, mentéből, mellényből, hosszú szoknyából, kötényből és uszályból, a férfiak öltözéke forgóból, fővegből, mentéből, dolmányból, csizmanadrágból, rámászsizmából, esetleg diszkardból állt. A díszmagyar a régi magyar főúri viseletből, annak egyes elemeinek átmentésével alakult ki. Bezdánban 1944-ig öltöztek ünnepi alkalmakkor díszmagyarba.

Abban az időben Bezdán mezővárosban is kezdetét vette a társadalmi és a politikai átszerveződés. A kezdeményezők az értelmiség és az iparosság soraiból kerültek ki. Ugyanis azok a társadalmi érintkezési formák, amelyeknek a forradalom és szabadságharc előtt részint az egyház, részint a céhek adtak tartalmat, használhatatlanná váltak.

1865-ben illegálisan megalakult a Bezdáni Katholikus Legényegylet és a Bezdáni Polgári Olvasó-

kör. 1870-ben a Bezdáni Casino Egylet, 1874-ben a Bezdáni Nép-kör, 1879-ben a Bezdáni Tűzoltó Egylet, 1891-ben a Bezdáni Ipartestület kezdte el a munkáját. Ezekben az egyesületekben a bálakat már szervezőbizottság szervezte. A bálak élén a bálanya vagy a bál védnöke állt, aki rendszerint köztisztviselőként álló nő volt. A bálak mindig valamilyen meghatározott célból szerveződtek. Legtöbbször a tiszta bevétel valamilyen jótékonyági akció eredményességét kellett, hogy elősegítse. Kezdetben a bál szó helyett sokszor használták a táncvigalom, táncfüzérke megnevezést. A lakosságot plakátokon vagy névre szóló meghívókkal hívták meg a rendezendő bálba. „1881. jan. 29-én a Bezdáni Casino Egylet könyvtára javára zártkörű táncvigalmat rendezett.”² „1882. jan. 30-án a Bezdáni Casino Egylet Szt. István szobor javára bálát rendezett.”³ „1882. dec. 5-én a bezdáni ifjúság Katalin bálát rendezett a városi iskola alap javára.”⁴ „1882. dec. 25-én a Bezdáni Casino Egylet Arany János szobra javára bálát rendezett.”⁵ A bálozók ünneplő ruhájukba öltöztek. A nőknek frissen készült frizurájuk volt. A nemesség leszármazottjai, az értelmiségiek és a jobb módú iparosok a díszmagyar egy szerényebb kivitelezésű változatában, a parasztság pedig népviseletben ment a bálba. De mind ez nem volt akadály arra, mint azt dédanyám mesélte, hogy a lányok még télen is mezítláb menjenek a kocsmáig és csak ott húzzák a lábukra a piros papucsot, nehogy az idő előtt bepiszkolódjon. A vendégeknek, társadalmi rangjukhoz illően, a belépőjegy árán felül kellett fizetniük, amiről a sajtó részletesen beszámolt olvasóinak.

A bálakon a polgári társadalommal terjedő társastáncok mind nagyobb teret hódítanak. A csárdás mellett egyre többet táncolták a bécsi keringőt és a polkát. Az elő-

kelőbb bálak már Bezdánban is a francia négyessel kezdődtek. „1893. febr. 4-én a Bezdáni Ipartestület, részben a Budapesten felállítandó Baross Gábor szoborra, részben az egyesület javára zártkörű táncvigalmat rendezett. A bálanyai tisztséget Bosnyák Jánosné, a városi főjegyző felesége töltötte be. Úgy érkezésekor, mint távozásakor a rendezőség lelkesen megéljenezte. A terem vörös posztóval volt bevonva, a középfalon Baross Gábor arcképevel. A bálanya erre a célra épített emelvényen ült és kamélia

Csöszlány és csöszlegény (1935)

csokrot kapott a rendezőségtől. Számos felülfizetés volt, így a bevétel jelentős volt.”⁶ „1894. jan. 20-án a Bezdáni Ipartestület zászló beszerzési alap javára Bosnyák Jánosné védnöksége alatt zártkörű táncfüzérkét rendezett. Az első négyest 50 pár táncolta. A felülfizetésekkel a kiadások leszámítása után, 100 forint tisztán megmaradt.”⁷

Akadtt azonban olyan bezdáni fiatal is, aki egy-egy bálba még Budapestre is eljutott. A Zomborban

megjelenő Bácska című magyar közéleti politikai közlöny 1882. jan. 24-én például beszámolt olvasóinak arról, hogy a jan. 21-én Budapesten megrendezett jogászbálon a megyéből az egyedüli résztvevő a bezdáni Roheim Frida kisaszszony volt.

A XIX. század végén Bezdánban a társasmulatságok újabb formái jelennek meg. Farsang idején rendezni kezdték a jelmezes estélyeket, a jelmezes bohóc-estélyeket, amelyek a szilveszteri bálak előfutárai voltak. Abban az időben találkozunk először a szüreti bálakkal is. „1901. febr. 18-án a Bezdáni Magyar Olvasókör dalárdája humoros programmal tartott jelmezes estélyt rendezett.”⁸ „1903. dec. 31-én a Bezdáni Magyar Asztaltársaság családi műsorral egybekötött (zene és ének-számok, szavalatok, felolvasások) Szilveszteri estélyt rendezett.”⁹

A szüreti bál megrendezése az egyik egyesület nagyterméhez kötődött. A szervezőbizottság a rendezvény lebonyolításához a fiatalok köréből kiválasztotta a leendő bírót és bírónét. A bál főszereplői a csöszlegények és a csöszlányok voltak. Az ő feladatuk volt, hogy megakadályozzák a mennyezetről alácsüngő szőlőfürtök lopását a vendégek részéről. Akit lopáson kaptak, azt a bíró elé vezették, aki kiróta a büntetést. Az elítéltek a fogdába kerültek. A fogdából a lányt a fiúnak, a fiút a lánynak illett kiváltani.

A szüreti bálba menő fiatalok egy évtized alatt kialakítottak maguknak egy, arra az alkalomra használható ún. csösz-, csárdás-, magyarruhát. A legények öltözéke árvalányhajjal díszített kalap, bő ujjú ing és gatyá (csikosok), csizmanadrág (csöszlegények), szilvakék vagy bordó mellény és hosszúszerű sarkantyús csizma volt. Kezükből fokost tartottak. A lányok öltözéke pártából, rövid ujjú ingből, térd alá érő színes szoknyából, fehér kötényből, piros mel-

lényből és piros csizmából vagy papucsból állt. Kezükben kerepelőt tartottak. Ez az öltözék a népviselet és a diszmagyar felpántlikázott változata volt. A legények legtöbbször Bocskai-nyakkendőt viseltek, oldalukra pedig háromsarkosra összehajtogatott törökcicc kendőt kötöttek. A lányok hajukba virágot is tűztek, copfjukba pedig piros szalagból masnit kötöttek. A kalapon, a pártán, az ing ujján, a gatya szárán, a kerepelőn, a fokoson fehér, rózsaszín, piros, de sokszor piros-fehér-zöld színű pántlika díszlett. Az ún. csöszruha a XX. század közepén már olyan színpompássá vált, hogy egyes festőművészeket is megihletett.

Az első világháború után a község magyarsága kisebbségi sorsba jutott. A hagyományápolás mind nagyobb szerephez jutott. Ez megmutatkozott a társasmulatságok rendezésében is. A már hagyományossá vált bálakat továbbra is megrendezték, sőt újabbakkal bővítették (gyermekbál, drukkerbál, bandabál, cigánybál, regrutabál, hajósbál, öreglegények bálja stb.). A bálak nagyon népszerű rendezvényekké váltak. 1937-ben például farsang utolsó napján hét kocsmában volt farsangi bál. Az újdonságot mégis az je-

lentette, hogy az aratóbál és a szüreti bál általános népünnepélylé vált.

Az este megrendezett szüreti bálát megelőzte a délutáni színpompás felvonulás. A legények lóháton ülve csikósokként öltöztek, a fogatos szekereken pedig a csöszlegény-csőszlány párok ültek.

Bezdánban minden valamirevaló gazdálkodónak két szekere (kocsija) volt. Az egyikkel végezte a mindennapi munkáját, a másikkal malomba járt, ünnepnapokon bejárta a birtokát, elzarándokolt a kegyhelyekre, részt vett a különféle ünnepségeken (a szüreti ünnepségen) stb. Háza csukott folyosóján (gang) volt két bördívánnya, amelyeket szekereire helyezhetett. Ezeket mindig egymással szembefordítva használta. Ezeket ülték az utasai, ő maga a kocsi-deszkán foglalt helyet, mert annyi hely nem volt a szekéren, hogy még egy dívány elférjen volna. A szüreti ünnepségek idején ő is népviseletbe öltözött, akár csak a mellette ülő unokája, aki szintén részt vett az eseményekben. A lovak befogásához az ünneplő lószerszámot használta. A kerekeket virágfonatokkal, az ostort (ustort) és a lovakat színes pántli-

kákkal díszítették fel. A gazdálkodók legény fiaik (nekik volt lovuk és nyergük) csikósokként öltözve a felvonulók előtt haladtak, de olykor lefől vágattak a menet mellett. Ha a csöszlányok nagy zajt csaptak kerepelőikkel, a csikósok lovai megriadtak és felágaskodtak, ami csak fokozta az ünnepi hangulatot.

Az első világháború utáni években megjelentek a tangó és a foxtrott mint társastáncok, de a szüreti bálban továbbra is a csárdás maradt a legnépszerűbb tánc. „1931. szept. 10-én vasárnap a Bezdáni Katolikus Legény Egylet szüreti mulatságot rendezett. Délután virágos kocsikozás volt este pedig táncmulatság. Szept. 17-én vasárnap a Bezdáni Gazdasági Legényegylet is megtartotta szüreti mulatságát, amin délután kocsikozás, estétől reggelig pedig táncmulatság volt.”¹⁰ „1933. okt. 16-án szüreti bál volt. A koronát Vukovics István nyerte el, míg a legszebb csöszlányok Takács Erzsike, Zezula Juliska, Szabó Mária, és Horváth Erzsike voltak.”¹¹ „1936. szept. 29-én vasárnap a Bezdáni Gazdasági Legényegylet szüreti mulatságot rendezett. Reggel a községben zenés ébresztő volt. Délután pedig díszbeöltözött fiúk és lányok, lovas bandérium és kocsik felvonulását rendezték meg. Este az Albert-féle kocsmában Sipos János által betanított táncok kerültek bemutatásra. Ezután reggelig tartó táncmulatság következett.”¹²

Magyarországon az Actio Catholica 1936-ban Szegeden megindított egy agrárfjúsági mozgalmat, amelyből 1938-ban alakult Budapesten a Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Titkársága (KALOT). A mozgalom a régi népszokások felélesztését is programjába vette. Általános volt a vélemény, hogy ezt a feladatot az országban legeredményesebben az egyház által vezetett katolikus legényegyletek

Csikósok (1935)

oldhatják meg. Ennek érdekében Budapesten megalakult a KALOT Műsorközpont. Abban munkálkodott Valy István tanár és folklorista is, mikor kidolgozták többek között a szüreti ünnepek kerettervét is, felhasználva az addig begyűjtött ahhoz kapcsolódó eredeti népi hagyományokat az egész magyar etnikum területén.

Az 1940-es évek elején a bezdáni magyarság ismét az államalkotó nemzet sorában találta magát. A kisebbségi sorsból kiszabadult ifjúság már 1941 végén Bezdánban is megalakította a KALOT egyesületet, amelynek félig-meddig kötelezővé tették a szüreti ünnepek kerettervének a megvalósítását.

Az alábbiakban kivonatossan közlöm az említett kerettervet.

„A felvonulás:

A falu egyik végén, egy az arra alkalmas térségen, d. u. a litánia után gyülekeznek a fiatalok. Cigánybanda zenéjére felváltva énekelnek és táncolnak a gyülekezők.

A felvonulás innen indul el zeneszóval, mókázva, dalolva arra a helyre, ahol az ünnepség, illetve a táncmulatság lesz.

A menet élén lovagol négy népviseletbe öltözött legény árvalányhajas kalapban. A virággal feldíszített lovakat pántlikából alakított gyeplőszáron egy-egy népviseletbe öltözött leány vezeti.

A lovasok után megy a hegypásztor (szőlőcsősz, budár) vállán puskával, oldalán kúrttel, amelybe olykor, olykor belefúj.

Őt követi hatos vagy nyolcas ritka sorokban színes, tarka ruhákba öltözött iskolás gyerekek, akik kosarakban mindenféle gyümölcsöt visznek.

Őket követi a cigánybanda felvirágozott szekere. A szekér oldalán mulató legények ülnek.

A zenészek után négy fehér ruhás nagylány két keresztbefektett farúdon egy különböző gyü-

mölcsökből, de főleg szőlőből, készített koronát (koszorút) visz.

Mögöttük halad hat nyolc népviseletbe öltözött kislány, akik színes szallaghámba fogva egy kiskocsit húznak. A kocsin van egy 100 literes hordó amin ül a borkirály (kisfiú). Fején papírkorona, arcán bajusz és szakáll, vállán színes palást.

A szekérkét a korhűn öltözött kisbíró követi. Zsebéből borosüveg lóg ki. Helyenként dobol és tréfás szövegeket olvas fel a közönségnek.

A kisbíró mögött halad egy rozoga szekéren cigányoknak öltözött fiatalok és gyerekek.

Őket követik népviseletbe öltözött lányok és fiúk, akik szamarakat vezetnek puttonnyal a hátukon.

A szamarakat Hordó Jancsi és a gólyalábú ember követi. Hordó Jancsi foltos ruhában van. Felső testén egy feneketlen hordóval. Csak a feje, kezei és lábai látszanak. A gólyalábú ember fején egy tökből készült süveg van, amelyiknek tetején kukorica cső mered az ég felé.

Színes mulatózó szőlőmunkások között halad felügyelőjük a vancellér. Oldalán hatalmas kulacs. Kezében szőlővel és más

gyümölcsökkel diszitett hatalmas bot van.

A menet végén halad a hegybíró (falusi bíró) diszes fogata.

Az ünnepség:

Az ünneplő tömeg előtt állnak a csőszlegények és a csőszlányok. Velük szemben a hegybíró, vancellér, kisbíró, hegypásztor, Hordó Jancsi és a koronát (koszorút) tartó lányok.

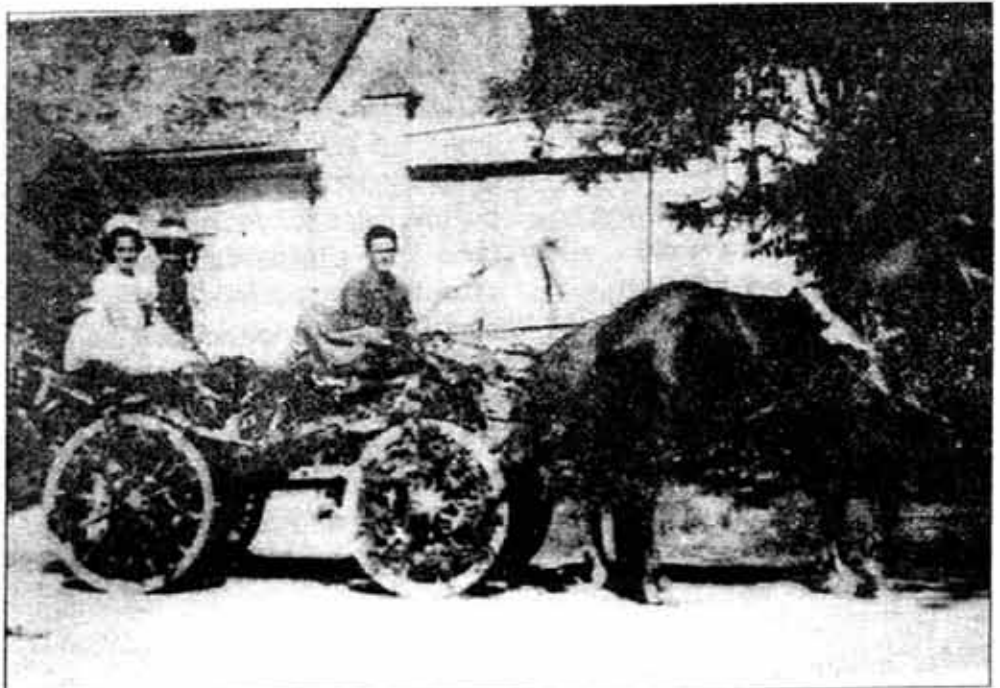
Egy fiú kilép és köszönti a hegybíró.

*Hegybíró urunkhoz szól a köszöntésünk!
Véget ért immáron a szüretelésünk.
Az Isten áldása volt a mi munkánkon:
Gyümölcsse meglátszik a teli hordókon.*

*Hála Istenünknek! Imánk meghallgatta,
A kóvér fűtöket bőven osztogatta.
Első köszönetünk azért hál az övé!
Mert Tőle az áldás, a hála emberé!*

*Köszönet jár érte a sok munkáskéznek:
Kapásnak, pásztornak, meg a vancellémek.
Akk elbujtatták a tél fagya elől,
Meg is oltalmazták sok ártó féregtől.*

*Noé Apánkhoz is köszönettel szólunk:
Hogy a vízözönkor gondoskodott rólunk.
A szőlő-vesszőt is bárkájába dugta,
Bor nélkül a magyar nem élhet: jól tudta.*

Szüreti ünnepség az 1950-es évekből

Most fordul a kocka hegybíró urunkra,
Aki munkás népét vendégségbe hívta.
Áldja meg az Isten a háza népségét,
Ne vesse meg most a legénység kérését.

Szüretelésünket, mivel befejeztük,
Vig mulatozásra engedelmet kérünk.
Nosza muzsikások had szóljon a vig tuss,
Ezzel: Dicsértessék az Új Jézus Krisztus!

A hegybíró válasza:

Kész az engedelem, hát csak mulassatok,
Hanem előbb néhány kedves dalt mondjatok!
Dal a lélek méze, Isten azért adta,
Örüljön, ki mondja, örüljön, ki hallja!

A Zenekar egy ismert csárdásba kezd amit a fiatalok eltáncolnak.

Egy legény hatalmas kulacssal az oldalán az emelvényre lép és elszavalja (meglehetősen gesztikulál) Csokonai Vitéz Mihály *Sze-relemdal a csikóbőrös kulacshoz* című versét.

A lányok és a fiúk néhány népdalt énekelnek.

Egy másik legény lép a színpadra és elszavalja Petőfi Sándor *Poharamhoz* című versét.

Ezek után jöhet egy vidám egyfelvonásos, esetleg egy háromfelvonásos színmű.

Újból egy legény lép az emelvényre és szavalja:

Most legények és lányok táncra fell!
Jókedv, bor, tánc, vigalom most ünnepel.
Forgassa meg mindenki jól a páráját,
Húzzad cigány, a csárdást had járják!
Óljuk el ma gondjainkat a táncba:
Járja ki-ki örömebe, bújába." ¹³

A második világháború után a bezdáni magyarság újbóli kisebbségi sorsba jutása mellett egészen új társadalmi, politikai és gazdasági feltételek közé került. A háborúsok véráldozatot követelt az ott élő lakosságtól. A község minden áron való kollektivizálása az embereket magukba zártakká tette. Tíz évnek kellett elmúlnia, mire

behegedtek a háború okozta sebek.

Ismét mind több és több bálát rendeztek a kocsmárosok. „1973. szept. 22-én szombaton a bezdáni ifjúsági szervezet szüreti mulatságot szervez a Drobina-féle vendéglőben. Fellépnek a bezdáni ifjúsági tánccsoport tagjai. Felelevenítik a régi szüreti mulatságok szokásait, a bíró és bírónév választást, szőlőevési versenyt. A helyi gazdasági munkaszervezetek hozzájárulásával gazdag tombolát szerveznek. A bál este nyolckor kezdődik, a belépődíj 10 dinár.” ¹⁴

Sajnos a régi szüreti mulatságok szokásait Bezdánban mind a mai napig nem sikerült feleleveníteni. Az 1971-ben kezdetét vette Bezdáni Turisztikai Hetek rendezvénysorozat, ami még ma is megrendezésre kerül, magába olvasztotta az egykori arató- és szüreti ünnepeket is, mellőzve minden hagyományápolást.

Az utóbbi években Vajdaság számos helységében újraélesztik a szüreti ünnepeket. 1996-ban például Horgoson háromnapos rendezvénysorozat keretében tartották meg a szüreti napokat. Az első napon megnyitották a termény-, a képzőművészeti és a kézimunka-kiállítást. Este a szakemberek előadásokat tartottak a biotermelésről. A második napon délután bemutakoztak a közönségnek a különböző helységekből érkezett népi és modern tánccsoportok, asszonykórusok, rock-, tánc- és citerazenekarok. Este szüreti bál volt a Művelődési Házban. Harmadik napon kora délután gyülekező volt az iskola előtt. Ott jöttek össze a szereplők és a nézők, a népviseletbe öltözött fiatalok, a délceg paripákon ülő büszke lovasok és a felvirágozott, felpántlikázott fiákerok. A horgosi tanácselnök mondott ünnepi köszöntőt, majd a plébánosok megáldották az az évi termést, amit az asszonykórus tagjai szétosztottak a

közönség között. Azután a menettánc végigvonult Horgos utcáin. A látványosságot növelték a lovasok és a felvirágozott fiákerok. A Művelődési Ház előtt ismét felleptek a zenekarok, valamint nyolc művelődési egyesület népi táncosai. A téren lacikonyha működött, vásársátrak alatt játék- és cukorkaárusok kínálgatták árujukat. ¹⁵

A bezdáni és a horgosi példából is láthatjuk, hogy a vajdasági magyar ifjúság igyekszik felújítani az egykori szüreti ünnepeket, ugyanakkor az is tapasztalható, hogy nem fordítanak kellő figyelmet e magyar népi hagyományoknak.

Dr. BALLA Ferenc

FELHASZNÁLT IRODALOM:

1. Dr. Balla Ferenc: *Bezdan története a kezdetektől 1914-ig*. Bezdan, 1993.
2. uő. *Bezdan története az I. világháború kezdetétől 1914. október 25-ig* (Kézirat).
3. *Magyar Néprajzi Lexikon* (5 kötet). Budapest, 1992.
4. *A Pallas Nagy Lexikona* (15. kötet). Budapest, 1897.

JEGYZETEK

- 1 Zombori Történelmi Levéltár (ZTL) *Bezdan község iratai. Levelek 1848-1849*.
- 2 Bácska, 1881. febr. 18.
- 3 Bácska, 1882. febr. 7.
- 4 Bácska, 1882. febr. 6.
- 5 Bácska, 1883. jan. 5.
- 6 Bácska, 1893. febr. 10.
- 7 Bácska, 1894. jan. 30.
- 8 Bácska, 1901. febr. 25.
- 9 Bácska, 1905. jan. 7.
- 10 Új Hírek, 1931. okt. 19.
- 11 Új Hírek, 1933. okt. 18.
- 12 Új Hírek, 1936.
- 13 Magyar Országos Levéltár (MOL): *A KALOT szervezkedésével kapcsolatos iratok*. KALOT propaganda füzetek, műsorfüzetek. K-29, ME, 3. csomó, P doszsié.
- 14 Dunatáj, 1973. szept. 19.
- 15 Magyar Szó, 1996. okt. 1.

Borban az igazság

Ahogy azt a kocsmárosok látták

Szabadka részben homokra, részben jól művelhető földre épült. Az előbbi szőlő termesztésére predesztinált terület volt. Ennek tudható, hogy a nyugati sörfogyasztó vagy a hegyvidéki pálinkafogyasztó övezet karéjában a bor mindig fontos italunk volt. Ez nem a többi ital mellőzését jelentette, de a bor ize meghatározta nemcsak az ünnepek, de a hétköznapok hangulatát is.

Köztudott dolog, hogy vidékünkön inkább a mennyiségi, mint a minőségi bortermelés és fogyasztás divott. A történelmi borvidékekről származó borok fogyasztása közel állt ugyan vidékünk lelkületéhez, de a számottevő, nagy népszerűségnek örvendő borok a közeli szőlőtökeken teremtek.

A Szerb Vajdaság és Temesi Bánság területén egyébként ez időben (a XIX. sz. közepén) a következő területen műveltek szőlőt: Bács-Bodrog területén 15,5 ezer katasztrális holdon (1 kh = 1600 négyszögöl), Krassó-Szörény megyében 20 486 kh-n, Temesben 18 402 kh-n, Torontál megyében pedig 21 466 kh-n.¹

A viszonylag rossz minőségű szőlők javítási szándéka is fellépett már ez időben, hiszen a területről leírja, hogy: „A szőlőművelésnek: daczára hogy csak kerti szőlők vannak, szép jövődjöje mutatkozik. Számosan kezdik szőlőskerteiket igen nemes fajú vesszőkkel kiültetni és javítani. A borkezelésben a gazdák egymással vetekszenek. 1853-ban a közönséges bor még csak 4 fokra emelkedvén, a baranyai közönséges bort érte utol: de sokan egy bizonyos faj szőlőt szaporítanak itt, mit hamuszínű mazsolának neveztek el, ebből már 10 fokú s így a karloviczi borral egyenlő erős izére nézve pedig annál sokkal kellemesebb bort állítottak elő.”²

A Galgóczy által megfigyelt minőségi javulás nem befolyásolta döntően a fogyasztási szokásokat, mely egyik meghatározó tényezője a piaci törvényeknek. Erre enged következtetni az

a leirat, melyet a megyeszékhelyről küldenek a szabadkai tanácsnak. Két központi kérdést bogozhatunk ki a dokumentumból, ez a zugkocsmák és kocsmai jogok, valamint a minőségi bor palackozása, mai szóhasználattal a borhamisítás meggátlása és kereskedelembe való bejutása meggátlásának irányába tett felhívás.

„Bácsbodrogh t.c. megyék Kormányzatától

Kétség merülvén fel az iránt valyon egyes lakosoknak vendégfogadói engedély a hatóságok által osztogatathatik-e, valamint a kereskedők bel és külföldi boroknak, pálinkának s egyéb edesített szeszesitaloknak lepecsételt üvegekbeni árulhatására feljogosítják-e? e tekintetben figyelve a Nagyméltóságú Királyi Helytartótanácsnak mult 1861-ik Martius hó 13-án 12855 sz. és a Kelt Kegyes intézményre tudomásra juttatik, hogy vendégfogadói engedély s általjában minden korcsma jogok a királyi kissebb haszonvételek közé tartozván, ipar üzletet nem foglalnak magukban s az ily vendégfogadói üzlet a szeszes italok mérésével lévén kapcsolatba mindég a volt földesurakat³ illeti, s arra iparüzleti hatósági engedély nem adhatik.

Továbbá a törvényes gyakorlat szerént rendes kereskedőnek csak a nemesebb, hogy a nemesb édes csemege borok és edesített szeszes italok lepecsételt üvegekben árulhatása engedtetetik meg, miután minden afféle kereskedők a korcsmajogoknak alatomos bitorlásától eltiltandók lesznek s egyáltaljában közönséges borok bár petsételt üvegekben és kereskedők által árultatni semmi szin alatt meg nem engedtetetők lévén, oda utasittatik a T. Tanács, hogy a földesúri törvényes korcsma jogokat minden vissza élés ellen oltalmazza, és áthágók ellen törvény szigora szerént eljárni, s ugyan erről az uradalmakat is kellőleg értesíteni tisztí köteleességének elismerje.

Zomborban 1862 Április 4-én

Ő Méltósága Kir. biztos és Főispáni helytartó Úr hivatalos távollétében az első alispán Kovacsits”⁴

Mint azt már leírtuk, a szabadkai homokvidék borai nem annyira a borminőség, mint inkább a mennyiség iránti igényt igyekeztek kielégíteni. A bor és más szeszesitalok méréséből eredő adók jelentős bevételi forrást jelentettek a városnak. A kocsmárosok, a nagyobb haszon reményében silányabb borokkal töltötték tele a poharakat.

A kocsmák száma megdöbbentően magas. Ha például a gyanútlan utas 1862-ben Mindenszentek után szeretett volna egy pohárkával meginni, erre összesen 399 helyen volt alkalma, amibe az ún. bögrecsárdák nem voltak besorolva, hanem csak a rendesen adózó, bérleti jogot befizető kocsmák és vendéglők.

A közügyek intézésének megkönnyítése érdekében a város – Szabadka – nyolc kerületre lett osztva. A bérelt kocsmák száma körönként 1862-ben a következőképpen alakult:

	éves bérlet ⁵	utólagos b. ⁶	féléves b. ⁷	összesen
I. kör	58	12	16	86 (21.5%)
II. kör	18	5	3	26 (6.5%)
III. kör	25	4	10	39 (9.8%)
IV. kör	35	5	4	44 (11%)
V. kör	48	8	17	73 (18.3%)
VI. kör	45	6	5	56 (14%)
VII. kör	30	8	7	45 (11.3%)
VIII. kör	21	1	8	30 (7.5%)
Összesen	280	49	70	399 (100%)

A kocsmák, vendéglők és boltok, melyekben a szeszes italok mérése folyt, a hely, a szolgáltatások jellege alapján öt csoportba soroltattak. Egyik szempont a táncmulatságok megtartása volt. Fülöp András kérvényében így folytatódik a Tanácshoz:

„Tekintetes Tanács!

Alulírott alázattal esedezem, miszerint a Tekintetes Tanács nekem, a t.c. öregebb Magyar Imre úr házában a

baromfi piarcon bérbe tartott Korcsmaban vasárnapokon, és egyáltalán minden engedett ünnep napokon, muzsika szó mellett táncvigalmakat tarthatni, meg engedni méltóztassék. Kelt Szabadkán 1861 Marcius hó 6-án. A Tekintetes Tanácsnak alázatos szolgálja Fulöp András.⁷⁸ A kivizsgálás eredményeként kiderül, hogy „...van szerencsém jelenteni, hogy a folyamodó Fulöp András, mint előbbeni jelentésében is megérintve vala szomszédság panasza folytán, minthogy azok házuk s városháza közelében (haltéren baromfi-piacon) a szokott táncvigalmakat meg nem szívelhetvén különféle okok felhozása következtében múlt év Szeptember 23-án ebbéli vigalom tartásától eltiltatott.⁷⁹ Nem állunk egyedi esettel szemben. A kocsmárosokat mindig sok panasz érte.

A Magisztrátus 1861. április 16-án tartott 5. rendkívüli ülésén is a magas adó elengedésére tett kérvényt tárgyalják, ezek szerint „...e rendkívüli közgyűlés összehívásának oka a hozzá – a magisztrátushoz érkezett – f. April hó 10-én a szesz italok mérésével foglalkozó 46. egyéneknek aláírásával az ez évi April hó 8-án tartott közgyűlés alkalmával a 143k számra hozott határozat módosítása tárgyába beadott folyamodvány – melyet szerinte minthogy az részben a város jövedelmével kapcsolatos részben pedig abban magánosodott élet kérdését látván rejleni – egyszerűen a rendes közgyűlésre utasítani a feletébb közeledő Szent György nap miatt melyen rendszeren a korcsmai üzletek kezdetüket szokták venni... az ez évi april 8-án tartott közgyűlés alkalmával 143 sz. alatti határozat Szerint az általános kimérésre 50%-a tisztán pálinka mérésre 100% történt felemelése után annyira túlterhelnek – hogy az eddig gyakorlott üzlettől, amely saját v hozzájuk tartozói fentartására egyedül kereseti mód – a rendkívül felcsigázott díjakat fizetni nem bírván – kéntelenek lennének elállni...⁸⁰

Ezt csak a legkritikább esetben tették meg a kocsmárosok.

Az 1862-es évben éves bérletekből 7092, az utólagosan benyújtott kérelmekből 1269, a félévesekből

729 forint bevételt valósított meg Szabadka városa⁸¹, ami az 1862-es évben összesen 9090 forint bevételt jelentett.

A kocsmatartás jogán kirótt adó egész éves rendes és utólagos, valamint féléves felbontásban körönként a következőképpen alakult:

	I.k.	II.k.	III.k.	IV.k.	
éves	1908	324	549	945	
utól.	297	108	72	171	
félév.	189	27	81	36	
Össz.(%)	2394	459	702	1152	
	(26.3)	(5)	(7.7)	(12.7)	
	V.k.	VI.k.	VII.k.	VIII.	Össz
éves	954	1089	746	567	7092
utól.	180	107	270	54	1269
félév.	184.5	40.5	99	72	729
Össz.(%)	1318	1236	1115	693	9090
	(14.5)	(13.6)	(12.3)	(7.6)	(100)

A két táblázat összehasonlításával a következőket állapíthatjuk meg:

Az első kör (a központ) 86 kocsmája (az összes kocsmá 21,5%-a) adta a bérletekből befolyó pénzüsszeg 26,3%-át. Itt voltak az ún. vendéglők, táncos helyek, melyek bérleti díja magasabb volt. Az V. kör (mely területileg a legnagyobb) 73 kocsmájából (18,3%) csak a bérletek 14,5%-át fizette be.

Legkevesebb bejelentett kocsmá a II. körben (26, százalékban 6,5%) és a VIII. körben (30, ami 7,5%) volt. Ha a központot jellemző nagyobb populációtól eltekintünk, és a többi hét körben hasonló népsűrűséget feltételezünk, az ivási kedvet átlagosnak véve úgy vélhetnénk, hogy az itteni lakosok leginkább a saját borukat itták, vagy nagyszámú bögrecsárda állt rendelkezésükre. Azt a lehetőséget, hogy egy másik körbe jártak szórakozni, egyedi esetektől eltekintve elvethetjük.

A kocsmárosok a nagyobb haszon-szerzés érdekében szerződészegéstől sem riadtak vissza. Czurda Ede tanácsnok 1862-ben a rablógazdálkodás egyik formáját vázolja fel:

„Tisztelt Gazdaságiszek!

A Bajmoki nagyvendéglőt Lichtneckert Antal Lichtneckert János jótállása mellett, Bajmoki mézsárszékét Kunbajai Kraxner Mártony a Csant-

avéri nagy vendéglőt és mézsárszékét Csantavéri Basch Jakab, a Sándori nagy vendéglőt Aradszki István Mamojlovits Lázár Kezessége mellett, a Sándori mézsárszékét Sándori Bóner Mihály, a Putri vendégfogadót Kunecz Jakab, a Tompai csárdát Keszler Josef, a Nagyfényi csárdát Hirsch Dávid Bötius Márk Kezessége mellett, 1859-ik évi November hó 1-től 862-ik évi October hó végéig három évre oly kötelezettséggel vették hasznóberbe, miként az ezen jog után használó összes épületeket és kerítés falakat évenként nem csak belül hanem külsőleg is saját költségükön tisztogatni és javítani kötelesek, ellenben a város feljogosítva leendő ezen hiányokat a hasznóberlők költségén helyreállítani.

Miután az érintett épületekben mindekkoráig semmi javítás sem történt, mi nem csak az épületek kárára van, hanem az új hasznóberlőnek leendő átadásakor kijavítani kellek, – tiszteli kötelességemnek tartom erről a tisztelt gazdasági széket értesíteni, felkérve egyúttal, miként az illetők komolyan megintetnének, hogy az illető épületeket a szerződés értelem szerint legfelsőbb okvetlenül f. évi September hó végéig helyreállítsák, ellenkezőleg azok a város részéről, a városnak szerződésileg átruházott jognál fogva, a hasznóberlő költségén helyreállítani fogának. Kelt Szabadkán, 862-ik évi Augustus hó 19-én. Czurda Ede tanácsnok.⁸²

A gyakori panaszok ellenére a kocsmatartás jól jövedelmező foglalkozás volt, hiszen az engedély kérését elmulasztók igyekeztek azt mielőbb bepótolni:

Lichtbraun Sándor a Község tanácsnak küldött levelében a következőket írja:

„...Kúti Antalnak házában egy korcsmának való helyiséget béreltem ki, s hogy abban bort sert s pálinkát mérhessek, a szükséges italok bevásárlása körül körül fáradozásom közben a bejelentési határ idő lejárt a mi az én hibámon kívül történt mert hogy én bort mérni szándékoztam, azt igazolja a fenti szám alatti szerződés továbbá hogy én mint kiszolgált cs. kir. katona, miután más kereset módom

nincs, a 2,3,4,5,6, alatt mellékelt okiratok szerint részint Szegeden, részint itt helyben mindég borméréssel foglalkoztam, s mint ilyen magamat mindig becsületesen viseltem, mivégből nem tudva a korcsma bejelentési határidőt, de ha éppen tudtam volna is, miutánazon időben hon nem voltam, magamat nem is jelenthettem, hogy tehát költségeim s beszerzett italaimon ne károsodjon, a korcsma jogért íráshoz folyamodom...1862 július 3-án¹³

Az általam vizsgált, 1862-ből eredő szeszital-mérési és kocsmatartási engedélyek sajátos megoszlást mutatnak. Az elemzési lehetőségek korlátozottak ugyan, a forrásul használt lajstromok a bérlő nevét, házszámát, a mérendő italok fajtáját, az kocsmáosztályát, valamint a fizetendő összeget tüntették fel. Legtöbb reménnyel a mérendő italok elemzése kecsegtet. A továbbiakban a már említett három bérlemény, az éves, az utólagosan beadott de éves, valamint a féléves bérleteket sorolom fel, azzal, hogy külön oszlopot képeznek majd a sört-bort-pálinkát, ugyancsak külön oszlopot a bort és pálinkát, a csak pálinkát mérők és nem kerülnek bele az elemzésbe a csak sört és pálinkát mérő I. köriek (2 eset), valamint a csak sört és bort mérők (2 eset).

	éves sbp	utól. sbp	félév sbp	éves bp
I.k.	52	6	6	2
II.k.	13	4	—	1
III.k.	19	4	1	3
IV.k.	16	2	4	14
V.k.	27	2	—	17
VI.k.	25	3	1	16
VII.k.	13	5	3	1
VIII.k.	6	1	—	12
Össz.	171	27	15	66

	utól. bp	félév bp	éves p	utól p	félév p
I.k.	1	3	4	5	4
II.k.	1	2	4	—	1
III.k.	—	7	3	—	2
IV.k.	2	—	5	1	—
V.k.	2	15	4	4	1
VI.k.	—	3	4	3	—
VII.k.	1	4	16	2	2
VIII.k.	—	6	1	—	—
Össz.	7	40	41	15	10

rövidítések: s-sör, b-bor, p-pálinka

Kezeljük vezérgondolatként azt a feltételezést, hogy a kocsmákban mért italok elsősorban az igényeket igyekeztek kielégíteni és csak másodsorban alakították a fogyasztási szokásokat. A harmadik táblázat néhány adatra hívnám fel a figyelmet:

Az első körben, mely kifejezetten vegyes lakosságú, mindhárom ital-fajtát mérték gyakorlatilag az összes helyen. Az iparosok és kézművesek, akik a Birodalom egész területéről érkeztek, már a nyugati fogyasztási normákat hozták, melynél a sör a meghatározó a szesz italok között.

„A Kárpát-medence dominánsan borfogyasztó vidékén okunk feltételezni, hogy a komlózott sör korábban paraszti ital lett volna, azt tudjuk, hogy a 18-19. században nem volt az... Például a vidékek sörfőző földesurai bor hiányában árulták-e ezt italmérési joguk alapján. Paraszti házi sörfőzés emlékének a Kárpát-medencében semmi nyoma. 1883-ban Magyarországon csak városi sörfogyasztást regisztráltak, ahol a fejenkénti átlag 25,8 liter volt. A teljes lakosság fogyasztása 1934-38-ban évi 3,1 liter volt.”¹⁴

A legkevesebb sört a VIII. körben mérik, amely kör a határozott szegregációt mutató múlt századi Szabadkán¹⁵ a „szerb fertálynak” számított.

Ugyancsak a VIII., valamint a vegyes (magyar és bunyevác) V. körnél, és a magyar VI. körnél tapasztaljuk a bor és a vele összefüggő pálinkamérési csúcspontokat. A VII. kör még ugyancsak az északi részben, a szőlőkhöz közelebb eső területen helyezkedett el, de itt a pálinkamérés feltűnően magas aránya ötlük szemünkbe. Ezt zsidó kereskedők mérték boltban. A boltban mért pálinka után kellett a legalacsonyabb bérleti díjat fizetni, ritkább esetben a kevésbé tőkeerős kocsmárosok is csak pálinkamérési engedélyt kértek.

Tanulságos elemeznünk a harmadik táblázatot az éves és féléves bérletek alakulása tükrében.

A mindhárom italt mérők körében alacsony (7,7%) a féléves bérletet váltók aránya. Ebben mondhatni egyenletes a nyolc kör.

Más arányokat állapíthatunk meg a bort és pálinkát mérők közt. A féléves bérletet igénylők között sejtethetjük azokat a kocsmatartókat, akik a saját termésüket mérték, illetve tőkeerejük nem engedte meg az egész éves vállalkozást, az esetleges anyagi csődöt. Másik, a tőkeerővel összefüggő kérdés a felvásárolt bor és pálinka mennyisége lehetett. Ha nem tudta az igényeket folyamatosan kielégíteni, a bérlet vált értelmetlenné.

A kizárólag pálinkaméréssel foglalkozó boltok aránya az egészhez képest 18%. A pálinka még a helyi körülmények között is tárolható, nem szoros függvénye a szőlőtermésnek. Egy aszályosabb évben is mérhető a tavalyi pálinka, de fontos az is, hogy téli időszakban nagyobb a keletje is.

Elemzésem célja a múlt századi Szabadka italfogyasztási adatainak bemutatása volt. Az évszám csak látzólag tetszőleges. Az ezt megelőző időben a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság megszűnik, helyreáll a megyerendszer. A vizsgált évet követően, 1863-ban, nagy szárazság sújtja az országot, ami kihat a termésárák alakulására. Az évtized második felében a kiegyezés folytán a rohamos fejlődés veszi kezdetét, ami fél évszázadig meghatározza vidékünk sorsát.

PAPP Árpád

JEGYZETEK

- ¹ Galgóczy K. 1855. 31.
- ² Galgóczy K. 1855. 412.
- ³ A földesúr alatt ez esetben a várost kell érteni
- ⁴ SzTL. 1577/polg. 1862.
- ⁵ SzTL. 2010/polg. 1862.
- ⁶ SzTL. 2011/polg. 1862.
- ⁷ SzTL. 6506/polg. 1862.
- ⁸ SzTL. 1959/polg. 1862.
- ⁹ SzTL. 1959/polg. 1862.
- ¹⁰ SzTL. Közgy. Ir. 1861/198.
- ¹¹ SzTL. 2010/polg. 1862, 2011/polg. 1862
- ¹² SzTL. 4048/polg. 1862.
- ¹³ SzTL. 2442/polg. 1862
- ¹⁴ Kisbán E. 1997. 539.
- ¹⁵ Vass Géza szíves közlése

ORBÁN-NAPI ÜNNEPSÉGEK A MŰLT SZÁZADBAN SZABADKÁN

Dolgozatom témája az Orbán-nap megünneplése a századfordulón Szabadkán, a korabeli újságok leírásai alapján. Történetész lévén, nem annyira az esemény néprajzi vonatkozására, inkább annak társadalmi és politikai vetületeire helyezem a hangsúlyt.

Orbán napját május 25-én ünnepeljük, s annak ellenére, hogy majdnem belenyúlik a nyárba, még fagyosszentről van szó. Rossz időt hozhat még, nagy károkat okozhat a szőlőkben. A szőlőtermesztők, vincerékek, budárok, kádárok és kocsmárosok patrónusukként tisztelik. A magyar néprajz kiemeli, hogy különösen a bácskai szőlőtermelők tisztelték.

Orbán, népies nevén Urbán, a középkori hagyomány szerint a III. század elején pápaként elrendelte, hogy a miseáldozat kelyhét és tányékját aranyból vagy ezüsből készítsék. Ezért kehellyel, később szőlőfürttel a kezében ábrázolják pápai öltözékben. Jórészt ezért is választották a szőlőművesek, vincerékek, kádárok és kocsmárosok a védőszentjüknek. Népi kultusza a IX. századból ered, forrása alighanem az elzászi szőlővidék. Innen sugárzott Franciaországba, de főleg a Rajna-vidékre, majd pedig – Bálint Sándor (1904-1980) szerint – a középkor végén Magyarországra. Egyes nézetek szerint Orbán tisztelete a római Bacchus-kultusz helyére lépett.

Szőlőtermesztő helységekben, hogy közbejárását biztosítsák, szobrot, kápolnát vagy keresztet állítottak a tiszteletére, képét ráfaragták a présekre, hordókra. Orbán-napján a szobrához könyörgő célzatú körmeneteket vezettek. Ha tiszta volt az idő, szobrát körülhordozták és virággal díszítették. Topolyán, Borús Rózsa feljegyzései szerint, borral öntözték. Ha azonban rossz volt az idő, megszegyenítették és megbüntették. A szőlőművesek bosszúságukban Szabadkán sárral kenték be, máshol szidták, leköpdösték, vízzel locsolták, sőt pálcával verték a szoborhoz.

Érdekes, hogy a méheket sok helyen Orbán bogarainak tartják.

Szabadkát északról félhold alakjában szőlőskertek ölelik körül. A szőlészet hosszú hagyományokra tekint vissza, de Orbán tiszteletére emelt káponáról vagy keresztéről nem találtam forrásokat. A város környékén legközelebb kultuszának jeleit Palicson találni meg. Itt emeltek a tiszteletére egy keresztet és róla nevezték el a fürdőhely vasúttól északra eső részét. Orbánfalva idővel összeolvadt Paliccsal és mint földrajzi név lassan kitörölődött a köztudatból.

A szabadkai heti sajtó rendszeresen 1871-től jelenik meg. A Városi Könyvtárban rendszeresen azonban 1878-tól őrizték meg példányaikat. Az Orbán-napi ünnepség első említését a *Bácskai Ellenőr* 1887-es számában találtam meg. Valószínű, hogy korábban is említik, de a kérdéses példányok nem maradtak fent. Az azonban biztos, hogy Orbán-napi vigalmakat korábban is tartottak, de nem tekinthetett vissza nagyobb múltra, mert az újság így kezdi híret: „*óriási tömeg részvételével tartották meg az Orbán ünnepélyt, mióta szokássá vált Szabadkán, ez a legtömegesebb.*” Ami számunkra nagyon fontos, hogy mikor vált szokássá a városban, erről azonban sajnos a cikkből nem értesülünk. Az ünnepélynek búcsú színeze volt, mézesbábosokkal, körhítával, lampionokkal, tükrökkel. „*Két banda is szebbnél szebb magyar nótákat húzott és csárdásokkal szorakoztatta a közönséget.*”

Az ünnepség a város magyar ajkú lakosságának körében volt elterjedve. A sátoros vigalmak, a település nyolc kerülete vagy köre, ahogy a helybeliek hívták, közül csak ama háromnak a peremén zajlottak, amelyeknek számottevő magyar lakossága volt. Érdekes, hogy nem együtt, hanem körönként külön-külön ünnepeltek. Az ötödik és hatodik köriek a régi baromvásártéren, a nyolcadik köriek pedig a vágóhid térségében. Állításunkat bizonyítja az a tény is, hogy a múlt század nyolcvanas éveinek a végén, amikor az ellenzékben lévő Függetlenségi párt ádáz küzdelmet folytatott a bunyevác birtokos parasztság és a magyar hivatalnokok által támoga-

tott Szabadelvű párttal, az Orbán-napi ünnepségekben látta az egyik legjobb lehetőséget, hogy összefogja a magyar erőket és segítségükkel megbuktassa politikai ellenfeleinek egyeduralmát. Ezeket a törekvéseket a hatalmon levő liberálisok igyekeztek megakadályozni: pártközönlényekben az Orbán-napi ünnepélyek osztály-, vallás- és párt nélkülségét hangoztatták. A két párt rágalomhadjáratai lehetetlenné tették az együttműködés bármely formáját. Az ünnepségek verekedésekbe és botrányokba fulladtak. Ezért a két rivális párt külön-külön rendezte vigalmait. A függetlenségiék annyira áhított magyar egységből nem lett semmi.

A városon kívül a Palics melletti Orbánfalván tartottak még ünnepségeket az év utolsó fagyosszentjének tiszteletére. A múlt század nyolcvanas éveinek elején rendezett mulatságokról csak későbbi sajtótalálásokból szerezhetünk tudomást. Az első leírás a *Szabadság* című hetilap 1891 májusi számából származik. A hirdetés szerint az annak idején a pártoskodás miatt megszakadt ünnepségeket most hét év után újjították fel. Újdonságként a sátor alatti lakomákat művelődési műsorral igyekeztek bővíteni. Urbán-féle társulatot alakítottak, amelynek minden évben újjaválasztandó tisztikara volt. A megválasztott tisztviselőknek különféle tréfás vetélkedőkön kellett bizonyítaniuk rátermettségüket, de a legfontosabb mérce mégis csak a megívott bormennyiség volt. A társaság *Urbánfalvi karcos* címmel alkalmi élclapot indított, valamint különféle művészeti előadásokat tartott, melyeknek mibenlétét az újságok sajnos nem részletezik. Sporteseményekkel is szorakoztatták a vendégeket. Versenybirkózást szerveztek, amelynek a kilencvenes évek elején Ripel Ede volt a hőse. Legyőzőjének a szervezők 50 forintot ígértek.

A kilencvenes évek közepén az Urbán-napi búcsúk elmaradoznak, már csak kisebb körökben ünneplik meg. Jelentőségük csökkenésével az újságok is mind kevesebbet foglalkoznak velük.

VASS Géza

A SZABADKA-PALICSI VILLAMOSKÖZLEKEDÉS

A SZABADKA-PALICSI villamos történetéről és szomorú sorsáról – mind a történetírás, mind a nosztalgikus emlékezet szemszögéből – már sokan írtak. A szerző szándéka az, hogy ezúttal a témát egészen más oldalról közelítse meg: elemezze a gondolat megszületésének, megvalósulásának és bukásának társadalmi-gazdasági körülményeit, valamint a valamikori szabadka-palicsi villamos fontosabb és érdekesebb műszaki-technológiai jellemzőit.

A pusztaság felébred évszázados álmából

A Duna és a Tisza – a két nagy és lomha, de gyakran alattomos síksági folyó – közötti mély szögletbe ékelődött bácskai vidék mindig is a szomszédos birodalmak nehezen megközelíthető, ritkán lakott, veszélyes és stratégiailag érdektelen határvidéke volt. A bácskai pusztaság évszázados elszigeteltségében és primitív szegénységében – az átvonuló seregek, háborúk és forradalmak, összeomló évszázados birodalmak és alakuló új császárságok néma és kívülálló, de halálra ijedt szemlélőjeként – mindvégig szinte érintetlen maradt. Igazi csoda, hogy egy ilyen pusztaság kellős közepén, egy, az életet adó folyóvizektől távoli, ellenségektől meg nem védhető, homokfelhőket hordozó szelektől át- meg átjárt lápos pusztahátton – település jött létre és maradt fenn több mint 600 éven át. Amely közel 1000 km²-nyi termőföld-hátterével 1779-ben „szabad királyi város”, 1850-ben már 48 000, 1881-ben 61 000 és az 1880-as évek végén pedig 73 000 lakosával „Európa legnagyobb faluja” és az akkori Magyarország harmadik városa lett.

A bácskai pusztaság ebből az évszázados szendergéssből – a gögös (egyaránt a magyar, bunyevác vagy szerb) bácskai földesúr sárban és borbán fogant image-ából, de a sokgene-

rációs (és szintén nemzeti különbségek nélküli) szegényparaszti kemény kulukból is – valahogyan egyszerre, hirtelen ébredt fel.

Tudományos-technikai forradalom a pusztahátton

A XIX. század első felének polgári forradalmi mozgalmi – kitarva az emberi jogok és a polgári egyenlőség azelőtt soha nem látott horizontjait, de már teret nyitva a nemzeti eufória burjánzásának is – alapjaiban rázták meg az akkori Európát. Az akkor kialakuló polgári liberalizmus nyújtotta környezetben fogant meg egy másik, párhuzamos – a tudományos-technikai – forradalom is. A művészet és a tudomány, de mindenekelőtt a technika és a technológia korábban még soha nem tapasztalt robbanásszerű fejlődése alapjaiban változtatta meg az akkori világot.

A gőzgép, a belső elégsű motor és az elektromos motor-generátor feltalálásával egy olyan új korszak köszöntött be, amely már az (addig kizárólagosan alkalmazott) emberi és állati izomerőnél sokszorta nagyobb energiák feletti rendelkezés, ugyanakkor a nem megújuló természeti erőforrások

(mindenekelőtt a szén- és kőolajtartalmok) feletti rablógazdálkodás és a természetes környezet szennyezésének és egyre súlyosabb károsításának kezdetét is jelentette.

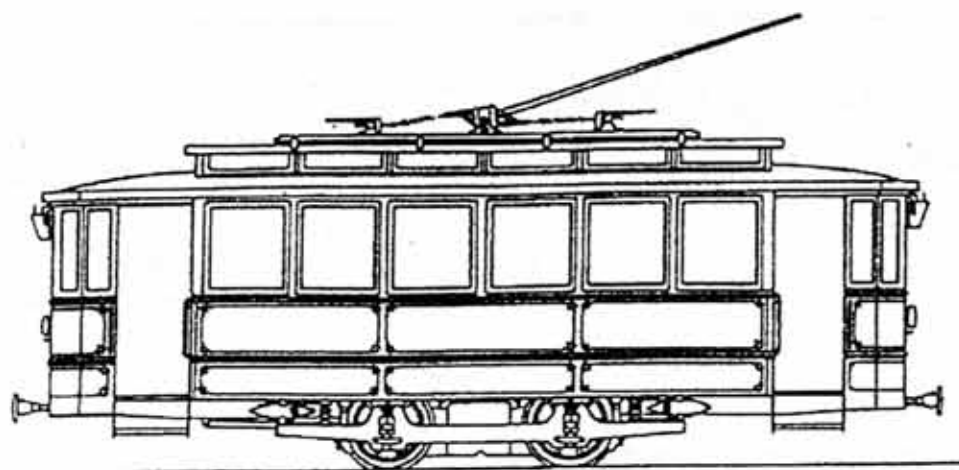
Az új idők szelleme nem kerülte el az „Isten háta mögötti” szabadkai pusztahátot sem. A gőzgép feltalálása után mindössze 30 évvel – a szabadkai határban (ott, ahol – az ökrös fogat mellett – századok óta csak a lassú járású szél- és vizimalmok fából ácsolt fogas- meg járókerekei voltak az egyedüli ismert „gépszerkezetek”) már gőzeke és -cséplőgép dolgozott. Majd végül a városon áthaladó első vonat mozdonyának füttye évszázados szendergéséből végérvényesen felrázta a bácskai pusztaságot.

Vasút a szabadkai pusztahátton

A kezdeti nehézségek után (a vasúti közlekedés ugyan az angliai Stockton-Darlington pályán már 1825-ben beindult, az erőteljes fejlődés azonban csak közel egy évtizeddel később kezdődött el) az európai vasúti hálózat igen lendületesen fejlődött. Több évtizedes halogatás után (hiszen az akkori Magyarország területén is –

Szabadka belterületi térképe a századfordulón az SzPVV – Szabadka Palicsi Villamos Vasút – vonalhálózatával

A Schlick (Schlick-féle Vasöntöde Rt. Budapest) gyártású motorkocsi jellegrajza. Ütközők közötti hossz: 8960 mm, tengelytáv: 1680 mm, ülőhelyek száma: 26; motor: 1xB17/30 20 LE (14,7 kW), fékrendszer: forgattyús kézifék 1:233 áttétellel

1846-tól Budapest-Vác közötti vonalon. 1880-ban pedig már több mint 7000 km pályán – üzemelt a vasúti közlekedés). Szabadka az AFV – Alföld Fiumei Vasúttársaság Szeged-Szabadka-Zombor pályaszakaszának átadásával 1869. szeptember 11-én kapott vasutat. A MÁV Budapest-Szabadka-Újvidék-(Zimony) fővonal 1882/83-ban, a Bajára vezető MÁV-szárnyvonal 1885-ben, a Bács-Bodrog vármegyei HÉV Szabadkáról Zentán át Óbecsére vezető vonala pedig 1889-ben épül meg. Szabadkán 1886-tól vasúti fiókműhely is működött.

A vasúti közlekedés egyszerre közelebb hozta a termékeny bácskai rónaságot a Monarchia fiumei exportkötőjéhez, de a fontos budapesti és bécsi árufelvevő központokhoz is. A mezőgazdasági terményfelesleg eladásából származó többletjövedelem – a kiegyezés utáni (1867) dualista Monarchia jóval liberálisabb gazdasági környezetének is köszönhetően – a városban igen erőteljes gazdasági és városfejlesztési fejlődést indított meg.

A „legnagyobb falu” európai arculatú város lesz

A millenniumi ünnepek (1896) és a századforduló idején Szabadka már fejlett kézmű- és gyáriparral rendelkező jelentős gazdasági központ. A városban 1868-ban két gőzmalom működik. 1886-tól vasúti javítóműhely, 1888-tól fémipari üzem (később fém bútort-, majd kerékpárgyár), 1894-

tól vágóhid (amelynek 1900-ban már saját jéggyára és hűtőháza van), 1904-től műtrágyagyár, majd 1917-től cukorka- és csokoládégyár. 1923-tól pedig elektromotorgyár üzemel.

A városban 1873-tól gáz-, 1897-től pedig (azzal párhuzamosan) elektromos közvilágítás működik, 1884-ben hozzák meg az első városrendezési tervet, 1890-ben pedig már négy nyomda is működik. Ezekben az években kezdik meg – a várostól mintegy nyolc kilométernyire fekvő Palicsi-tó partján – Palicsfürdőt – a gyógyfürdő- és kirándulóközpont kiépítését. A századelőn Szabadkán – számos műépítészeti is értékes, az eklektika illetve különösen az akkor igen népszerű szecesszió magyar változatának stílusában épült köz- és lakóépülettel – egy egészen új városközpont épült.

Az igen erőteljes városiasodás körülményei között Szabadkán már a múlt század utolsó harmadától kezdve egyre időszerűbbé vált a városi köz-

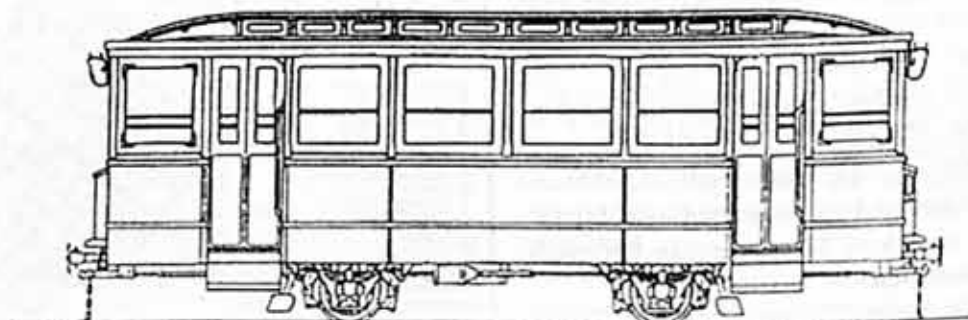
forgalmú közlekedés kérdésének megoldása.

A lófogattól a villamos vontatásig

A múlt század 70-es éveinek elején – akár a „fejlett világ” más városaiban (a vasútállomástól – a városközpont központján keresztül – a vásártér felé, sőt a nyári időszakban Palicsra is) Szabadkán is lóvontatású omnibuszok közlekedtek, a 80-as évektől pedig már igen komolyan foglalkoznak az akkoriban igen „korszerű” lóvasút létesítésének terveivel.

A nagyvasútnál szerzett tapasztalatok alapján ugyanis már egyértelműek – a közútihoz viszonyítva – a kötöttpályás közforgalmú közlekedés előnyei (az előnyösebb utaskényelmi és -biztonsági feltételek mellett jelentősen kisebb fajlagos vontatási teljesítmény, de mindenekelőtt az a lehetőség, hogy több járművet vonattá egyesítve jelentősen növelhető a szállítási kapacitás) és ezért az először 1832-ben New York-ban bevezetett lóvasút igen gyorsan elterjedt Európában is.

A gőzerő a nagy- és a helyi vasutaknál szerzett igen jó tapasztalatok ellenére sem tudta a közforgalmú közlekedésből igazán kiszorítani a lóvontatást – és vélhetően ezért nem váltak meg 1886-ban Oroszi Antal és 1889-ben Bobula János tervei a szabadka-palicsi helyi gőzvasút megépítésére. Másrészt akkoriban már erősen foglalkoznak a város villamos közvilágításának (amely már 1884 óta üzemelt a szomszédos Temesváron) olyan megoldásával, amely egyúttal a

A Schlick (Schlick és Nicholson Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt. Budapest) gyártású R-típusú pótkocsi jellegrajza. Ütközők közötti hossz: 8370 mm, szekrény-szélesség: 2250 mm, a sín felső élétől mért magasság: 2983 mm, tengelytáv: 2920 mm, ülőhelyek száma: 21; fékrendszer: forgattyús kézifék 1:150 áttétellel és Böcker rendszerű légfék 7"-os fekvő hengerral

villamosközlekedést is ellátna energiával.

Az elektrotechnika akkori rohamos fejlődése (bár a dinamóelektromos elv csak 1867 óta volt ismert – a Siemens cég már az 1879. évi berlini ipari vásáron bemutatott egy 3 LE teljesítményű villamos meghajtású mozdonyt) ugyanis egyértelműsítette, hogy a lófogatokat a városi közforgalmú közlekedésből csak a villamos vontatás tudja optimálisan „kiváltani”. A villamos hajtás ugyanis viszonylag csendes, nem szennyezi a város levegőjét és kis méretei folytán könnyen elhelyezhető a jármű padlózata alatt is; ugyanakkor (az utasok kényelme és biztonsága szempontjából igen fontos) fokozatos szabályozással nagy gyorsulás és hatékony fékhatás kifejtésére alkalmas.

A szabadkai villanytelep

Szabadkán – a villamosközlekedés, a közvilágítás és a lakosság egyéb energiaigényeinek ellátására – 1896 végén helyeztek üzembe egy akkor igen korszerű, 450-500 kW beépített teljesítményű hőerőművet, amely három beépített, egyenként 83 m² fűtőfelületű Dürr gőzkazánnal, három „compaund” típusú dugattyús gőzgéppel, két (a lakossági fogyasztást ellátó) 2000 V, 25 A és 42 Hz-es váltóáramú generátorral, két 550 V és 66 kW-os egyenáramú generátorral (amelyek a villamosközlekedéshez, a

Amikor még a szabadkai vasútállomásnál is közlekedett (Horváth József gyűjteményéből)

közvilágításhoz és a kiegyenlítő akkumulátor-telep töltéséhez szükséges áramot termelték) és egy 285 cellás, 369 Aó kapacitású Tudor típusú akkumulátor-teleppel működött.

A villamosközlekedés és a közvilágítás energiaellátásának ez a kiegyenlítő („puffer”) akkumulátor-teleppel kombinált megoldása biztosította a dinamógép egyenletes terhelését és az energiával ellátott rendszerek stabil üzemét az energiafogyasztás extrém ingadozásai mellett is. Akkor műszaki újdonságnak számított és a szakemberek között, mint „szabadkai rendszer” volt ismeretes. Az itt nyert sikeres tapasztalatokon felbátorodva a Ganz gyár később ilyen puffer akkumulá-

tor-telepekkel szerelte fel a többi, villamosüzem ellátására korábban létesített generátortelepeit is.

A szabadkai villanytelep – többszöri bővítések és korszerűsítések után – 1956/57-ben már 5,5 MW összteljesítménnyel évi 26 500 MWó villamos energiát termelt, majd miután (1957-ben) rákapcsolták az egységes országos villamosenergia-rendszerre, 1964-ben leállították és véglegesen felszámolták.

A szabadkai villamos rövid története

Több évig tartó huzavona után a szabadkai villamosközlekedés létesítésére (és annak keretében a villanytelep és a villamos közvilágítás kiépítésére) vonatkozó koncessziót 1895-ben a bécsi Ernest Lindheim és Tsa cég nyerte el, és 1897. szeptember 7-én hivatalosan át is adta a közlekedésnek a Szabadka Palicsi Villamos Vasút (SzPVV), összesen 10,2 km-es – a Zombori kaputól, a Zombori úton (ma Jugoszláv Néphadsereg utca), Szent István téren (Szabadság tér), Kossuth utcán (Boris Kidrič utca) és a Szegedi úton (Moša Pijade út) Palicsra vezető fővonalát és az arról a Kossuth utca végén leágazó, a vasútállomásra vezető B szárnyvonalát.

A villamosvasút mindkét vonala egy vágánnyal, 1000 mm nyomtávolsággal, 20 m legkisebb pályáivsugár-

Egykor még a színház előtt is járt (Horváth József gyűjteményéből)

ral és 12,8 (a belvárosban) vagy 26,6 (a peremterületeken) legnagyobb emelkedéssel épült. A pálya építéséhez 33,6 kg/m Phönix (a belterületen) és 20 illetve 15 kg/m-es Vignol (a kifelé vonalrészekén) rendszerű síneket használtak. Az alkalmazott felsővezetékes áramellátás és Thomson-Houston-féle görgős áramszedő – a korábbi jóval bonyolultabb és bizonytalanabb alsővezetékes rendszerrel szemben – (életvédelmi és esztétikai szempontokból sokáig nem engedélyezett) műszaki újdonságnak számított.

A villamosvasút járműállományát a budapesti Ganz és Tsa gyárban 1897-ben gyártott korszerű nyolc db motor- és hat db pótkocsi képezte, a szakszolgálati feladatokat további egy db szénszállító, egy db magasszerelő, két db pályamesteri, három db kőszállító és egy db szerelőkocsi látta el. A villanytelep épületegyüttesének keretében 25 járművet befogadó forgalmi és járműfenntartó telep (remíz) is épült.

Az első- és másodosztályú motor- és a csak másodosztályú pótkocsik is azonos kivitelben, 20 ülő- és 20 állóhellyel készültek, a pótkocsiknál nyitott peront alakítottak ki. Miután a gyártó felé támasztott követelmény az volt, hogy a motorkocsik a városon kívüli vonalrészen egy pótkocsival 30, kettővel pedig 25 km/ó sebességgel haladhassanak, a járműveket – a tapadósúly optimális kihasználása érdekében – különleges megoldású Brill-típusú (ún. „maximal traction”) forgóvázakkal építették. A két kerékpár futókörátmérői eltérő méretűek voltak, úgyhogy a nagyobb futókörű kerékpárt hajtotta a Ganz gyár T16 típusú (akkoriban szokatlanul nagy teljesítményű) 20 LE-s (15 kW) motorja. A forgóváz-terheléseket a kerékátmérők arányában (2/3 : 1/3) osztották meg, úgyhogy a nagyobb átmérőjű (hajtott) kerékpár tengelyterhelése volt azonos a pályára engedélyezett. A forgóvázakba épített (Griffin rendszerű) kéregöntésű kerekeket is éppen a szabadkai kocsiknál alkalmazta először a Ganz gyár.

Rendkívül érdekes műszaki adat az is, hogy a szabadka-palicsi villamos motorkocsijai – a mechanikus fékrendszer mellett – már ellenáramú vil-

lamos fékezésűek voltak, és a Ganz gyár gyakorlatában a szabadkai pótkocsiknál alkalmazta először a fékárammal táplált elektromágneses féket is.

A növekvő igények kielégítése céljából a villamosvállalat 1900-ban (most már a brüsszeli Compagnie de Services Urbain cég tulajdonában) a Ganz gyárnál megrendeli két db eredeti beszerzésű pótkocsi átépítését motorkocsikká és a nyári idényforgalomhoz a budapesti Roessemann-Kühnemann Mezei és Iparvasutak gyártól három db kéttengelyes nyitott pótkocsit is vásárol.

További állománynövelő beruházásokra csak 1913-ban kerül sor (amikor a szabadkai villamosközlekedés már évi 360 000 kocsikilométert és közel 800 000 utasszállítást teljesített), akkor a vállalat a Schlick és Nicholson Gép- és Hajógyártól újabb – most már korszerűbb, beálló kéttengelyes kivitelű – három db motor- és öt db pótkocsit vásárol.

Közvetlenül az első világháború után – most már az új állam, az SzHSz Királyság keretében, de változatlan tulajdonviszonyok mellett – a Subotički električni tramvaj i osvetljenje d.d. (Szabadkai Villamos és Világítási Rt.) vállalat további beruházásokat végez: 1921-ben a palicsi pályát a férfistrandig hosszabbítja meg, a kö-

vetkező évben pedig üzembe állítja a – bíróság épületétől (itt csatlakoztatva azt a palicsi fővonalhoz) a jelenlegi Makszim Gorkij és Ivan Milutinović utcák mentén a közkórházig – a Sándor előváros felé vezetett szárnyvonalat: illetve felújít és meghosszabbít néhány korábbi építésű kitérőt is. A vállalat – 1924-től már az amerikai Charles Bill McDaniel jr. cég tulajdonában – 1926-ban a csehszlovákiai Škoda gyártól 7+7 db, akkor igen korszerű (45-54 LE, illetve 33-40 kW-os) motor- és (nyitott) pótkocsit vásárol és saját műhelyében is megépít (a Škoda gyártmányok mintájára) további két db (szintén nyitott) pótkocsit. 1928 folyamán felszámolják a belvároson keresztül a vasútállomás felé vezető pályaszakaszt és a Zombori kapu felé vezető szárnyvonalat a jelenlegi Strossmayer utcán átvezetve csatlakoztatják a palics-sándori fővonalhoz. A vállalat tulajdonjogát 1931-től a stockholmi, igen tőkeerős Elektro-Invest Actienbelaged cég veszi át.

A második világháború (1941/44-es évek) időszakában – a Ganz gyár ismét nagy lendülettel kezdte meg a szabadkai és más vidéki városok igényeihez alkalmazkodó új típusú kéttengelyes villamoskocsik fejlesztését – a Szabadkai Villamos Vasút és Világítási Rt. járműállományát mégis a BSZK Rt. (az akkori budapesti közlekedési vállalat) Schlick gyártású kiszolgált és leselejtezett, majd saját műhelyében felújított (1903/4. évi) kilenc db R-típusú pótkocsijával és két db (1896. évi gyártású) motorkocsijával egészítették ki.

Közvetlenül a háború befejezése után (1946-ban) államosították a vállalatot és az 1949-től SET – Subotički električni tramvaj (Szabadkai Villamosvasút) néven, először a Szerb NK Villanygazdasági Igazgatósága közvetlen irányítása alatt, később önálló vállalként, majd 1961-től a GSP – Gradsko saobraćajno preduzeće (Városi Közlekedési Vállalat) keretében működik tovább. A vállalat 1956-ban a belgrádi közlekedési vállalattól – saját műhelyében felújított – nyolc db kiszolgált motor- és három db pótkocsit szerez be, 1958 végén pedig a ljubljani közlekedési vállalattól vá-

Palicson a viztoronynál
(Horváth József gyűjteményéből)

sárol – szintén saját műhelyében fõjavított – tíz db motor- és öt db (fedett) pótkocsit. Az 1960-as évek során – kisebb pálya- és energiarendszeri korszerősítések mellett – a vállalat továbbá a villamosközlekedés javítását célzó erőfeszítéseket tesz: 1959-ben a sándori vonalat hosszabbítják meg a sándori vasúti megállóig, 1963-ban pedig a Zombori úti szárnyvonalat Kisbajmókig, 1969-ben Eszéken még egy (szintén használt) motorkocsi megvásárlására is sor kerül.

Akkor már azonban mindezek az erőfeszítések eredménytelenek maradnak. 1966-ban az akkor üzemképes 18 db motor- és 12 db pótkocsijával a szabadkai villamos Palics felé 12. Sándor felé hat percenként közlekedett. Az 1970-es évek elején azonban már világossá vált, hogy a szabadka-palicsi villamos visszavonhatatlanul elavult, teljességgel elhasználódott és többé már nem veheti fel a versenyt az egyre tömegesebb autóbusz-közlekedéssel. Több évig tartó haldoklás után – az E-75-ös nemzetközi út korszerősítési munkálatának keretében (miután annak útvonalvezetése nagyrészt megegyezett a sándori és palicsi villamospálya nyomvonalával) a szabadkai villamosközlekedés nem teljes 85 év után – 1974. április 2-án végérvényesen megszűnt. A pályát lebontották, a még meglévő járműveket selejtezték és haszonvasként eladták; napjainkig, a múlandóság szomorú emlékeként csupán – a valamikori remíz előtti sinszakaszra kiállított és örök mozdulatlanságra kárhoztatott – egy-egy motor- és pótkocsiból álló szerelvény maradt fenn.

Utószó helyett

Még mai perspektívából szemlélve sem lehet a szabadka-palicsi villamos felszámolására vonatkozó korabeli döntést tévesnek vagy oktalanoknak minősíteni. Mind a pályaberendezések, mind a járműállomány műszaki elhasználódottsága és elavultsága objektív igazság volt, és az akkor uralkodó, túlnyomórészt rövidtávú elképzelésekre szorított szemlélet mellett semmilyen más döntésre nem is kerülhetett sor. Sokkal izgalmasabb azonban az a kérdés: hogyan történhetett meg az, hogy egy ilyen nagyjelentőségű műszaki rendszer – amely létesítésének idején kétségtelenül az akkori tudomány és technika legmagasabb szintjét képviselte – ne tudjon lépést tartani a műszaki fejlődéssel és végül az ócskavastelepen kössön ki? Ennek okait nem a rajtunk átvonuló háborúkban vagy a megváltozott politikai viszonyokban kell keresnünk, hiszen a szabadka-palicsi villamos súlyosabb károk és komolyabb megrázkódtatások nélkül élte túl mindkét világháborút és a többszöri tulajdonosváltását is.

A felelősség, úgy tűnik, mindannyiunké. A mindenkori politikai felépítményé, amely nem volt képes vagy nem tudott sok évtizedes léptékben gondolkodni és dönteni (ahogyan

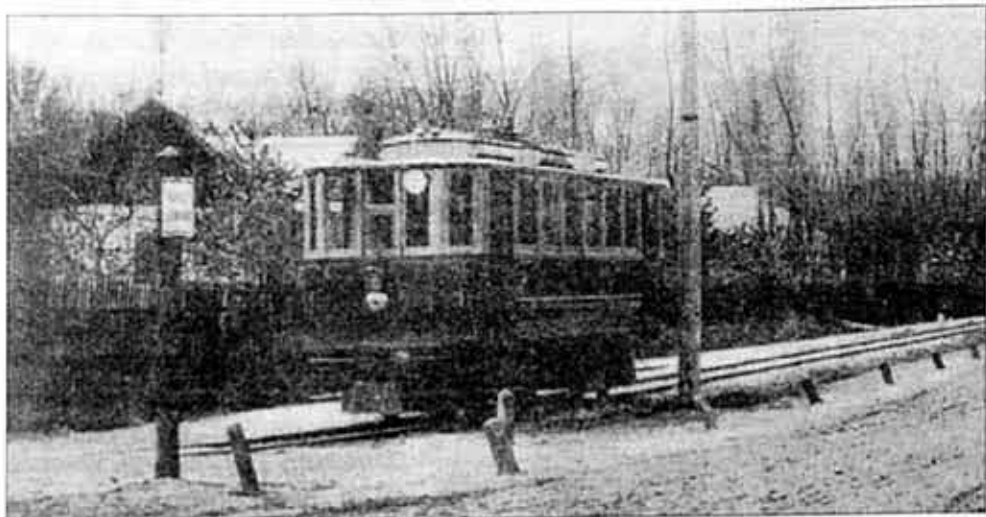

A Rudics-kitérőben (Főző József felvétele)

azt megtehetette és meg is tette a szabadka-palicsi villamos létesítésére vonatkozó döntésével Lazar Mamuzić, a Monarchia legismertebb, bunyevác nemzetiségű szabadkai polgármestere); a vállalatvezetése, amelyet évtizedeken át kielégített az egyik napról a másikra való túlélés filozófiája (és amely hitt az illúzióban, hogy helyesen jár el, ha olcsón kiszolgált járműveket vásárol); de bennünk polgároknak is, mert – bűzös autóbuszokban tülekedve, vagy gépkocsijainkban gögösködve – könnyelműen és sajnálat nélkül vettük tudomásul százados értékeink megsemmisülését. Könnyelműen, mert akkor már nem csupán egy elavult és veszteséges vállalat felszámolásáról, hanem egy, a pillanat és a jelen határait messze túlhaladó döntés megmásíthatatlan véglegességéről is volt szó.

Végezetül tegyük fel (önmagunknak) még egyszer a kérdést: lesz-e, lehet-e Szabadkán még egyszer villamosközlekedés? Valószínű, hogy lehet és lesz is talán. De nem szabad magunkat illúziókba ringatnunk: az már nem a mi múltunk, ifjúságunk villamosa lesz, hanem egy valamilyen másik, sokkalta szebb és korszerűbb is talán. Olyan, amely hangtalanul suhan majd Palics vagy a Zombori kapu felé. Azon a villamoson már új utasok utaznak – unokáink talán, vagy egészen idegen emberek. És alig hihető, hogy majd azon a villamoson, és a benne/rajta utazók szívében lesz, marad még hely a századelő változó világának hangulatát idéző emlékeknek...

Dr. SEFCSICH György

Télen is megbízható közlekedési eszköz volt (Horváth József gyűjteményéből)

A szabadkai villamosvásút

DÉL-ALFÖLD és Szabadka gazdasága a kiegyezés (1867) után kapott fontos szerepet. A lapályon épült város nagy területet (956 km²) foglalt el. Lakosainak számát tekintve harmadik volt az országban. 1850-ben 48 000-en, 1869-ben 56 000-en, 1881-ben 61 000-en éltek itt. Kiterjedt tanyavilága miatt a népsűrűség alacsony volt. Lakói felének a város peremterülete adott otthont. Az itt élők fő elfoglaltságát a földművelés, a gyümölcs- és szőlőtermelés jelentette. Iparában az e termékeket feldolgozó üzemeknek volt fontos szerepük.

A városi közforgalmú közlekedés megszervezése a múlt század utolsó harmadában vált időszerűvé. Az omnibuszok (társaskocsik) az első vasútvonal megnyitása után kerültek forgalomba. Üzemben tartói kisvállalkozók voltak. Járataik fő iránya az indóháztól a belvárosra át a vásártér felé vezetett. Nyáron Palicsfürdőre is közlekedett társaskocsi.

Szabadka 1869. szeptember 11-én kapott vasutat. Az Alföld-Fiumei Vasúttársaság (AFV) Szeged-Zombor közötti vonala haladt át a városon. Indóháza a mai sze-

mélypályaudvar területén épült. Az AFV 1881-ben fűtőházat is létesített. Budapest-szabadkai fővonalának üzembe helyezésekor a Magyar Állami Vasutak (MÁV) is e létesítményt vette igénybe. A fővárosból az első vonat 1882. december 5-én érkezett Szabadkára, majd 1883. március 5-étől már Újvidékig közlekedett.

A Bajára vezető MÁV-szárnyvonal 1885. január 8-ára készült el. 1886-ban a fűtőházi főnökség keretében vasúti fiókműhelyt hoztak létre. A Bács-Bodrog vármegyei HÉV Szabadkáról Zentán át Óbecsére vezető vonalán 1889. november 14-én vették fel a forgalmat. Az új rendezőpályaudvar 1890-ben kezdték építeni. A munkákra 1893-ban a kereskedelemügyi miniszter (KM) 100 000 forintos hitelkeretet biztosított. Bács-Bodrog vármegye központja vasúti csomóponttá fejlődött. A vasútállomásra érkező és induló utasokat az omnibuszok nem tudták elszállítani, ezért más megoldást kerestek.

Előmunkálatok

A kötőpályás helyi közlekedésben a 73 000 lakosú város a

nyolcvanas évtized utolsó harmadában még a gőzüzemű vasútra gondolt. A gimnáziumtól induló és a palicsi fürdőhöz vezető 760 mm nyomtávolságú helyi vasút előmunkálatait Bobula János (1844-1903) budapesti építész-mérnök végezte. Közigazgatási bejárását 1889. augusztus 21-én tartották. A Szabadka Palicsi Közúti Vasút engedélyokiratát a KM-ben 83 174/1891. (1892. I. 27.) számon keltezték. A város és a beruházó között véleményeltérés alakult ki, hogy a helyi vasút kiterővel a személypályaudvart is útjába vegye. 1892. október 8-án újabb közigazgatási bejárásra került sor és 74 363/1892. XII. 11. számon a KM-ben megszerkesztették az engedélyokmány függelékét. A kivitelezés megkezdését ekkor tökehiány akadályozta.

A gázvilágítás után – az országban elsőként – 1884 októberében Temesváron megjelent az „utcai villanylámpás”. A szabadkai városatyák ezért a világítási hálózat kiépítését és a belterületi közúti villamosvásút megépítését szorgalmazták. E feladatra sikerült megnyerni Lindheim Ernő és Társai bécsi céget, amely a nyolcvanas években Európa számos városában épített helyi forgalmú gőzvasutat. A későbbiekben több érdeklősége volt a magyar városok közlekedési hálózatának kiépítésében. Szabadkán mindkét feladatot elvállalták. Közúti vasúti programjuk készítésekor az 1000 mm nyomtávolságra gondoltak. Az 1895. január 30-ai közigazgatási bejárásuk eredményes volt. Az engedélyezési tervek elkészítése előtt megegyeztek Bobula Jánossal a Palicsra vezető gőzüzemű vasútvonal építési jogának átvételéről. A belterületi és a palicsi fürdőhöz vezető peremterületi vonalat így a korszerűbb villamos üzemmóddal és 1000 mm-es

(Horváth József gyűjteményéből)

nyomtávolsággal létesíthették. A két cég megállapodását a KM 1896. március 17-én tudomásul vette.

Szabadka szabad királyi város közönsége és a Lindheim cég 1895. június 20-án megkötötte a területhasználati szerződést. A helyi „villamosvilágítási” vállalat (villamos erőmű) létesítéséhez 103 620/1895. XII. 6. számon a belügyminiszter hozzájárult. A villamosüzemű közúti vasút belterületi vonalát a Baromvásártérről a Zombori út, Deák utca, Szent István tér, Kossuth és Ikra utcák érintésével a MÁV személypályaudvarraig tervezték. A peremterületre kifutó szakaszát a Kossuth és Ikra utcák szakaszán lévő M. Kir. Törvényszéki épülettől indítva a MÁV Zimonyba vezető fővonalának aluljáróján átvezetve Palicsfürdő főbejáratáig tervezték.

A három feladat kivitelezési fővállalkozásának egy céghez kerülése új engedélyokmányt igényelt. A közigazgatási bejárást 1895. január 30-án, a pótbéjárást 1896. augusztus 24-én tartották, és 40 328/1897. VII. 13. számon az 50 évre szóló hozzájárulást a KM megadta. A Lindheim céget kötelezték, hogy a kivitelezés megkezdése előtt a MÁV-val Szabadka állomáshoz való csatlakozás ügyében egyezsége lépjen. A villamos erőmű szénszállitmányai fogadására, a beruházási alap terhére 497 m-es rakodóvágány épült.

A közúti vasút építési és üzletberendezési tőkéjét az engedélyokirat 695 000 forintban határozta meg. Forgalmi eszközök beszerzésére 110 100 forintot kell költeni. A világítási telep kivitelezésének összegét 160 000 forintban jelölték meg, de ebből 47 000 forint a közúti vasutak költségvetését terhelte.

Az engedélyest kötelezték, hogy a forgalmi eszközöket, sineket, a szükséges anyagokat, berendezési és felszerelési tárgyakat belföldi cégektől vásárolja. Az engedélyokirat kiadása előtt óvadékként 30 000 forintot kellett a M. Kir. Központi Állampénztárnál le-

A Szabadka–Palics aluljáró romokban (1944) (Horváth József gyűjteményéből)

tétbe helyezni. „Esetleges kötelezettség mulasztás esetén a KM-nek joga van e biztosítékot akár a magyar állam javára lefoglalni, vagy pálya kiépítésére felhasználni.” – rögzítették. Az engedélyokirat szerint második vágányt csak akkor kellett (volna) építeni a cégnek, ha üzleti haszna az építési tőkéjének 8%-át három éven át meghaladja. E beruházási kötelezettséget csak az engedélyokmány érvénytartamának első 40 évében tették kötelezővé. Az építési-szerelési munkákat, a vasúti pálya elkészítését vállalkozók, míg a villamosvasút valamint a világítási telep berendezését és felszerelését a Ganz és Tsa. cég végezte.

Elindult a villamos

Az 1897. szeptember 7-én tartott hatósági üzembe helyezési bejáráson átadták az A jelű fővonalat, amely a Zombori kaputól a Kossuth utcán Palicsfürdőig vezetett, valamint a Kossuth utcánál kiágazó és a MÁV személypályaudvarra tartó B jelű szárnyvonalat. A közúti vasút fővonalát a MÁV budapest-zimonyi pályatestet a meglévő közúti aluljárón keresztelte és a palicsi országút mentén érkezett külső végpontjára. A MÁV szabadka-szegedi vonalát a 89/91 szelvényében szintben keresztelte.

A közúti vasút mindkét vonala egy vágánnyal, 1000 mm-es nyomtávolsággal és közúti rendszerű felsővezetékekkel épült. A legkisebb ívsugár 20, az erőmű szánrakodó vágányánál 15 m-esre készült. A vasúti pálya legnagyobb emelkedője a belvárosban 12,8, a peremterületen 26,6 ezrelékes volt. A belterületen 33,6 kg-os Phönix-, a kifutó vonalrészeken 20 kg-os Vignol rendszerű sineket fektettek, de kisebb szakaszon a pályába kerültek 15,2 kg-os Vignol sinek is.

A forgalmat 1897. szeptember 8-án vették fel. A közúti vasút állományaiba tartozott a Ganz 1897. évi gyártású nyolc motor- és hat pótkocsija, szakszolgálati feladatokra egy szénszállító, egy magas szerelő, két pályamesteri, két fékes és egy fék nélküli kőszállító, valamint egy fedett szerelőkocsit is vásároltak. A palicsi végpont közelében 25 járművet befogadó forgalmi telep épült. A gördülő anyagra a Szabadka Palicsi Villamos Vasút (SzPVV) cégjelzését festették.

A motor- és pótkocsik azonos kivitelben 20 ülő- és 20 állóhellyel készültek. A pótkocsiknál nyitott peront alkalmaztak. A közúti vasút követelménye volt, hogy a motor-kocsik a városon kívüli vonalrészeken egy pótkocsival 30, kettővel 25 km/h sebességgel haladjanak.

A Ganz gyár a járműveket így forgóvázak kivitelben gyártotta. A különleges megoldású Brill-féle, úgynevezett „maximál trakciós” forgóvázakban a két kerékpár futókör átmérői eltérő méretűek voltak. Az egyik az akkor szokásos, a másik annál kisebb átmérővel készült. A forgóvázban a nagyobb futókör kerékpárt hajtotta a Ganz T 16 típusú 20 lóerős (15 kW) motorja. (A palicsi fürdőhöz két pótkocsiból csatolt vonatok indítását is tervezték.) A forgóvázakra jutott kocsitömeget a kerék átmérő arányában osztották meg. Kétharmada a hajtott, egyharmada a futó kerékpárra jutott. A nagyobb átmérőjű kerékpár tengelyterhelése volt azonos a pályára engedélyezettel, míg a kisebb a különbozati tömeget hordta. Hajtási szempontból így tették lehetővé a legnagyobb tapadási tömeg kihasználását. A Ganz gyár e vasút részére szállított pótkocsinál alkalmazta először a fék-árammal táplált elektromágneses féket. A motorkocsikra a kor gyakorlatának megfelelően görgős rúdáramszedőt helyeztek.

Szabadkán 1896-ra korszerű erőmű épült, amely kiszolgált a lakossági fogyasztókat, a közvilágítást és a közúti vasutat. A közúti vasúthoz 550 V egyenáramot használtak. A két generátort közös gőzgép hajtotta. Két egyenáramú dinamó összesen 66 kW teljesítménnyel a vontatási áramot, valamint a kiegyenlítő akkumulátor-telep töltéséhez szükséges áramot adta.

A nappali órákban, amikor a világítási fogyasztás kismértékű volt, a két gépegység egyidejűleg működött. A világítási fogyasztási igény növekedésével az egyenfeszültségű dinamó terhelését fokozatosan csökkentették. A közúti vasúti vontatáshoz szükséges energiakülönbözetet a dinamóval párhuzamosan kapcsolt akkumulátor-telep szolgáltatta. A világítási fogyasztási igény alacsony szintjén és éjszaka, amikor szünetelt a közúti vasút forgalma, az egyenfeszültségű dinamó töltötte a puffrendszerű akkumulátor-telepet. Az

újszerű, akkor „szabadkainak” nevezett rendszer a tervezők elgondolását igazolta. A már szolgáló Ganz-féle vasúti áramfejlesztőket (Pozsony, Újpest, Miskolc) hasonló akkumulátor-telepekkel bővítették. A szabadkai puffertároló 369 A/óra volt.

Az A vonalon közlekedő motor- és pótkocsiból csatolt vonatokra Zombori kapu – Szent István tér – Palics, a B vonalon közlekedő –

Téli kép villamossal Szabadkán, a Strossmayer utcában
(Főző József fölvétele)

általában motorkocsikra – Zombori kapu – Szent István tér – Pályaudvar oldaliránytáblát helyeztek. A motorkocsik 1-8, míg a pótkocsik 51-56 számokat kaptak. A menetjegy a pályaudvari vonalon 10, a palicsin 24 fillérbe került. A teljes vonalhálózatot 30 filléres át szállóval lehetett beutazni. A menetsűrűség a pályaudvar felé 15 perces volt, Palicsra a fürdőidé-

nyen kívül ennél ritkábban közlekedtek.

Eredmények és gondok az üzemvitelben

A Lindheim és Tsa. cég engedélyét 1897-ben a Szabadkai Villamosvasút és Világítási Rt-nek adta át. Az Rt. igazgatósági tagjai közé Lindheim Vilmost is beválasztották. Az elgondolás sikeres volt és működésének első 15 évében az Rt. eredményesen dolgozott. Az elért haszon többségét a világítási üzletág hozta. A közúti vasút nyeresége szerény volt, itt kiemelkedően jó eredményt 1913-ban értek el.

A forgalmi igények alapján az SzPVV sűrűbb vonatforgalmat tervezett. Az eredeti beszerzésű 55-ös és 56-os pótkocsikat a Ganz gyár 1900-ban 9-es és 10-es számokon motorkocsikká építette át. Állománynövelő beruházással a nyári idényforgalomhoz 1900-ban a Roessemann–Kühnemann Mezei és Iparvasutak Gyárától (Budapest, VI. Váci út 113/115.) három kéttengelyes nyitott pótkocsit vásároltak. Az 55-re, 56-ra és 57-re számozott járművek azonosak voltak a szombathelyi és a soproni közúti vasutak részére ekkor leszállított két-két mellékkocsival.

Az SzPVV forgalma a századfordulót követően egyenletesen növekedett. Az utasszám kisebb csökkenését 1908-ban és 1910-ben a kedvezőtlen időjárás (a palicsi fürdőhöz idényforgalom a korábbi éveknél kisebb volt), illetve az évtized végének gazdasági válsága (csökkent a környéki tanyavilágból vasúton a heti vásárookra utazó östermelők száma) okozott. A forgalom növekedése a B jelű vonalon volt a jelentősebb.

A balkáni vasúti forgalom lebonyolításában a MÁV zimonyi fővonalára és Szabadka állomása fontos szerepet kapott. 1902. augusztus 26-án a MÁV létrehozta a vasúti alműhelyét. 1909. augusztus 26-án használatba vették a bajai Dunahidat, így az Erdélyből Dunántúlra tartó vasúti forgalom a város-

son át haladt. 1910-ben a Budapest-Szabadka vonalrészén a második vágány építése is programba került. A MÁV 1912. augusztus 1-jével Szabadkán üzletvezetőséget szervezett. A városban élők száma 1900-ban 82 000, 1910-ben 95 000, majd az első világháború kezdetére meghaladta a 100 000 főt. Az SzPVV újabb járművek beszerzését tervezte. A Schlick és Nicholson Gép- és Hajógyár Rt-től – a magyarországi villamos kisvasutakról készített és a *Vasúti és Közlekedési Közlöny* Közlemények részében közölt kimutatás szerint – 1913-ban három motor- (11-13 psz.) és öt pótkocsi (61-65 psz.) érkezett. Az SzPVV 1913. évi zárszámadása szerint járműfenntartási és -vontatási költségekre 22-22, pályafenntartásra 17, míg felsővezeték karbantartásra 3000 koronát költöttek.

Az első világháború éveiben a személyzet egy része hadba vonult, az általános anyagihiány a fenntartást akadályozta. A szerbiai hadszíntérre tartó katonai alakulatok szervezésében, kiképzésében Szabadkának fontos szerepe volt. Az itt állomásozó honvédségi személyek utazásai az SzPVV forgalmát többszörösére növelték.

1918 novemberében Ausztria-Magyarország békét köt. A fegyverszüneti szerződésben a győztesek az országot megcsonkító demarkációs vonalakat is rögzítették. A francia gyarmati hadsereg nyomában a szerb csapatok Szabadkáig nyomultak előre. A trianoni békeszerződéssel a város a Szerb-Horvát-Szlovén (SzHSz) Királyság részévé lett. Az új állam a magántulajdont tiszteletben tartotta, így az erőművet és a közúti vasutat korábbi tulajdonosai üzemeltethették. A szükséges helyreállítási munkákat elvégezve, 1926-ban a csehszlovákiai Škoda gyártól több motorkocsival és hét pótkocsival (71-77 psz.) bővítették a járműállományt.

A második világháború időszaka

A második világháborús események részeként 1941. április 12-én a magyar honvédség bevonult Szabadkára. A visszavonuló jugoszláv haderő a vasútállomást, létesítményeit és a Palicsra vezető aluljárót felrobbantotta. A rombolások helyreállításáig (közel egy hónapon át) a városban a villamosforgalom szünetelt. Az SzPVV

Megérkezett a villamos
(Főző József főlvétele)

berendezési és felszerelési tárgyainban e harci cselekmények más kárt nem okoztak.

A negyvenes évek elején az ország tíz városában volt villamosközlekedés. A Magyar Vasútforgalmi Rt. (MVF Rt.) és a Részvénytársaság Villamossági és Közlekedési Vállalatok számára (ismert nevén a Trust) vezetői felvetették a gondolatot: célszerű lenne létesítményeikben, eszközeikben egységesítést végezni. A javaslat kidolgozását Szabó Dezső, az MVF főmérnöke, Zerkovitz Rudolf, a Trust vasúti igazgatója, Jób Imre, a Ganz gyár igazgatóhelyettese, Sztrókay Pál, a Ganz

gyár cégvezetője és Korányi Jenő, a Szegedi Közúti Vasút Rt. igazgatója készítették és 250, zömében eredeti beszerzésű 40-45 éves, és akkor már korszerűtlen járművek típuscseréjét tervezték.

A tanácskozást – amelyen az SzPVV is részt vett – 1942-ben Szegeden tartották. Zárókönyvét április 2-án keltezték, abban rögzítették, hogy a vidéki városok forgalmi igénye a fővárosétól eltérő. A csúcsórai terhelést a MÁV-állomásokra beérkező vonatok utasai, így például a hetivásárookra tartók, esetlegesen a városkörnyéki kirándulóforgalomban közlekedők (Debrecenben a Nagyerdőbe, Nyíregyházán a Sóstóra, Szabadkán a palicsi fürdőhöz, Miskolcon a lillafüredi kisvasúthoz, Kasán Anicka kirándulóhelyre) jelentik. E villamosvasutaknál így felesleges az állandó nagy utasszámra berendezkedni és a BSzK Rt. 3600-as négytengelyes járműveirehöz hasonlókat beszerezni. Fontosabb követelményként fogalmazták meg, hogy legyen lehetőség a közlekedő – alapvetően kis férőhelyű – villamosok igények szerinti számú kapcsolására, esetenként pótkocsik csatolására.

A résztvevők egyet értettek egy kéttengelyes motor- és pótkocsitípus elkészítésében. Igényként jelelték meg „A kocsi váz és szekrényváz nagy szilárdságú acélból készüljön, mert a vagongyár képviselőjének felvilágosítása nyomán a könnyű fémekből képezhető szekrény építésére ma még megfelelő tapasztalatok nem állnak a cég rendelkezésére. A peronrészeket ne hegesszék, hanem szegecseljék az alváz tartókhöz, hogy a – leggyakrabban itt – bekövetkező sérülések könnyen javíthatók legyenek. Egyébként a peron teljesen zárt legyen, tolóajtókkal, amelyek a lépcsőre való felugrást vagy a lépcsőn való utazást lehetlenné eszik. A kocsi vezető részére párnázott ülés készüljön.

A világítás ne az energiatápláló áramkörre legyen kötve, hanem áramát egy 24 Ah-s akkumulátor is beszerezhető... A járművekre...

két Ganz TL 5,6/16A jelű vonómotor alkalmazandó.”

A Ganz gyár a jellegrajzot 1942. május 10-ére elkészítette. A tervezés közbeni konzultáns – a Szegeden kapott üzemeltetői megbízás alapján – Szabó Dezső okl. mérnök volt. A nagy tudású szakember valamennyi cég véleményét kikérte. Az elgondolt vidéki típusjármű szekrényének hossza 9760, szélessége 2286 mm volt. Tengelytávját 3800 mm-re, kerékátmérőjét 800 mm-re, padlómagasságát 920 mm-re gondolták. A kétvezető állású, négyablakos motorkocsikra 20 ülő- és 45 állóhelyet (5 fő/m²) terveztek. A pótkocsiknál a kerékátmérő 620 mm-re, a padlómagasság 740 mm-re került. A teleszkópajtót lecsapható kivitelűre javasolták. A keskeny-

nyomtávolságú villamosvasutak igénye alapján az alaptípus módosítását a Ganz gyár szóban előzetesen vállalta.

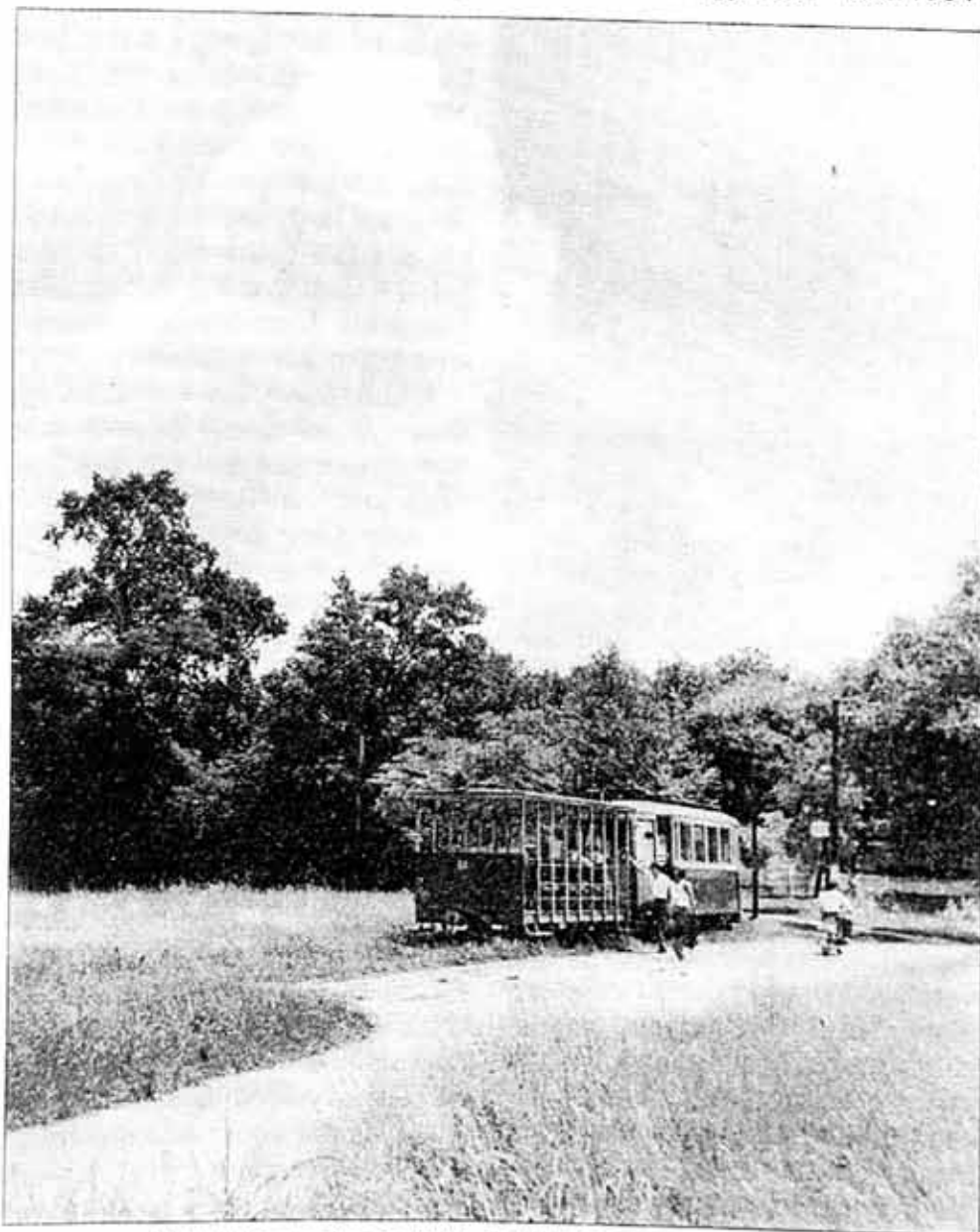
A háborús évek anyagiánya miatt az elgondolásból nem lett valóság. Bár 1942-ben (még) volt olyan elképzelés, hogy 10 motor és 10 pótkocsi – esetleg – 12-15 hónap alatt elkészülhetne. A növekvő forgalom a vidéki közúti vasúti vállalatokat más megoldás keresésére ösztönözte.

A szabadkaiak a BSzK Rt-tal tárgyaltak használt motor- és pótkocsik átvételéről. A Győrből érkező R5 típusú, 5800-as pályaszám-csoportú pótkocsik szállítása lehetővé tette a fővárosban a kis befogadóképességű járművek egy részének forgalomból való kivonását. A Schlick gyárban 1903/1904-

ben épült R típusú pótkocsik 1939-1943 között fejezték be a BSzK Rt-nél szolgálatukat. Az 1941. szeptember 15-ei igazgatósági ülés határozatával a 2920 mm tengelytávú villamoskocsikból 13-at selejtezésre leállítottak. Állományból törlésüket követően 1942 nyarán Szabadkára került a 4003-as, 4005-ös, 4009-es, 4016-os, 4018-as, 4019-es, 4020-as, 4023-as, 4026-os, 4027-es, 4035-ös és 4038-as pótkocsi. (A 8370 mm ütközők közötti hosszúságú járműveken 21 ülő- és 20 álló utas (5 fő/m²) számára volt férőhely.)

A Szabadkára eladott pótkocsik Kőbánya és Hungária kocsiszínekhez tartoztak. Vasúti kocsikra való felrakásukra a 37-es viszonylat akkori végállomásán – a mai sörgyári kiterőben – vendégsínek lefektetésével került sor. A pótkocsikat Szabadka rendezőről honvédségi terepjárával szállították az SzPVV forgalmi telepére, ahol főjavításukat és 1000 mm-es nyomtávolságúra való átépítésüket elvégezték. Egyes kocsiknál e feladat meglehetősen munkaigényes volt, hiszen a 4003-ast, 4016-ost és 4020-ast Kőbánya kocsiszín, mint üzemképtelen járművet már 1939. augusztus 23-ától leállította. A felújított pótkocsik számkapcsolata nem ismert. Egyes források szerint a három üzemképtelenül leszállított járművet nem helyezték forgalomba, hanem alkatrészeit leszerelték a többi kocsi javításához. A pótkocsik 1942 utolsó negyedétől – a fellelhető adatok szerint – 41-49-es számokkal kerültek forgalomba. Az utazni kívánók számára így sikerült a szükséges férőhelyet biztosítani. A pótkocsis vonatok végállomásokon való tartózkodását a menetenkénti átcsatolás növelte.

A szabadkaiak a BSzK Rt-nél motorkocsik átvételéről is tárgyaltak. A 3600-as „stukák” érkezését követően a „barna villamos” (BKVT) által 1896/97-ben beszerezett és akkor 1100-as számokon közlekedő 90 motorkocsi többségének forgalomból való kivonását

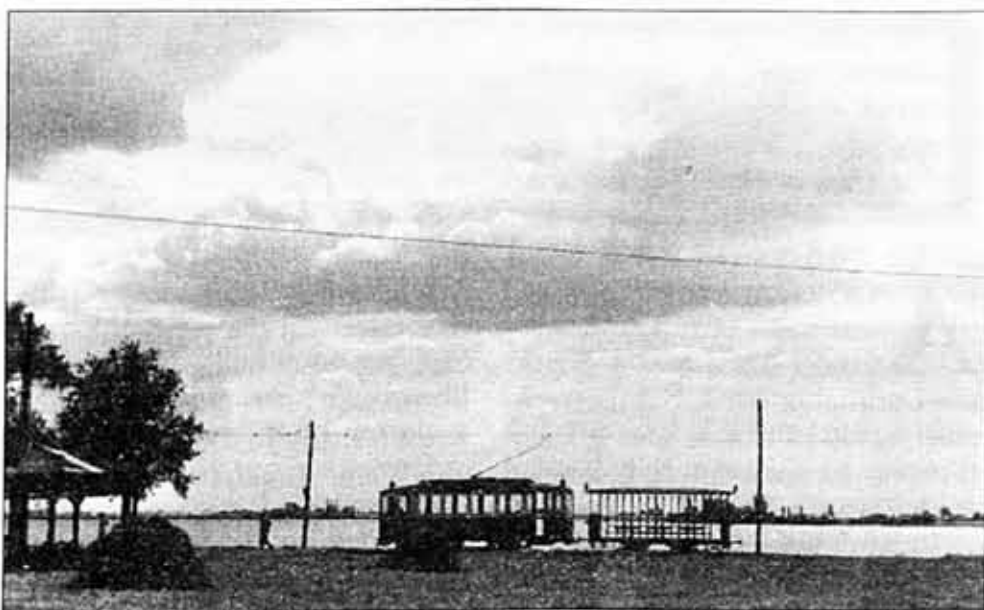

Valahol Szabadka és Palics között (Főző József felvétele)

(is) tervezték. Két járművet a szabadkaiak vettek meg. Az átadás-átvétel eljárás jegyzőkönyvét a BSzK Rt. angyalföldi telepén 1944. június 9-én a következő szöveggel készítették: „Az Anyagértékesítő Bizottság 3670/1944. IV. 21-én kelt eladólevelében foglalt 1158, 1174 pályaszámú, selejtezett - villamos berendezéssel bíró – motorkocsiknak a Szabadkai Villamos Vasút és Világítási Rt. részére való átadása. Az átadás, illetve átvétel megtörtént. A Szabadkai Villamos Vasút és Világítási Rt. 1944. május 10-én 3220/1944 sz. alatt a BSzKRt főpénztárába 14 400 P-t, azaz Tizennégyezernégy száz pengőt befizetett Aláírások.” A két motorkocsi itt került vasúti járműre és Magdolnaváros átmenettel indult a bácskai városba.

A két motorkocsit 1896-ban – mint B típusú, drezdai alvázakkal felszerelt járművet – 59-es és 75-ös számokon szállította a Schlick gyár. Az akkor 1680 mm tengelytávú, 8960 mm ütközők közötti hosszú motorkocsikat a Siemens-Halske cég által gyártott B 17/30 típusú, 20 LE-s motorral szerelte fel a BKVT, amely lánchajtással mindkét tengelyt mozgatta. 1897 augusztusa után mozgótengelyűre építették át és sorozatjele N-re változott. Egy 1903. évi rendelettel Böcker légfékkel szerelték fel, majd motorját még 1915 előtt 30 LE-s SH 30/4 típusúra alakították. A BSzK Rt. 1923 után számozta 1158-ra, illetve 1174-re. 1925 után feljáróit kétfokú vaslépcsővé építették át, 1927 után körülfutó életmentő kerettel, lefelé nyíló ún. kertajtóval, új kioldadó főbiztosítókkal szerelték fel, homlokfalát szögvasakkal merevítették, majd a kisszakaszrendszer bevezetését követően egy 1936. évi rendelettel ülésrendezését módosították. Utolsó szolgálati helyük a fővárosban, Angyalföldön volt.

A két motorkocsi átépítését Szabadkán megkezdték. A frontvonalak városban való áthaladása előtti szolgálatba helyezésükre bizonyítható adat nincs. A szövetség-

Palics, végállomás (Főző József fölvétele)

ges haderő légitámadásai Szabadkán 1944. augusztus 28-29-ig jelentős kárt nem okoztak. Románia háborúból való kiválása után e két napon a vonatállomás térségét több légiakna-találat érte és 70 épület rongálódott meg. A SzPVV erre haladó vonala is megsérült. Szeptember 4-én ismét a vasútállomás volt a támadó repülő célpontja, majd szeptember 18-án a rendezőpályaudvart pusztították. A Palicsra vezető aluljáró ekkor omlott be. Az SzPVV belterületen maradt motorkocsijai ezután ingajáratban közlekedtek.

Októberre a frontvonal a Duna-Tisza közéhez ért. A Fruška gorában harcoló 51. jugoszláv partizán divízió (brigád) harcosai a városban illegálisan működő társaikkal egyesülve október 6-án ultimátumban szólították fel a polgármestert a közigazgatás átadására. A képviselő-testület lemondott, a magyar honvédség és rendőrség Szabadkát elhagyta. A csikéria MÁV-állomásra települt 109. vasútépítő század járőrei biztosították két napon át a közrendet és a vasútállomás kiürítését. A villamoson menekülőknél poggyászaikat szállították. Október 8-án a partizánok átvették a hatalmat. Október 14-én Bánátba megérkeztek a 3. Ukrán Front 53. hadseregének katonái is. Az SzPVV berendezési és felszerelési tárgyait nagyobb kár nem érte, ám egy korszaka vé-

get ért. Az új rend a közúti vasutat és az erőművet állami tulajdonba vette.

A közúti vasút hálózata újjáépült. 1958-ban Ljubljánából 11 motor- és pótkocsit kaptak. Az egyvágányú kitérő rendszerű közúti vasút felett a hetvenes évekre az idő eljárt. A teljes felújítás időszerevé vált, ám 1974-ben felszámolásáról határoztak és májusban helyére autóbuszokat állítottak be. A pályát felszedték, a villamoskocsikat elbontották. Az egykor volt közúti vasútra 1989-ben már csak a palicsi országút mentén, az egykor volt forgalmi telepnél kiállított pirosra festett motor- és pótkocsi emlékeztet.

K. JUHÁSZ Erzsébet

IRODALOM

Magyar Országos Levéltár (MOL) K 229 KM-iratok. Vasúti és közlekedési közlöny, XXVIII. évf. 93. és 94. szám (1897) 917-919 és 924-925. * KSH Statisztikai Évkönyvek 1897-1913 évekről megjelent kötetei. A BSzK Rt működéséről készült okmányok a BKV irattárában. * Dr. tech. Szabó Dezsőnek az 1942. évi idézett szegedi konferencián készített feljegyzései, amelyet 1991-ben volt szíves betekintésre átadni. * Keller László: *A villamos és tömegközlekedés kialakulása a vidéki városokban*. Közlekedéstudományi Szemle, XXXIII. évf. (1983) 7. szám, 312-318. * Villányi György: *A vasútvillamosítás kezdetei Magyarországon* (Kézirat, készült 1979-ben)

Lóvasút

A GŐZÜZEMRE berendezett nagy közforgalmi vasutak előzménye: a Stockton-Darlington közti vaspálya is, amelyen 1825-ben az első gőzhajtású próbavonat megtette első útját, eredetileg lóvasút volt, s csak 1833-ban építették át gőzüzemű vasútvonallá.

Az első osztrák lóvasút, amely Linz és Budweist kötötte össze, 1825–1832 között épült. Egyik szakasa a kanizsai születésű Beszédes József mérnök irányításával készült.

Az első magyar lóvasutat 1827-ben adták át a forgalomnak Kőbánya és Pest között, de technikai okokból már a következő évben megszűnt létezni. Hosszabb életű volt a Pozsony-Nagyszombat közti vasút, amely 1840–1872 között üzemelt.

A lóvasút a XIX. század második felében terjedt el a városi forgalomban. Az első budapesti lóvasutat Európában hatodikként a Pesti Közúti Vaspálya Társaság indította 1866-ban. Emeletes kocsikat is közlekedtetett. 1898-tól szerepét a villamos vette át. A Margitszigeten azonban 1928-ig forgalomban volt. „Lóvasúttal mentek végig a behavazott szigeten” – írta Krúdy is.

A Pesti Hírlap 1843-ban arról cikkezett, hogy a Bánságot lóvasúttal kötik össze a fiemei kikötővel. Kimutatta, hogy a fennálló viszonyok mellett egy pozsonyi mérő búzának Törökbecsétől Fiuméig való szállítása 1 forint 12 krajcárba kerül, fuvarozása pedig szárazon és vízen 30 napig tart. A tervezett lóvasúton a szállítás költsége 23 krajcárba kerülne, időtartalma pedig 9 napra csökkenne.

A tervből nem lett semmi, mert az akkor erőteljes fejlődésnek indult gőzvasút még gyorsabbnak és olcsóbbnak bizonyult, csakhogy ezzel már nem a gabonatermő vidéket kötötték össze a tengerparttal, hanem Budapestet.

A lóvasút csakhamar teljesen kiszorult a közúti áru- és személyszállításból, meg a városi forgalomból is. Egy ideig mint mezei- és iparvasút tartotta fenn magát: a cukorrépa-szállításban kapott nagyobb szerepet, meg a téglagyárak nyersanyagellátásában és anyagmozgatásában. Az egyik legismertebb és leghosszabb vajdasági lóvasút (a századforduló táján helyezték üzembe) a kikindai Bohn-féle téglagyárakat kötötte össze a helybeli vasútállomással.

KALAPIS Zoltán

A déli harangszó

A közhiedelem szerint a déli harangszót III. Calixtus (1378–1458) pápa (uralkodott 1455–1458) Hunyadi János (1407–1456) 1456. július 22-i nándorfehérvári győzelmének tiszteletére rendelte el. A győzelem valóban sorsfordító volt, mert kerek hetven esztendőre fékezte meg a török közép-európai térnyerését. A győzelem értékét megsokszorozta, hogy meglehetősen mostoha körülmények között, a keresztesháborúk bealkonyulása után, elsődlegesen saját erejére támaszkodva vivta ki Hunyadi János, „a töröknek egyetlen fé-

lеме és vallásunknak legerősebb kardja” (Aeneas Sylvius).

A keresztes eszme utolsó, 1396-os fellobbanása (Nikápoly) után elbukott. Nem az előző vállalkozások sikertelensége buktatta meg, hanem az elvilágiasodó közszellem, az alábbhagyó buzgalom, az állami építkezés sikerei. A Szentszék, az erőre kapó királyságok és városállamok árnyékában, már nem volt képes az egész nyugati keresztény világ mozgósítására. S maguk a „reneszánsz pápák” is világias érdeklődést tanúsítottak. Többet törődtek a Vatikán csinosításával, gyűjteményeinek gya-

rapításával, mint „a pogány” elleni összefogással. III. Calixtus néven a puritán Alfonso de Borjának kellett elfoglalnia Szent Péter székét (1455. április 8.), hogy a figyelem ismét a török veszedelemre irányuljon. Keresztes bullájának meghirdetésekor (1455. május 15.) elrendelte a „török tized” beszédését Európa-szerte, leállította a vatikáni építkezéseket, még a vatikáni gyűjtemény könyveiről is lefejtette az arany és ezüst csatokat, hogy pénzt veressen belőlük. És megkezdte a tárgyalásokat Európa uralkodóival.

A világ során azonban már nem tudott fordítani. A keresztes eszmét végleg eltemette az államérdek. VII. Károly (1403–1461) francia király halogatta a keresztes bulla kihirdetését, majd a begyűjtött tizedeket az Anglia elleni háborúra fordította. Alfonz (1401–1458), Aragónia, Katalónia és Nápoly királya, bár összevonta a nápolyi és pápai gályákat, nem Konstantinápoly felmentésére indította, hanem a vetélytárs Genova ellen fordította. Anglia már eleve számba sem jöhetett.

A helyzet Magyarországon sem volt rózsás. Az országgyűlésen a rendek úgy döntöttek, hogy az országos had gyülekezését el kell halasztani az aratás utánra. Majd a szultáni seregek megindulásának hírére az országgyűlés – azzal a ködös fogadalommal, hogy mihamarabb a déli végeken találkoznak – nagy sietve feloszlott. V. László (1440–1457) király ugyanakkor osztrák és cseh csapatokat mozgósított – nem a kereszténység védelmében, hanem a saját rendi ellenzékével megmérkőző III. Frigyes (1415–1493), a „Szent Római Birodalom” császára ellen.

Hunyadi János magára maradt, illetve Kapisztrán János (1386–1456) maroknyi ferences barátja támogatta. A ferencesek faluról falura járták a délvidéket, „csupa köznéphez tartozót, parasztokat, szegény embereket, falusi papokat, deákokat” toborozták a keresztes zászló alá.

III. Calixtus pápa 1456. június 29-én adta ki az „Imabullát” (Bulla orationum), amely – mintegy a veszített ügy elismeréseként – elrendelte, hogy valamennyi templomban, a szokásos reggeli és esti harangozás között déltájban is kongassák meg háromszor a harangokat, s ezzel „jel adassék minden hívőnek, hogy imáikkal segítsék azokat, akik a törökök ellen harcolnak”. És megkondultak a haran-

gok. A nándorfehérvári győzelem előtt...

Hunyadi János, aki Szegeden értesült a szerb despotától, hogy a százezer főnyi török sereg elindult Nándorfehérvár irányába, nem késlekedhetett. Négy-hat-ezer fős seregével megindult Keve, majd Nándorfehérvár felé, hogy csatlakozzon hozzá Kapisztrán János húsz-huszonöt-ezer főnyi mezei hada, amely – Kapisztrán szavai szerint – „remegve, de oroszlánként” volt kész harcolni. Bizonyos, hogy Hunyadi segítségére sietett Koroghi János macsói bán bandériuma is.

Az „Imabulla” meghirdetésekor tehát Hunyadi János még Nándorfehérvár védelmének stratégiáján dolgozott. Maga az ostrom a bulla kiadása után három nappal, július 2-án kezdődött meg. Három hét múlva pedig megtörtént a csoda: Hunyadi János győzött a négyszeres túlerővel szemben. Július 22-én a szultán vesztes seregei eltakarodtak Nándorfehérvár alól.

A déli harangszó? Figyelembe kell venni, hogy milyen lassú lábakon járt a hír a 15. század derekán. A pápai bulla a maga nehézkes, hierarchikus útját tette meg, a győzelem híre viszont gyorsabb szárnyakon szállt. Így Szücs Jenő, a kor kutatója sze-

rint Budára már július 28-án meghozták a nándorfehérvári győzelem hírét, és egy korabeli beszámoló szerint „valamennyi harang meghűzésével és örömtűzekkel” ünnepelték a diadalt. A pápai bulla viszont nem érkezhetett Budára augusztus első hetének vége előtt. „A sorrendiség – írta Szücs Jenő – így alakult egész Európában, még Itáliában is.” III. Calixtus pápa Rómában augusztus 6-án értesült a győzelemről, és nyomban új értelmezést adott saját korábbi „Imabullájának”: a déli harangszó alatt elmondott imák legyenek a hálaadás imái. Egy év múltán pedig augusztus 6-át – az Úr színeváltozásának napját – a nándorfehérvári győzelem híre vételének emlékére ünneppé nyilvánította.

A hírek terjedésének korabeli üteme összemosta a déli harangszót elrendelő pápai bullát és a nándorfehérvári győzelmet. Így alakult ki, már akkor, a napjainkig élő közhiedelem, hogy a pápa Hunyadi János győzelmének adózott a déli harangozás elrendelésével. Ez a történelmi hiedelem nem egyedülálló. Előtte is, utána is – az egyidejűséget biztosító összetartozó események ok-okozati összefüggései összekuszálódtak.

VAJNOVSZKI Kázmér

Nándorfehérvár 1521-ben

BECSKEREK VÁRA

(... melyik út vezet Bechkerekére...)

A középkorban a Maros, Tisza és Aranka közt elterülő termékeny síkság, egészen le a Béga torkolatáig nagyobb részben álló vizek és bűzhödő mocsarak által volt elborítva, nagy Becskereknél pedig egy kiterjedt vízmedence létezett, melyet a környékbeli nép Vidovai tónak nevezett. Az 1553-ban kiadott Lazarus féle magyarországi térképen egy roppant területű tónak (Lacus Betzkerek) délnyugati csúcsában tágas szigetet látnunk, bizonyára a mostani Becskerek magasabb részeinek talaját, melynek déli végészélében látható a becskerei várkastély donjonja. Már jobban kivehető ez Mair Sándor 1596-ban kiadott helyrajzi térképén, mely nemcsak a becskerei tó terjedelmét s a beleömlő patakokat mutatja, de a tó szigetén álló becskerei vár őrtornyai-
nak és kiemelkedőbb épületeinek alakját is kicsiny, de tisztán kivehető vázlatban." Dr. Szentkláray Jenő (1843-1925) történész és akadémikus, törökbecsei plébános írta ezeket a sorokat akadémiai értekezésében, 1886-ban.

Becskerek, Becsekereke, Bechkereke, Bechkereky 1331-ben mint „civitas” tűnik fel, 1441-ben pedig mint oppidum, azaz mint erődítmény, vámjával együtt. 1442-ben itt tartotta gyűlését a megye. Aracs,

Bazsahida, Becse mellett negyedik városa volt a hajdani Torontál vármegyének.

A helynév értelme: Becse kereke annyi mint Becse erdeje. Ugyanis a becskerei várhoz a faanyagot nagy mennyiségben szállították a Tisza és Béga partjait annak idején dúsan ellepő tölgyfaerdők, amelyek azóta kipusztultak.

A rendelkezésre álló diplomanyag adataiból arra lehet következtetni, hogy Becskereket Róbert Károly (1288-1342) idejében 1311-1320 táján a Becsei Chata család őse telepítette és addig a mai Becskerek helyén nem létezett sem vár, sem település.

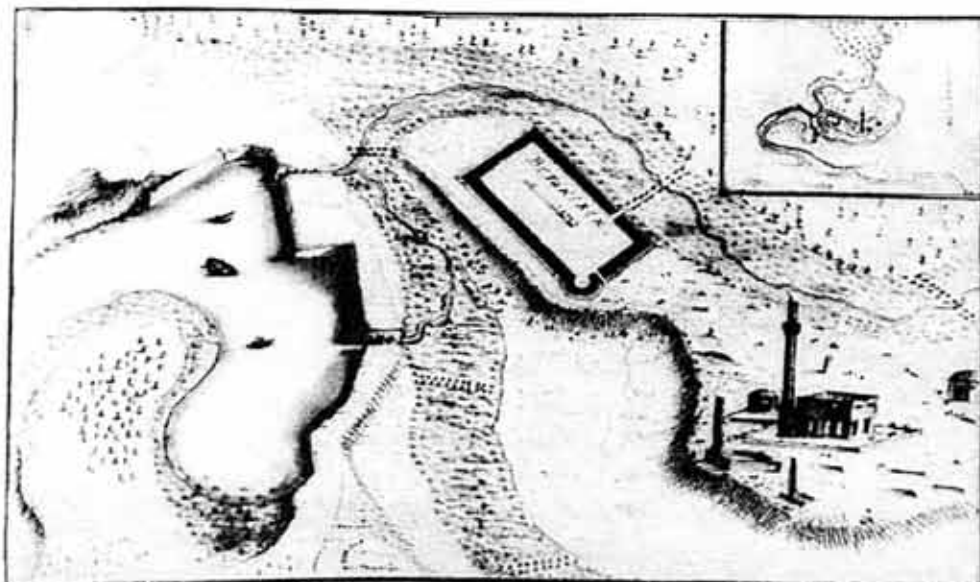
A titeli káptalan egyik 1344 évi levelében még csak villa, vagyis falucska Becskerek, megnevezve az okmányban Johannes filius Ladislai, tributarius de villa Bechekerek.

A becskerei várat valójában I. János király (1487-1540), azaz Szapolyai János építette 1527-1528 között, miután Perényi Péter (1502-1548) erdélyi vajda és Czibak Imre (?-1534) temesi főispán szétverték Jovan Nenad Crni (?-1527) gyűlevész hadait. A levert jobbagysereg kaszásait fogták be a várépítő munkálatokba. A terméskövet a vrdniki, fruskagorai kőbányából szállították a dereglyék a Dunáról a Tiszára és onnan a Bégán Becskerekre. A ter-

mészkő épületanyaga teljesen megfelel Vrdnik földtani viszonyainak. A kiásott várfalakban közönséges mészkő, agyag, kvarcpala, fehér durvaszemű és szürkebarna homokkövek és ezekkel a Sremski Karlovci és Slankamen között előforduló kavicsképletek találtak. A régi mezei téglanyag becskerei égetés.

A vár szigorúan hadászati jellegű volt a pompa és a kényelmi szempontok mellőzésével. Az előtérben tölgyszálfákkal megerősített földsáncok húzódtak, a vastag falakból őrtornyok szökelltek ki, déli csúcscén körbástyával. Belső terében lakótorony, vendégház, börtön, istállók, műhelyek, éléstárak helyezkedtek el. A váruddvaron kút volt, de emellett ciszternákban is felfogták a vizet, s itt is, mint Becse várának esetében volt vízikapu. Becskerek is vízvár volt, mint Becse, azzal, hogy a Béga folyta körül. A felvételeken jól látható a Béga kiszélesedett öble, valamint a zsiliprendszer, amellyel szabályozták a várakok vízszintjét. Becskerek tulajdonképpen Becse „elővára” volt. Stratégiai jelentősége kisebb volt mint Becsée, hiszen Becse vigyázta a révet, amelyen keresztül Elő-Erdély felé vezetett az út. Habár a török források szerint Becskerek minden tekintetben kulcsa az országnak, Becse és Temesvár jelentősebb stratégiai pontok a vidék birtoklása szempontjából. Ne feledjük, abban az időben az utak, útkereszteződések, vizek és az élelem birtoklása, felügyelete volt a sikeres hadjáratok alapfeltétele.

1551-ben a török követelte Becse és Becskerek várainak átadását. Ebben az időben a becskerei vár őrsége spanyol, német és magyar zsoldosokból állt, Zoltay Mihály várkapitány vezetésével. A rossz ellátás, a ki nem fizetett zsold miatt a vár őrsége egyszerűen elhagyta a várat, még az ostrom kezdete előtt. Ezután Báthory András, a királyi hadak kapitánya már hiába küldte

Becskerek vára és környéke 1697 őszén

A vár 1697-ben

száz gyalogosát a vár védelmének erősítésére. A török 1551. szeptember 21-én körülzárta a várat, leadott néhány ágyúlovést, mire a vár 1551. szeptember 25-én megadta magát. Balogh Lőrinc vezetésével mintegy 60 hajdú vonult ki Temesvár felé.

A török az elfoglalt főbb várak neveiről nevezte el a hódolt részek politikai, gazdasági beosztását, így lett a becskerekai részhez tartozó vidék becskerekai szandzsák, ahol külön bég, mufti, kádi, kesedár volt. A török főleg középületeket emelt, mecsetet, fürdőt, úri lakot. A várfalakat ritkán tatarozták, omladoztak.

Evlia Cselebi (1611-1687) 1665-ben járt itt, megállapítva, hogy jelentéktelen kis helység volt kevés épülettel, amíg török hódoltság alá nem került. Feltűnt neki a torontáli bosztán, a kitűnő dinnyék, a Béga vizétől öntözött szőlőskertek. Bečské Kerek népe 150 évig nyögte a török rabigát.

A zentai csata (1697) után Savoyai Jenő (1663-1736) herceg egy ideig a becskerekai várban táborozott. Rabutin (1642-1717) lovasági tábornok helyreállította a várat, ellátta ágyúkkal és egyéb hadfelszereléssel. A karlócai békekötés (1699) értelmében a határvonal menti végvárak lebontásra kerültek. A határvonal kitűzésével megbízott Marsigli (1658-1730) gróf titkos utasítást kapott, hogy a várak lebontását húzza, halassza, de ez nem sikerült, a török gyanút fogott, így Marsigli 1701 február végén

ünnepélyesen átadta a temesi tartományt. A vár lebontásához gróf Oettingen Farkas felügyelete alatt külön-külön császári tisztek és mérnökkari egyéneket neveztek ki. Ezek 1701 márciusában hozzákezdtek a munkához és nyár derekára, és 175 év után a becskerekai vár leromboltatott.

1807-ben nagy tűzvész pusztított Bečské Kereken. Ezután építették fel az új városházát, amelynek alapozása közben akadtak rá a vár falaira, egy török fürdőt és vízvezetékcsöveket is napfényre hoztak, amelyek szintén a régi vár tartozékai voltak.

1812-15 táján még a török mecset is állt. 1815-ben bontották le. 1840-ben a vármegyei udvartelek tövében, ahol valamikor az Ó-Béga folyt két régi hidfőt ástak ki, amelyek valószínűleg a hajdani vár 1594-ben épült függőhídjának a maradványai voltak.

1885-ben újjáépítették a megyeházát. Ekkor ütköztek újra a vár falába. A rom talapatul szolgált a vár körkerítésének. Vegyes anyagból, réteges, idomtalan termésköböl, trachit-kötömbökből és égetett agyagtéglákból volt felrakva. A vakolatanyag itt is oltott mész, homokkal és apró kavicssal vegyítve. Igen sok csontváz, cserépedény, vastárgy, érem is előkerült, erről Zaboretzky Ferenc műépítészmérnök részletes jelentést készített. Részletesen leírta a falak szerkezetét, vastagságát, anyagát. Ekkor bizonyosodott be, hogy az a magaslat, ahol a

becskerekai vár épült, már a népvándorlás korában is lakott volt. Ekkor még felszínre lehetett volna hozni a vár nagy részét, de erre sem pénz, sem igény nem volt abban az időben, azóta még úgysem.

Marsigli korabeli felvételein jól látható a vár, a várárkok, a zsiliprendszer, az Ó-Béga a kikötővel, és hajóival, a mecset a dzsámival, a környező török sírokkal, a várba vezető és kivezető útjaival, kapujaival. A másik képen ugyanez – lerombolva.

Igy tűnt el, szűnt meg egy végvár.
Dr. VÉKONY László

Irodalom

Iványi István: Bács-Bodrogh vármegye földrajzi és történelmi helynévtára (1907). Szabadka. IV. köt. (94)

Bárany Ágoston: Torontál megye hajdana (81)

Csanád egyházmegyei történelmi adattár. I. kötet (442)

Magyarország hadtörténete. Zrinyi Katonai Kiadó. I. kötet (146-147, 181-182)

Kalapis Zoltán: Történelem a föld alatt. Forum 1994. (80-83)

Mair Sándor: Aigentlicher Abriss und Beschreibung der beögerung Temesvar sambt der selben Reuier (1596) – Lanfranconi Enea gyűjteményéből.

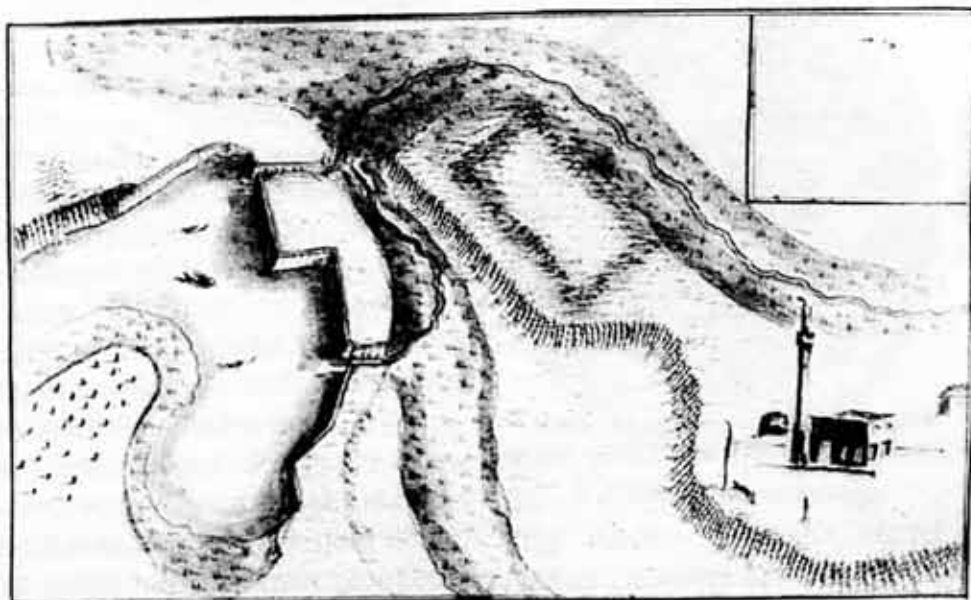
Marsigli kiadatlan iratai. Biblioteca Universitaria di Bologna 21. kötet (27-28)

Milleker Bódog: Délmagyarország középkori földrajza (1915). Temesvár (6)

Szentkláray Jenő: A becskerekai vár. Budapest (1886). (4-6, 7-8, 11-13, 27, 35, 48)

Torontálmegyei levéltár (1885. június 27. 15071.)

Török kézirat a nagyszebeni állami gimnáziumi tanári könyvtárban (Ozmann aga, temesvári dragomán egykorú feljegyzései a vár lebontásával kapcsolatban)

A lerombolt vár rajza 1701-ből

Kis magyar pénztörténet

A pénzverés Magyarországon az állam alapításával egyidős. Bár az 1000-ban létrejött magyar királyság államberendezésének szinte minden tekintetben a Német-római Császárság és a pápai székhely, Róma adott példát, ezek a korábbi magyar intézményekre, valamint élő, más irányú bizánci kapcsolatokra épültek. A magyarságra hatott a több évszázados bizánci kapcsolat, gazdasági életében feltűnt a bizánci aranypénz. Kezdetben csak vagyontárgy volt, később az élet más területén is szerepet kapott, így fordulhatott elő, hogy István (975 körül–1038) király törvényeiben is megtalálható. Bizonyára a bizánci aranyak magyarországi jelenlétének hatása alatt készült az a magyar aranypénz, amely egyedülállóan kiemelkedő a magyar pénzverésben. István királyt és egy másik koronás főt (Imre herceget?) ábrázol. A XI. században – egyes feltevések szerint – István király szentté avatására (1083) készült, mások szerint István király verette.

Magyar aranypénz a XI. századból. Egyes kutatók szerint István király verette.

István közvetlen utódai alatt nem változott az éremkép, csak a kibocsátónak megfelelően a pénz

Salamon denára

körirata módosult. Az 1063-ban trónra lépett Salomon (1052–1087) volt az első magyar király, akinek denárán megjelent az uralkodó képmása, amely ekkor még nem „portré”, hanem szematikus királyábrázolás volt. Sajnos utódai alatt még ez is tovább egyszerűsödött, László (1040–1095) király pénzén már csak néhány vonallal kialakított fejábrázolás

IV. István képe III. Béla rézpénzén

található. A XII. század folyamán a pénz súlya, nagysága, finomsága rohamosan csökkent, ezzel együtt az éremképek még tovább egyszerűsödtek. A XII. század végén III. Béla (1148–1196) intézkedése sajátos szint hozott a pénzverésbe. Az európai pénzveréstől idegen, ám a bizánciban általános rézpénzt bocsátott ki Magyarországon.

II. András denára

A XIII. század nemcsak a politikában (a bizánci orientáció vége), hanem a pénztörténetben is újat eredményezett. A XII. századi

III. András denára

értéketlen aprópénzverésnek véget kellett vetni, és a magyar denárok súlyosabbak, nagyobbak lettek. A megnövelt érem felülete lehetőséget adott a figurális ábrázolásra, és ekkor vált általánossá az uralkodó képének megjelenése. II. András (1176 vagy 1177–1235) szematikus, jellegtelen képe után néhány évtizeddel – III. András (1265 körül–1301) alatt – már szinte portréábrázolásról beszélhetünk.

Három évszázadon keresztül – eltekintve az egyetlen XI. századi aranytól és III. Béla rézpénzeitől – kizárólag ezüstpénz készült. Bár a későbbiekben a magyar arany az ezüsthöz jóval nagyobb

szerepet kapott, az ezüst jelentősége sem csökkent.

Az apró ezüstpénz válsága azonban már a XII. században megmutatkozott. Csekély értéke miatt az árutermelésnek, kereskedelemnek akadályává vált. A denárnál nagyobb értékű pénzre volt szükség. Itália kereskedői a bizánci és arab aranypénzhez a keresztes háborúk után megindult keleti kereskedelemben jutottak hozzá. Ennek hatására először Firenze városa veretett aranypénzt. Firenzét az aranypénz verésében több itáliai város követte, majd Franciaországban, Angliában, végül a magyar és a

Károly Róbert denára

cseh királyságban is megjelent az aranypénzt. Ezt követően egész Európában általános lett az aranypénzt verése és forgalma.

Nagy Lajos garasa

A garast (6-8 denárt érő) ezüstpénzt a XIV-XV. században sok országban készítették. A denárnál nagyobb értékű pénz hiánya Magyarországon is éreztette ha-

tását. Károly Róbert (1288–1342) koronázása (1308) után lassan megszilárdult a politikai helyzet. Az 1323-tól hozott pénzügyi intézkedések sora, összességében, korszakváltásnak nevezhető a magyar pénzverésben. A denár egyik legnagyobb hátránya a volt, hogy nem volt állandó értékű (a XI. század közepétől két évente, majd évente új pénzre kellett váltani). Reformja keretében Károly Róbert garast is veretett, ám a gazdasági életben, pénzforga-

Mátyás király garasa

lomban szerepük eltörpült az arany mellett. Nagy Lajos (1326–1382) uralkodásától kezdődően közel száz évre le is állt a garasverés.

Károly Róbert közvetlen utódai alatt a pénzek külalakján lényeges változás nem történt. A változatlanul jó minőségű aranyak előlapját a mindenkor uralkodó címere díszítette, körülötte a neve, a hátlapján pedig Szent László látható.

A XV. század ezüstpénzeit viszont a gyenge minőség, a denár kötelező évi újraváltása jellemezte.

Új fordulatot Mátyás (1443–1490) király uralma hozott. Trónra kerülése után először a politikai helyzetet szilárdította meg, majd az ország gazdaságát hozta rendbe, s ennek keretében 1467-ben végrehajtotta pénzreformját. Sikerült állandósítani a denárt. A

megszakadt garaverést is újra indította. Az aranyforintot Mátyás száz denárral tette egyenlővé.

Az 1526-os év nemcsak a magyar államiság történetében, hanem gazdaságunkban, pénztörténetünkben is fordulópont. Keleten létrejött az erdélyi fejedelemség. Mintegy 150 évre hadszíntérre vált az ország, lehetetlen volt az egységes gazdaságirányítás. A

I. Lipót tallérja

pénzverés (aranyból dukát és ezüsből tallér) esetében azonban alig tért el a Habsburg király által birtokolt terület és Erdély között, valamint a pénzforgalom jellege is hasonló volt.

A tallérnak Európa-szerte többé-kevésbé egységes képe alakult ki. Az előlapon a kibocsátó uralkodó ábrája, hátlapján pedig címere látható. Magyarország aranygazdagsága a többszörös dukátok verését eredményezte. Már a tallérverés kezdetén meg-

II. Rákóczi Ferenc dukátja

indult a tizdukátosok verése. Az aprópénzverés a két országrész

között eleinte egységes volt: garast, denárt, valamint utóbbinak felét, obulust készítették. Az ország pénzforgalmában az idegen pénzek is jelentős szerepet játszottak. Hazánk területére egyrészt kereskedők, másrészt zsoldos katonák révén jutottak. Kereskedők által főleg a lengyel aprópénzek (VI-os garas, III-as ga-

Mária Terézia tallérja

ras, félgaras poltúra) kerültek Magyarországra. Igaz, hogy az aprópénzhiányt pótolták, de jelenlétük több gondot okozott, ugyanis a magyarral azonos névértékű lengyel pénzek kevesebb színezüstöt tartalmaztak. Az aprópénzekon kívül idegen tallérok is kerültek Magyarországra. Főleg Ferdinánd (1503–1564) tivoli főherceg tallérjai forogtak, amelyekkel a törökellenes háborúkat segítették.

Habsburg-Magyarországon I. Lipót (1640–1705) uralkodása idején, 1659-ben bevezették a krajcárverést. XV, VI és 3, valamint 2 és 1 krajcáros került forgalomba. A krajcárnak a tallérhoz viszonyított értéke nem volt állandó (1693-tól hivatalosan 120 krajcár egy tallért ért, egy krajcár pedig két denárt). Ezt a nagy mennyiségű pénzt már nem kézzel állították elő. 1573-ból származik az első adatunk hengeres gépről. A korszak legfontosabb pénzverője Körmöcbánya, de kivülről jelentős volt még Nagybánya és Pozsony is.

A magyar pénztörténetnek különleges színtöltője II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) pénzverése. Értékpénze a féltallér és a dukát volt. A szabadságharc kezdetén még poltúrája is ezüsből készült, később azonban (mivel az arany és az ezüst fegyvervásárlásra kellett) a belső pénzforgalmat réz (húsz-, tíz- és egy-poltúrásokkal) igyekezett kielégíteni. Jellemző Rákóczira, hogy saját képmását – a kor szokástól eltérően – nem engedte ráveretni pénzeire.

Magyarország történetében újabb jelentős pénzügyi változás Mária Terézia (1717–1780) nevéhez fűződik. Trónra lépésekor csak nemesfémpénzt (dukátot, tallért és ezüstaprópénzt (XV, X, VI és I krajcáros, tízdenarost, egy denárt és poltúrát) készítették. Később a rézpénz verését is megindították. A pénzforgalmat 1759-től a papírpénzek megjelenése is segítette.

Az 1848-as forradalom – az önálló magyar Pénzügyminisztériummal – rövid életű volt. Magyar pénz megjelenésében azonban forradalmian újat hozott: ekkor jelent meg első alkalommal a pénzekon magyar nyelvű felirat.

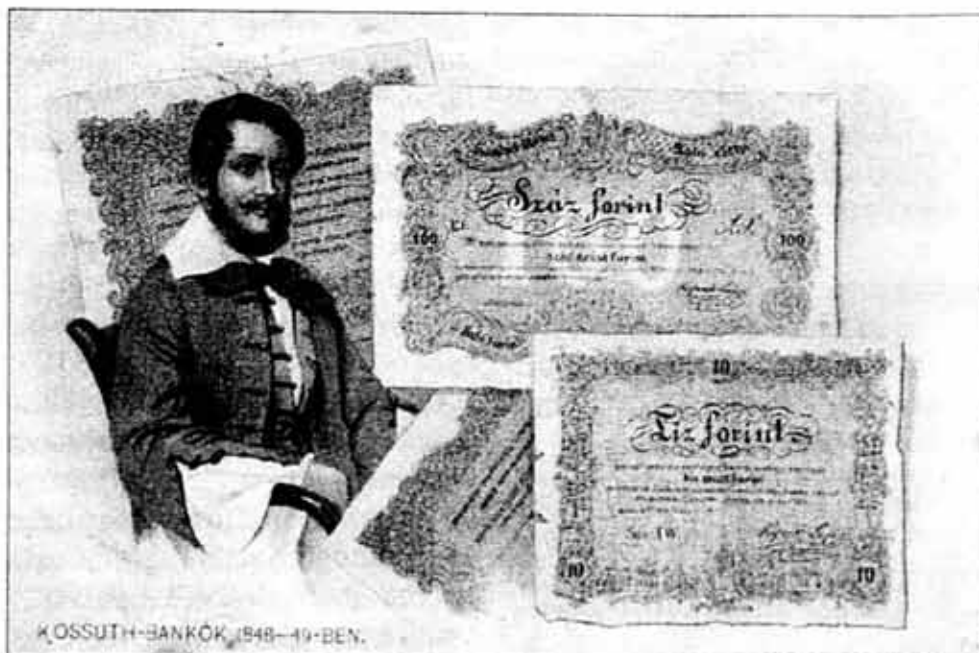
A szabadságharc leverése után ismét latin, valamint német nyelvű szöveg került a magyar pénzekre. 1867-től végleg magyar nyelvű felirat jelent meg a pénzekon.

A XVI. század elejétől tartó tallérperiódus 1892-ben ért véget. Az Osztrák-Magyar Monarchia ekkor tért át az ezüstről az Európa-szerte általánosan használt aranyalapú valutára. Az új pénz neve a korona lett, váltópénze a fillér (egy korona = 100 fillér). A koronavalutának az első világháború, illetve az ezt követő infláció vetett véget. A vesztes háborút több pénzügyi intézkedés követte. A Monarchia felbomlása az Osztrák-Magyar Bankot is megszüntette, ezért 1925-ben megalapították a Magyar Nemzeti Bankot (MNB). Az új valuta a pengő lett. A pengő inflációját követően az 1946-os stabilizáció utáni nemzeti valutának – a forintnak – forgalmi és emlékpénzei azóta is a Magyar Állami Pénzverőben készülnek.

Dr. SZABOLCSKI Zsolt

IRODALOM

Gedai István: *Magyar uralkodók pénzeiken*. Zrínyi Kiadó, Budapest 1991

Kossuth-bankók (Csik Mihály gyűjteményéből)

A HUSZITA BIBLIA KÖZÉP-EURÓPAI VONATKOZÁSAI

AXV. század elején, 1416–1438 között készült el az első magyar nyelvű bibliafordítás, amely csak töredékeiben, másolatban maradt az utókorra. Az ún. Bécsi Kódex az ószövetségi részeket, a Müncheni Kódex evangéliumokat, az Apor-kódex zsoltárokat, himnuszokat, imákat, passiót tartalmaz. Ismert a fordítás helye (Kamenc-Kamenica) és a fordítók neve is: Pécsi Tamás és Ujlaki Bálint. A magyar művelődéstörténetre, a magyar nyelv fejlődésére óriási hatással volt ez a vállalkozás, és évszázadokra még a helyesírási rendszert is megszabta, az írásbeliségben a huszita (mellékjeles) helyesírást honosította meg. Jelentőségét az is bizonyítja, hogy a nyelvtudomány érdeklődése máig sem csökkent e szövegek iránt, és a vitatott kérdések nemhogy tisztázódnának, de szaporodnak.

Elsősorban az a kérdés merül föl, hogy miért itt, a középkori magyar állam déli részein terjedt el, gyökeresedett meg a tömegekben a huszitizmus, a huszita tanok? Sokkal természetesebb lett volna, hogy a Csehországgal szomszédos területek kerülnek Jan Hus (1370 körül-1415) eszméinek hatása alá.

A X. század elején, a magyarok betelepülésekor Zimonytól Pécsig a (szerémségi) szlavóniai részen kálizok telepedtek le. Ez a chorezmi eredetű törzs a Kaukázus vidékéről magával hozta a mohamedán vallást és a fejlett szőlőművelési kultúrát. Körükben az eredeti vallás nyomai a kereszténység felvétele után sem tűntek el teljesen, mert az egyházi adószedők még a XIV. században is panaszkodtak a pápának, hogy az itt élő lakosság nem hajlandó fizetni az egyházi tizedet (decima). A szőlészeti kultúra pedig találkozhatott a római hagyományokkal,

és később az anyagi jólét forrása lett. A Fruška Gora-i bor Lengyelországig és Bécsig ismert kereskedelmi cikk volt. A bortermelés mellett kialakultak azok a manufaktúrák, amelyek kapcsolatban voltak a szőlészettel, borászattal. A falvak városokká fejlődtek, a kézművesek céhekbe tömörültek. Zsigmond király uralkodása alatt a mezővárosok száma 50-ről 249-re emelkedett. A Szerémségben Zalánkemen (Slankamen), Kamenc (Kamenica), Belcsény (Beočin) fejlett gazdaságú városok voltak abban az időben. Újlak nagy város volt kolostorral, szegénykórházzal. Párhuzamosan az anyagi felemelkedéssel e városok lakói igényt tartottak arra, hogy ügyeiket a feudális úr beavatkozásától mentesen, önkormányzati úton intézzék. Bizonyos kiváltságokra tettek szert, kialakították önkormányzati szerveiket. A gazdagodó és önállóuló polgárság mind nehezebben tűrte a feudális önkény különböző megnyilvánulásait, fokozódott az egyes társadalmi osztályok közötti feszültség.

Az anyagi jólét lehetővé tette, hogy mind több fiatal tanuljon erről a vidékről. Csupán a prágai egyetemen 1409 és 1421 között bizonyíthatóan 98 délvidéki fiatal tanult. Miért éppen ezt az egyetemet választották, amikor a lombardiai egyetemek közelebb voltak?

Feltevéssem szerint az egyetem tekintélye mellett nyelvi okok is közrejátszhattak. A Szerémség a magyarok letelepedése óta többnemzetiségű volt. A szláv etnikum számát növelte a kosovói csata után a szerbek letelepedése. Azok a magyar fiatalok tehát, akik a prágai egyetemet választották, beszélhettek már egy szláv nyelvet, és olyan társadalmi közegben élhettek, amelyben nem voltak különösebb nyelvi korlátaik, mégha a tanítás nyelve a latin volt is. Más-

részt az 1448-ban alapított prágai egyetem egyike volt a korabeli Európa leghíresebb egyetemeinek. 1408 körül az egyetem 7000 hallgatóját 200 doktor és magiszter tanította. Ez olyan tudományos koncentráció és potenciál volt, amely páratlanul számított abban a korban.

Másrészt Prága és a Délvidék érdeklődése kölcsönös volt. Még 1347-ben horvát glagolita szerzetesek telepedtek le a prágai Na Slovánach kolostorban. Jan Hus tőlük tanulta a horvát nyelvet, akik viszont horvátra fordították beszédeit. Így nem csoda tehát, hogy a zágrábi és bácsi püspökség területén gyökeret eresztett a huszitizmus.

A Biblia fordítói, Tamás és Bálint szintén a prágai egyetem hallgatói voltak a XV. század elején. Tamás 1399-ben, Bálint 1410-ben került az egyetemre. Ebben az időben a cseheknek már tucatnyi bibliafordításuk volt, tehát Hus megjelenése előtt, ezért a cseh irodalomban ismeretlen a „huszita” biblia fogalma. Az említett fiatalok tanulmányaik során megismerkedtek Hus tanaival, és visszatértük után környezetükben terjeszteni kezdték azokat. Mivel tanítójuk az egyházi rendszer egészét kizárólag a Biblia alapján kívánta megreformálni, elsősorban a bibliai szövegeket kellett a tömegek számára hozzáférhetővé tenni, le kellett fordítani a nép nyelvére.

A magyar nyelvészeti irodalomban megoszlanak a vélemények a három kódex eredetét illetően. Benedikánus, premontrei eredetét is feltételeznek, mások a boszniai bogumil hatást emelik ki. Saját nézetem eltér ezektől.

A szerémségi huszitizmus többszomszedságában található Sirmium (Sremska Mitrovica – Szávaszentdemeter) már a IV. században püspöki székhely volt.

Feltételezhető, hogy Szent István (975 körül-1038), a magyarok első királya a X. sz. elején monostor formájában felújította tevékenységét. A szerzetesek között görögök, szlávok és magyarok voltak még a XIV. század közepén is. A kolostori birtokokról szóló összeírás pedig a környék zömmel szláv lakosságáról hagyott emléket. Klerikusaink, akikről feltételezem, hogy ismertek egy szláv nyelvet, ismerhették a sirmiumi hagyományokat is. Többek között azt, hogy a szerb nemzeti egyház, lényegében az egyházi szertartást és a Bibliát a nép nyelvén hirdette. A XIV. századi népnyelv ugyanis nem volt olyan idegen az egyházi szlávtól, mint ma, amit az avatatlan is megért, tehát a korabeli hívők zavartalanul megérthették azt. Így két vallási irányzat, az ortodox és a huszita egymást erősítve vezethette a fordítókat a liturgikus szövegek fordításában. Feltevésemet igazolja az a tény is, hogy a IX. században, amikor Szt. Cirill (827-869) és Metód (815 körül-885) hozzáfogtak a Biblia ószláv nyelvre való fordításához, legelőször az istentiszteletekhez szükséges könyveket fordították le: a zsoltárokat, evangéliumokat és szentleckéket. Az nem lehet véletlen, hogy a magyar szöveg ugyanezeket az elemeket tartalmazza:

- * Apor-kódex: zsoltárok
- * Müncheni Kódex: négy evangélium
- * Bécsi Kódex: But, Judit, Báruk, Dániel stb. könyve.

Feltételezem, hogy e régióban kimutatható 1500 éves kulturális kölcsönhatás következménye a magyar bibliafordítás. A kutatók latin, görög, német eredetüket emlegetnek, de mindaddig nem sikerült biztonsággal megállapítani a fordítás eredeti Vulgata szövegét. Viszont nem tudok arról, hogy valaki az egyházi szlávval vagy csak szövegrészekkel vetette volna egybe a magyar fordítást, ami meg kézenfekvő lenne.

A fordítás nem tartalmaz semmi eltérést a Vulgata szövegétől, sőt szent szövegről lévén szó, a fordí-

tók kínos gonddal kutatták a magyar nyelv szókészletében a megfelelő kifejezéseket vagy alkottak újakat a szükségleteknek megfelelően. Az eretnekség abban nyilvánult meg, hogy a fordítók bibliai idézetekkel magyarították a népnek a társadalmi igazságtalanságokat, az egyházi hierarchia tartahatalanságát. A huszita hívők ellen a pápa 1436-ban Jacobus de Marchia olasz minorita inkvizitort küldte, aki Boszniában már tapasztalatokat szerzett a bogumil eretnekek elleni harcban. Ő tüzzel-vassal igyekezett az eretnekeket visszatéríteni az egyház kebelébe. Fennmaradt jegyzőkönyve 38 cikkelybe foglalta a husziták tévelygéseit. Ennek alapján megállapítható, hogy

* a szerémségi huszitizmus nem a bogumil eretnekekkel, hanem inkább a cseh kelyhesekkel mutat rokonságot;

* a szélsőséges huszita árvák tanai is kimutathatók a törekvéseikben (pl. az asszonyközösség).

Az inkvizíció üldöztetései elől Tamás és Bálint pap vezetésével mintegy 16 000 szerémségi huszita hajóra szállt, és leereszkedett az Aldunáig, majd a Szeret és Prut folyón Moldvába érkeztek. Emlékként e területen két településnév örzi: Husz (Husi) és Tamásfalva (Tomaseni). Ez utóbbi Roman város közelében van. Tulajdonképpen ezen a vidéken fedezték fel 1466-ban a bibliafordítást ferences szerzetesek. Mivel semmi eretnek vonatkozást nem találtak a szövegben, lemásolták. Ezek a másolatok őrizték meg az utóknak az eredeti szövegeket, amelyek eltűntek a történelem sodrában.

A Bécsi és Müncheni Kódex teljes nyelvi feldolgozása elkészült. A legrégebbi szövegrész, az Apor-kódex azonban érthetetlen módon elkerülte a kutatók figyelmét. Ezt igyekezett pótolni az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Intézete, amikor a kódex feldolgozását tűzte ki feladatul.

Az Apor-kódex vegyes tartalmú. Tulajdonképpen Breviárium, amely töredékben maradt az utókorra. Tartalma a következő:

- * zsoltárok (56-tól 150-ig)
- * himnuszok
- * canticumok
- * Symbolum Athanasii (Szent Athanáz hitvallása)
- * Szent Anselmus passiója

Helyesírása az ún. huszita helyesírás. Jan Hus 1412-ben egy traktátumban összegezte helyesírási elveit, tehát a fordítók ismerték és alkalmazhatták azt a magyar szöveg rögzítésekor. A másolatban azonban ezek az elvek következtelenül érvényesülnek, amit a hat másolókéz világosan tükröz. Ennek ellenére a Huszita Biblia helyesírása hosszú időre, a protestáns helyesírás elterjedéséig döntő hatással volt a magyar írásbeliségre.

Ahogy a fordítók újat hoztak a helyesírásba, úgy újítottak az irodalmi nyelven is. A Biblia nyelve teli van allegóriákkal, költői képekkel. Ezt az összetett szöveget kellett pontosan visszaadniuk a XV. századi magyar nyelven. Munkájuk egyedülálló, egyetlen emléke a XV. századi magyar nyelvnek! Ha az ó- és újszövetségi szövegek gondot jelentettek a fordítóknak, ez többszörösen érvényes az Apor-kódex szövegére, amely zömmel lírai részeket tartalmaz.

A kódex szókészlete 2350 szótári egység. A szöveg tanulmányozásakor arra a meglepő eredményre jutottam, hogy a tárgyi világra vonatkozó lexika ma is, 550 év után, minden különösebb nehézség nélkül érthető, legfeljebb tájnyelvi jellegzetességeiben különbözik a mai magyar nyelvtől. Kialakult irodalmi nyelv hiányában ugyanis a fordítók azt a szerémségi nyelvjárást alkalmazták, amelyet ismertek, beszéltek. Lényegében tehát egy regionális nyelvváltozatot emeltek irodalmi szintre. A mai olvasót legfeljebb az archaizmusok zavarják. Ezek azonban a kor anyagi kultúrájára vonatkoztatva csak ma tekinthetők archaizmusoknak. A maga összességében

a szöveg a magyar nyelv hihetetlen hagyományörző jellegére utal.

A breviárium, mint korábban részleteztem, nagyrészt lírai elemekből áll. Érzelmeket, erkölcsi ítéleteket, belső pszichikai történéseket kellett képszerűen visszaadniuk – magyar nyelven először. Hihetetlen nyelvi erőfeszítést kellett a fordítóknak kifejteniük, hogy a magyar nyelvet alkalmassá tegyék, megteremtsék azt a rugalmasságát a nyelvnek, hogy az összetett és elvont fogalmak rendszerét kellő hitelességgel visszaadhassák. Mivel nyelvünk nem rendelkezett megfelelő szókészlettel, hogy mindezt megvalósítsák, a magyar nyelv logikájának és rendszerének törvényei szerint az új kifejezések tömegét hozták létre. A nyelvi neológizmusok azt a célt szolgálták, hogy a Vulgata szövegét kinos pontossággal ültessék át.

A magyar agglutináló nyelv. Szellemének megfelelően a neológizmusok többsége képzett szó. Ősi primer képzőink mellett a XV. században már tömegesen használták az összetett képzőket. Éltek a szóösszetétel lehetőségeivel is, de nem ez volt a jellemző szóalkotási eljárásuk. A magyar nyelv szintetizáló jellegének jobban megfelelt a szóképzés, és a képzők gazdag tárháza is ezt az alkotási módot helyezte előtérbe.

A morfológiai rendszer hasonló nyelvi gazdagságra utal. A mai magyar nyelv a főnevekkel kapcsolatban 28 nyelvtani esetet tart számon. A szövegelemzés 24 esetet mutat ki a korabeli nyelvhasználatban. Többségükben erősen őrzik még vonzathatározói eredetüket.

Ma lényegében két igeidőt használunk a magyar nyelvben, mert a jövő időt minden nehézség nélkül kifejezhetjük a jelen idejű igealakokkal. Kódexünk szövege öt igeidőt rögzített, azaz ezen a téren az elmúlt félezer évben szegényedés, egyszerűsödés következett be. A jelenség mögött azonban feltehetően más tényező is rejlik. Mivel szent szöveget fordítottak, a

latin eredeti hatással lehetett a fordítókra: már az igeidők használatában is a kiinduló nyelvhez ragaszkodtak. Miért vagyok biztos abban, hogy latin volt az eredeti szöveg? A fordításban ugyanis itt-ott egy-egy szó megmaradt eredeti latin nyelven, vagy pedig a canticumok, himnuszok, imák címei maradtak meg eredetiben, hiszen a korabeli hívők számára ezek közismertek voltak. Hihetetlennek tűnik tehát, hogy cseh, német vagy görög eredetiből fordítottak, mert akkor ezek az elemek is a kiinduló nyelven maradtak volna.

Az egyszerű szintaktikai elemek, szintagmák elemzése nem ütközik különösebb nehézségbe. Nem ez a helyzet a mondatok, összetett mondatok megfigyelésekor. A fordítók vagy a másolók egyáltalán nem használták a mondatvégi írásjeleket, így a mondathatárok megállapítása igen bonyolult feladat. Kizárólag a mondat hanglejtése szolgált eligazításul a mondathatárok megállapításában. Az elemzés kimutatta, hogy a fordítás korában a magyar nyelv már ismerte és alkalmazta mindazokat a mellérendelő és alárendelő összetett mondatokat, amelyek a mai magyar nyelvben is megvannak. Ez a tény két igen fontos következtetéshez vezet:

* a XV. századi gondolkodás már elég fejlett volt mindazoknak a bonyolult érzelmeknek, lelki folyamatoknak, belső történéseknek a megfogalmazására, amelyek a zoltárokból megfogalmazást nyertek;

* a mondattan elérte azt a hajlékonyságot, hogy az elvont gondolatokat verbális eszközökkel ki tudja fejezni.

Megfigyelhető azonban, hogy a kor embere még szívesebben élt a mellérendelő összetett mondatokkal, amelyek közül a következtető mondatok dominálnak. Ez viszont arra utal, hogy még az elvont gondolkodásban jelentős mértékben jelen volt az objektív világból való kiindulás igénye.

Mint említettem, az alárendelő összetett mondatok minden faja

megtalálható a szövegben, de például a jelzői alárendeltséget leggyakrabban hasonlító mondatokkal fejezték ki. Függetlenül a fejlett latin nyelv hatásától, a fordítók szívesebben éltek a magyarra jellemzőbb képszerű kifejezésekkel. Valószínűnek tartom, hogy a jelenség háttérében annak tudata állt, hogy a szent szövegek befogadói egyszerű emberek, akiket jobban megragadnak a költői képek, hasonlatok, mint az elvont kifejezések. Erre a törekvésre utal az is, hogy míg az eredeti szövegben gyakoriak a többszörösen összetett mondatok, a fordítók ezeket is igyekeztek leegyszerűsíteni. A képzetlen, egyszerű emberek ugyanis elvesztek volna az indázó mondatművevényben. Ellenőrzésként a fordítást összehasonlítottam Đuro Daničić (1825-1882) múlt századi szerb fordításával. Meglepetéssel tapasztaltam, hogy nála ugyanez a törekvés tapasztalható, tehát a jelenség nem lehet véletlen. A fordítók mindkét esetben a hívők műveltségi szintjéből indultak ki, módosítva az eredeti szöveg nyelvi szerkezetét.

A Huszita Biblia fordítása egészében olyan nyelvi teljesítmény volt, amit az első magyar nyelvújításnak tekinthetünk nyelvezetében, helyesírásában egyaránt. A fordítók neológizmusokkal a magyar nyelvet alkalmassá tették a legbonyolultabb és legelvontabb fogalmak, folyamatok kifejezésére. Munkájukban a magyar nyelv szelleméhez, logikai rendszeréhez igazodtak, és szem előtt tartották a hívők műveltségét.

Dr. HORVÁTH Máttyás

IRODALOM

1. Székely György: *A huszitizmus és a magyar nép*. Századok, 1956
2. Palacky, Frantisek: *A huszitizmus története*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984
3. Sidak: *Studije o „Crkvi bosanskoj” i bogumilstvu*. Zagreb, 1975
4. Csanda Sándor: *A huszita magyar bibliafordítás problémái*. Irodalmi Szemle, 1983/10

Balázs G. Árpád illusztrációi a *Képes Vasárnap* c. hetilapban

Balázs G. Árpád festőművész önarcképe alatt (1980) (S. Kiss Ágnes felvétele)

Avajdasági magyar olvasóközönség kedvelt képes társadalmi és szépirodalmi hetilapja volt 1928 és 1931 között az az igényesen megszerkesztett folyóirat, amelynek élén Csuka Zoltán (1901–1984) író, műfordító és szerkesztő állt. A lap Szabadkán jelent meg, a Šenoa utca 12. számú házában volt a szerkesztőség és a kiadóhivatal. Az ismert Fischer és Krausz-féle könyvnyomdai és cinkográfiai műintézetben nyomták, amely ugyanabban a házban volt. Sajnos a ház már nem áll. Mint minden lapindító, a *Képes Vasárnap* szerkesztősége is az első számban röviden kifejtette a lap célkitűzését, amely szerint nem csak szórakoztató, hanem tájékoztató, ismereteket terjesztő és irodalmi értékeket nyújtó időszak kiadványt kíván az olvasók kezébe adni. Rovatjai az előző hét legfontosabb politikai eseményeiről rövid képes beszámolókat közöl, írásokat hoz kiemelkedő világeseményekről (főleg szenzációkról), hírt ad a film, a színház és a társadalmi élet főbb eseményeiről, válogatott szépirodalmi alkotásokat közöl a világirodalomból, de főleg a vajdasági magyar irodalomból. Munkatársai Tamás István (1904–1974),

Mikes Flóris (1900–1920), Debreceni József (1905–1978), Szegedi Emil, Szenteleki Kornél (1893–1933), Borsodi Lajos, Somogyi Pál (1894–1980), Fekete Lajos (1900–1973), Juhász Ferenc és mások. A gyermekoldalt Gergely Boriska szerkesztette. A magyarországi írók közül olvashatunk itt Móricz Zsigmondtól (1879–1942), Molnár Ferentől (1878–1952), Móra Ferentől (1879–1934), Karinthy Frigyesztől (1887–1938), Kodolányi Jánostól (1899–1969) és Tersánszky Józsi Jenőtől (1888–1969) is elbeszéléseket és más írásokat is. A divatképek és szórakoztató oldal mellett rádióműsört is közölt a lap, miután 1929-ben tért hódít a rádió. Irodalmi melléklete volt a *Vajdasági Írás*, amely később önállósult Szenteleky Kornéllal az élén, de már 1929-ben megszűnt.

Mint általában a képeslapok, a *Képes Vasárnap* is gyakran közli címlapjain híres világsztárok fotóit. Az első évfolyam második felétől azonban, néhány szám kivételével, majdnem minden címlapot egy-egy Balázs G. Árpád (1887–1981) által alkotott kép díszít. Ezek között van egy hét képből álló munkásmotívum-sorozat, amelyre a szerkesztőség külön felhívja az olvasók figyelmét és közli, hogy Balázs G. Árpád rajzait „külön választékos papírra is kinyomjuk és a művén eredeti aláírásával hozzuk forgalomba. A hét rajz együttes ára összesen száz dinár lesz,¹ és reméljük, hogy azt mindenki, akinek a szívéhez közel áll a vajdasági magyar festőművészet fejlődése, meg fogja rendelni. A képeket kiadóhivata-

lunk útján is meg lehet rendelni és a pénz előzetes beküldése mellett portómentesen küldjük, vagy pedig utánvétellel.”

A szabadkai Városi Könyvtár különgyűjteményében lapozzuk a ma már nagyon ritka folyóiratot. Az 1928. augusztus 12-én megjelent szám 19. oldalán érdekes cikk ragadja meg a figyelmüket. Az írás címe: Balázs G. Árpád festőművész Bácsón. „Balázs G. Árpád, a jónevű vajdasági festőművész már több napja hogy Bácsón tartózkodik, ahol a történelmi műemlékeket örökíti meg. Balázs G. Árpád Bácsón ezenkívül még a festői sokácviseltekről is néhány nagy festményt készít és ottani tartózkodásának eredményeként a Vajdaság közönsége néhány nagyobb vásznat fog a kiváló festőművészeknek köszönni. A *Képes Vasárnap* Balázs Árpád Bácsón készített festményei közül többet a címlapon fog közölni és bemutatni a Vajdaság műértő közönségének és ezek a képek meg is rendelhetők kiadóhivatalunkban. A bácsi intelligencia dicséretreméltó lelkesedéssel és vendégszeretettel fogadta körében Balázs Árpádot, aki... nagyobb festményt készített a bácsi várról (címlapján), a bácsi kolostorról és egyéb érdekes műemlékekről.” Bár a *Képes Vasárnap* kizárólag fekete-fehér illusztrációkat közölt, az 1928. november 4. számához készült monotypiát, éppen úgy, mint több, 1928-ban reprodukált Balázs-művet is, barna és okker színben nyomták.

Balázs illusztrációi a *Képes Vasárnapban* a festő működésének abból a korszakából valók, amelyek a Réti Istvánnál

(1872–1945) kezdett nagybányai évek. Thorma János (1870–1937) által irányított munkák és a prágai tanulmányok befejeztével meg egy hosszabb nyugati tanulmányút után keletkeztek. A festő 1926 és 1934 közötti korszaka Belgrádkhoz, majd Szabadkához kötődik. Ebben az időben keletkeztek sorozatosan azok a szociális tendenciókkal telített rajzai, amelyekről Bori Imre igen elismerőleg ír egy évvel Balázs G. Árpád halála előtt, 1980-ban.² „A hét napjai című szénrajzsorozatának művészettörténeti jelentősége kétségtelen. E pillanatban nincs módunkban áttekinteni, csupán a Hétfő, a Kedd és a Szombat címűt vehettük szemügyre. A Hétfő Csuka Zoltán hetilapja, a Képes Vasárnap is közölte címlapján, a Keddet pedig a *Nova literatura* 1929 novemberi számában reprodukálta még négy Balázs-kép társaságában.” Hadd tegyük most hozzá, hogy a szabadkai Városi Könyvtár tulajdonát képező *Képes Vasárnap* 1928. évfolyamában megtalálható mind a hét szénrajz reprodukciója, amelyet a 37. számtól kezdve közölt a lap a 40. számig. Három esetben Balázs-kép van a lap címlapján is és a hátlapján is.

KUNKIN Zsuzsanna

JEGYZETEK

¹ Összehasonlításképpen: a *Képes Vasárnap* egy száma akkor 5 dinár volt.

² Balázs G. Árpád. A bevezető tanulmányt Bori Imre írta. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1980

A szabadkai ferences rendház régi Szt. Mihály főoltárképe

(Hajek Gothard páter emlékének)

A századelő Szabadkájának nagy építkezési és felújítási láza a Ferences rendházat sem kerülte el. Az 1741-ben befejezett barokk főoltárt szétszedték, helyébe az egész templomot egységesítő neoromán berendezést csináltattak, fehér karrarai márványból, öntött, festett, aranyozott szobrokkal. Így a templom külső és belső megjelenése azonos stílust képviselt, a kissé megkésett historizmus szokása szerint, amely Magyarország-szerte alakította a templomokat. 1909-ben szentelték fel a mai templomot.

Mi lett a barokk főoltárral? A festmények egy része a rendház falait díszíti, a másik része eltűnt, mint ahogyan a főoltár faragott, aranyozott építménye is elkallódott. Ezzel a várost nagy kár érte, hiszen a legkorábbi, pótolhatatlan barokk alkotásokat veszítette el. A szintén nagy műértéket képviselő, ún. sándori ikonosztázt 1766-ban készítették.

Sajnos a századfordulón a barokk művészet divatjamúlt stílusnak számított, gondoltak egyet, s mivel az anyagi fedezet megvolt rá, lecserélték az egészet, hiszen bizonyára már kopott és piszkos is volt. Milyen lehetett fénykorában? Arról csak elképzeléseim vannak, hiszen amikor a munkálatok megkezdődtek, akkor a váci ferences templom (Szt. István vértanú) főoltárának (1735) mintájára rendelték meg¹, amely még ma is sértetlenül áll és lenyűgöz imponáns méreteivel, gazdag faragásával, aranyozott, ezüstözött, lüszterezett díszítésével és magas színvonalú festményeivel.

Szerencsére a 300x157 cm-es főoltárkép nem kallódott el, sőt a tavalyi restaurálás óta felújítva ragyog. A bájos arcú Szt. Mihály védőn emeli szárnyait Szabadka fölé, mint ahogyan azt tette a török kiűzése óta, amikor a korabeli lakosság fő védelmezőjének választotta. E választás az új lakosság biztonságkeresésével is összefügg. A festményt a dorsti születésű, budai il-

letőségű Stettner Sebestyén (1699–1758) festette 1740–1741 között. Tanulmányait valószínűleg a bécsi akadémián végezte, mint ahogyan azt a budai Schervitz Mátyás (1701–1771) festőtársáról biztosan állíthatjuk², akinek művészetéhez igen közel áll Stettner festészete, s akivel később Budán sok megrendelésnek tettek eleget. Stettner Sebestyén művei azonban csak Szabadkán maradtak fenn, a nevéhez fűződő budai munkák megsemmisültek, így opusa a magyarországi művésztörténetírás előtt még ismeretlen.

A szabadkai ferences rendház története (Historia Domus) az oltárképszíttetés minden adatát tartalmazza. E szerint a kismartoni születésű, de szintén budai Hörger Antal (?–1765) szobrász készítette 900 rajnai forintért és 150 mérő búzáért az oltárépítményt és faragványait (1736). A művészt a szabadkai polgárok adományaiból fizették ki. Az oltárt a szabadkai nagy pestisjárvány (1739) után fejezték be. Stettner 1000 rajnai forintért és 350 mérő búzáért learanyozta a faragványokat (Matej Vojnić adománya), valamint megfestette a főoltár szentképeit, Szt. Mihály arkangyalt (54 r.f-ért, Simun Antunovićnak, a rendházfőnek az adománya), Szt. Györgyöt (21 ft. és 10 aranyért, Duro Matulčić adománya), Szt. Lucát (10 ft., Lucija Kubatušić adománya) és Szt. Ceciliát (10 ft., a Gabričevićék adománya). Ezek a festmények ma is megvannak. Boldogságos Szűz Máriát (15 ft., Duro Sučić volt várkapitány adománya), Xavéri Szt. Ferencet és Szt. Aleksijt? (20 ft., Nikola Kopunović adománya). Ezek a festmények ma már nincsenek meg.³

Stettner Sebestyén Szt. Mihály arkangyal festménye a közép-európai barokk festészet méltó képviselője, megfestése egy jó, könnyű kezű mesterre vall, s ha a mű nem is a barokk művészet csúcsa, de a Délvidék egyik legszebb korabeli emléke. A mű Szt.

Mihály arkangyalt ábrázolja frontális beállításban, amint lendületesen előrelép jobb lábával a kavargó felhőkön, ő a mennyei seregek fejedelme. Jobb kezének felemelt mutatóujjával a kép felső ívében lévő Szenháromság szimbólumra mutat (Mihály – mika el (héber) – olyan mint Isten, aki fogható Istenhez). Azelőtt a Synagoga fejedelme volt, most az Anyaszentegyházé. Hittudományi meghatározás szerint az Ószövetségben a választott népé. Mihály a nagy fejedelem, ki a népedért helytáll (Dániel 13.1), az Újszövetségben pedig Isten népé.⁴ Bal kezében, amelyben az imádságot jelképező kapesos, fekete imakönyv és az ében rózsafüzér többet nyom, mint a súlyos malomkö. Szt. Mihály körül kilenc szárnyas, aranyos puttófej bukkan elő a gomolygó felhők közül. Az arkangyalt római katonaoöltözetben ábrázolja a festő; ragyogó kék, arany nyakszegélyes páncélinget, valamint az alatt egy hosszú és egy combközépig érő tunikát visel. Bal vállára fodorozódó vörös köpeny tekeredik. Fején keresztben arany homlokpánt, derekán aranyöv. Lábán nyitott orrú csizma. Szárnyait széttárja. Alakja sudár, izmos, arca lenyűgözően tiszta és szép. bőre gyöngyházzsínű, haja barna, hullámos. A festő barokkosan komponál, csupa kavargó drapéria és gomolygó felhő, amelyeket a mennyei sugarak fénye von be. A szürkés, semleges háttér jól kiemeli az élénk, tiszta, piros, sárga és kék szín ragyogását. Mindez azt támasztja alá, hogy Stettner Sebestyén jó festési technikai készséggel rendelkezett.

Szent Mihály arkangyal a hét arkangyal, a legmagasabb mennyei fejedelmek egyike, az egyház oltalmazója, küzdelmeinek pártfogója. Ősi hagyomány szerint patrónusa a keresztény katonáknak is, főleg ha a pogányság ellen, a hitért küzdenek, ezért választotta a török alól frissen felszabadult vidék szabadkai első egyháza patrónusának. Szt. Mihály a sátán le-

győzője, az utolsó ítélet angyala, a világ végén harcolni fog minden hívő keresztény lélekért, hogy kiragadja a sátán hatalmából. Már a haldoklókat is oltalmazza, majd átvezeti őket a másvilágra. Ő teszi mérlegre az ember jó cselekedeteit és gonoszságait, eszerint ítéli majd az Ur üdvösségre vagy örök kárhozatra a lelket. Ezért Szt. Mihályról nem csak hegyeket, hegyi várakat, várkapolnákat, templomokat, városkapukat, harangokat, haranglábakat neveztek el, hanem temetőket, cintermeket, ezeknek kápolnáit és esontkamráit is az ő hathatós pártfogásába ajánlják. Amíg a szentek földi életükkel váltak méltóvá a megdicsőülésre, a hívek tiszteletére és csak haláluk után jutottak az angyalok társágába, addig Mihály Ráfáel és Gábor arkangyalok nem osztoztak Éva gyermekeinek múlt életében, hanem az idők kezdetétől szolgálnak a seregek Urának. Ennélfogva életükről, érdemeikről sem lehet olyan értelemben beszélni, mint a szentekéről. Nem lehet szó tehát mennyei születésnapjukról, azaz földi haláluk órájáról sem, amelyen a hívők ünnepüket évről évre megülhetnék (a római Szt. Mihály-bazilika felszentelésének napja szeptember 29.). Ereklýéik, testi maradványaik nyilvános kultuszára sincs mód, mert ilyenek nincsenek. Nem lehet életük földi állomásaihoz, sírjukhoz sem zárandokolni (a dél-itáliai Monte Gargano, a római Angyalvár és a normandiai Mont Saint Michel legendáinak legismertebb kultusz helyei). Tiszta szellemek lévén, ábrázolásuk is csak művészi, szimbolikus hitelességre tarthat számot. A kultuszképződésnek e hiányzó feltételei ellenére Mihály a népi jámborságban kivételes helyet, rangot foglal el.⁵

Három főbb ábrázolási formája alakult ki a bizánci művészetben, mint a mennyek képviselője jelenik meg, abroncskoronával, keresztes bottal vagy jogarral és a kozmoszt jelképező gömbbel vagy kereszttel a kezében, legtöbbször díszes, ünnepi bizánci öltözetben. Ő a bizánci birodalom patrónusa.

A második ikonográfiai forma a sárkány illetve a sátán, Lucifer legyőzésének ábrázolása, amint Szt. Mihály a sárkányra, baziliskuszra, áspiskí-

gyóra, oroszlánra illetve a sátánra tipor győztesként, római katonai öltözetben, lángpallossal, karddal vagy lándzsával a kezében. E téma legismertebb alkotása Guido Reni (1575–1642) Szt. Mihály. Mihály és angyalai megtámadták a sárkányt. A sárkány és angyalai védekeztek, de nem tudtak ellenállni és nem maradt számukra hely a mennyben. Letaszították a nagy sárkányt, az öskígyót, aki maga az ördög, a sátán, aki elcsábítja a világot. (János jelenései 12.7-9)

A harmadik ikonográfiai forma esetében Szt. Mihály az Utolsó Ítéletkor a lelkeket méri, az ítélet mérlegét tartja a kezében, amellyel a jó és rossz cselekedeteket méri. Ő a halott lelkének kísérőtársa és bírója.

Ritkábban fordul elő olyan ábrázolás, amikor Szt. Mihály a haldokló fejénél állva sújt a settenkedő sátánra, vagy amikor Mózes holttestét óvja az ismeretlenségben, megvédve így a zsidó népet a bálványimádás bűnétől, vagy amikor a tisztítóüzből menti ki a lelkeket, vagy a földgömbön állva tartja a Tízparancsolat tábláját. A néphagyomány szerint az aracsí templomban a XVIII. században ott függött Mihály képe magyar dolmányban, sárga csizmában, hatalmas bajússzal.⁶

A szabadkai Szt. Mihály főoltárkép esetében a harmadik formának egy változata fordul elő. Ha nem is közvetlenül, de bizonyos, hogy hatott Guido Reni műve Stettner Sebestyénre (a barokkosan kavargó vörös köpeny, a kék páncéling stb.). A szabadkai rendház krónikása szerint is a festő az ördögön taposva festette meg először az égi harcost, de mivel az adományozó, Šimun Antunović sokallta az ördögöket, ezért kénytelen volt azon változtatni. Valószínűleg egy újabb képet festett, mert a fototechnikai és más vizsgálatok sem mutatták nyomát az átfestésnek. Mindenképpen érdekes történetet rögzítettek a Historia Domusban, amely izgalmas művészettörténeti adalék. Nem csak a sárkányt-sátánt kellett volna átfesteni, hanem Szt. Mihály kéztartását megváltoztatva lángpallost helyezni a kezébe.

S ha mindannyiunk örömeire újra visszakerülne e festmény a templombelsőbe, a méltó helyre, ahol monumentalitása kifejezésre juthatna, akkor e szemet kápráztató földöntúli pompa, lendület és frissesség, amely a szabadkaiak Szt. Mihály oltárképét jellemzi, igaz benyomást tenne hívőnek és szemlélődőnek egyaránt a tartalmas és színvonalas festészetről. E mű nem csak egy, a vidékünkön ritka barokk példa lenne a művészettörténetet és kultúrhistoriát tanulmányozók számára, hanem attól is több, tapintható kapocs a ködbe vesző XVIII. századdal.

KORHECZ PAPP Zsuzsanna

IRODALOM

Bálint Sándor

1977 *Ünnepi Kalendárium II.* Szent István Társulat. Budapest

Cvekan, Paskal

1977 *Subotički Franjevački samostan i crkva.* Plamen. Slavonski Brod

Schoen Arnold

1929 *Schervitz Mátyás budai festő.* Magyar Művészet 5. sz. Budapest

Restaurátor: Korhecz Papp Zsuzsanna

Restaurálás helye és ideje: Szabadka, Ferences rendház, 1997. ápr–jún.

A restaurálandó tárgy meghatározása,

címe: **Szt. Mihály** (volt főoltárkép)

szerzője: **Stettner Sebestyén** (1699–1758)

kora: 1741

anyaga: vászonra festett olajkép

mérete: 300x157 cm

tartozéka: széles, sima aranyozott díszkeret

Őrzési helye és tulajdonosa:

Szabadkai Ferences Rendház

leltári száma: nincs

Az eredeti felvételek őrzési helye:

Korhecz Papp Zsuzsanna, Szabadka, B. Stankovića u. 26.

JEGYZETEK

¹ P. Cvekan 1977. 33

² Schoen A. 1929. 265.

³ P. Cvekan 1977. 33.

⁴ Bálint S. 1977. 307.

⁵ Bálint S. 1977. 308.

⁶ Bálint S. 1977. 318-319.

A SZABADKAI VÁROSI ZENEISKOLA ALAPÍTÁSA (1868)

(Levéltári adalékok)

SZABADKA újabb kori gazdasági és művelődési fejlődése a XVIII. századtól a városi hatóság polgári alapon való szervezésével veszi kezdetét. A város zenei életével kapcsolatos legkorábbi megbízható adataink a kamarai mezővárosi (1743–1778), majd a szabad királyi városi időszakból (1779-től) származnak. E vidék több nemzetiségű lakossága körében is azonban már évszázadokkal korábban – különféle alkalmi rendezvényeken és másutt – gyakran felhangzott a zeneszó, a hangszeres kísérettel, vagy nélküle való éneklés és táncolás, az ősi művészet...

A XVIII. században főként német szintársulatok szerepelnek és a német zenét terjesztik a városban. A Szent Teréz-templomban működő idegen kántorok viszonylag képzett zenészek, akik egyúttal az iskolai zeneoktatást is végzik. Az iskolákban a vallásos, latin énekeken kívül másfajta zene is felcsendül.¹ Nyomatékosan kell hangsúlyozni a ferences tanárok áldásos tevékenységét a zeneoktatás és az iskolai színjátszás terén.

1800-tól fordulat áll be Szabadka zenei életében: a városba érkezik Arnold György (1781–1848) templomi karmester és a későbbi országos jelentőségű zeneszerző, aki csaknem fél évszázados, önfeláldozó munkájával, az egyházi és a világi zene terén végzett újitásaival megalapozza Szabadka zenekultúráját.² Szorgalmazza a városi zeneiskola létesítését, de javaslatát csak elvileg fogadják el. Erre maga köré gyűjtötte a tehetséges növendékeket és ingyen tanítja őket különféle zenekari hangszerekre. „Privát zeneiskola”-ja a mai városi zeneiskola elődjének,

az általa felnevelt zenészekből álló együttes pedig a száz évvel később létesített filharmonikus zenekar ősenek tekinthető.³ Arnold György tanítványaival 1809-ben rendezi meg az első nyilvános hangversenyt Szabadkán,⁴ majd a következő évtizedekben buzgó zenepedagógusi tevékenysége mellett zeneszerzői alkotómunkájával országos hírnévre tesz szert. Ezenkívül többek között bunyevác és magyar énekgyűjteményt, valamint egy nagy szorgalommal összeállított négykötetes zenelexikont készített.

Arnold György halála után a Bach-korszakban sem lankad a szabadkai zenei élet. Az 1850-es években Kovács Vazul gimnáziumi igazgató egyházi énekekre oktatta a tanulókat, s 1857-ben az énektanítás bevezetését indítványozza a gimnáziumban és az elemi iskolákban.⁵ Erre a városi hatóság Steib Ferenc templomi karmesternek megengedi, hogy a tanulók és a felnőttek számára ingyenes „zenészeti és énekészeti” tanfolyamot indítson. A tanítás a rajziskola helyiségében 1859 októberében kezdődött, de rövid idő után megszűnt. Hozzáfüzzük, hogy Steib Ferenc tovább munkálkodott a templomi zenekar és kórus szervezésén, a zenedarabok beszerzésén és a hangszeres biztosításán. Másrészt a Bach-korszakban a világi zene fokozatos térhódításának lehetünk szemtanúi, hiszen időközben megnyitotta kapuit az új színházépület és Palics fürdőhely egyre szaporodó vendégeit többször igen kiváló katonai- és más zenekarok szórakoztatják.

A Bach abszolutizmus korszakát követő új ideiglenes állapot, az ún. provizórium néhány éve a tér-

ségben általános bizonytalanságot idézett elő. A megváltozott társadalmi körülményeket még inkább súlyosbították az inséges évek, a természeti csapások. Másrészt éppen ebben az átmeneti időszakban kezdték el a nagy jelentőségű Szeged-Szabadka közötti vasútvonal építését. De nem kevés azoknak a művelődési és más fontos eseményeknek a száma sem, amelyek 1860 és 1866 között jegyezhetők. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az 1867. évi kiegyezést megelőző rövid átmenet tovább egyengette a polgárosodás, a kibontakozódó tőkés fejlődés útját. Nemcsak ipari és jótékonyági, hanem művelődési egyesületek is alakulnak: 1865-ben a szabadkai szerb dalárda és a szerb olvasóköri (utóbbi 1868-ig ideiglenesen működött), míg a szabadkai dalárda 1866-ban alakult meg.⁶ Blaha Lujza (1850–1926), az ország legismertebb színésznőjének pályája Szabadkán kezdődött az 1860-as évek elején. Az újvidéki Szerb Nemzeti szintársulat is ezekben az években vendégszerepel először városukban. Az első szabadkai szerb lap *Ljubav* címmel 1864 elején indult. A kézzel írott családi, politikai és nemzetgazdasági havi lapot Samko Manojlović szerkesztette, de az újság 1865-ben megszűnt. A szabadkai városi zeneiskola megalapításáig ezenkívül egyéb kiadványok látnak napvilágot, s néhány, a művelődés területén kiváló felmutató személy nevét is felidézhetjük. Jambor Pált (1821–1897), korának ismert költőjét és íróját 1861-ben a gimnázium igazgatójává választják; Ambrozije Šarčević (1820–1899) író és közéleti személyiség; Aksentije Marodić (1840–1909),

az első szabadkai akadémiai festőművész és nem utolsósorban Jovan Paču (1847–1902), a kiemelkedő zeneszerző és zongoraművész, aki a Szabadka melletti Sándorban született. Ha ehhez még hozzátesszük a különféle óvodák és elemi iskolák, de kiváltképpen a városi gimnázium viszonylag fejlett oktató-nevelő tevékenységét – hiszen nem hiába pályázott ekkortájt Szarvas Gábor (1832–1895), a kiváló nyelvész is a gimnázium tanári állására –, akkor nagyjából képet alkothatunk arról, hogy milyen művelődési közegben érlelődik a városi zeneiskola létesítésének gondolata. Ám az sem hanyagolható el, hogy a Bach-korszak végétől a zeneéletet fontos levéltári forrásokkal világíthatjuk meg. Ugyanis csakhamar meggyőződhetünk arról, hogy az egykorú dokumentumok a (fő)templomi zenekar és templomi zenede (zeneiskola) fogalmak helyett mind gyakrabban a városi zenekarról és városi zeneiskoláról (oskola, zenede) tesznek említést! Így például Arnold Frigyes (Arnold György), aki „tanácsnok, mint városi zene oskola igazgató”-ként látja el kézjegyével az 1862. október 15-én benyújtott jelentését, amelyben az „elhasznált” hangszerek gyakorlásra való kikölcsönzését indítványozza.⁷ Ugyanis több ifjú az igazgatót személyesen keresi fel, miszerint „ők vallási buzgalommal zenében magukat kiképezni óhajtják”. Arnold Frigyes a városi községtanácshoz intézett tudósításában támogatja az ifjak kérelmét, mert tudomása van arról, hogy apja, az egykor neves karmester és zeneszerző a városi zenészeken kívül a helybeli ifjakat is zeneoktatásban részesítette és kikölcsönözte részükre a megkoptott városi hangszereket. Ezek az ifjak most a külvárosi templomokban díjtalanul szolgáltatnák a zenét. És sikerül Arnold Frigyesnek kieszközölnie, hogy a hangszereket kellő biztosíték mellett kikölcsönözzék a városi hatóságtól.

Ezzel szemben a lakosság egy részének körében felháborodást vált ki az utcai muzsikálás, az ún. világi zene zajos térhódítása. A város tiszti főügyésze 1863 márciusában több tekintélyes polgár nehezítését tolmácsolja, amiért nagyböjtkor a városi főtéren harsogó trombitahang volt hallható.⁸ „Hogy az e féle dombórozások buzgó népünk vallásos érzületét mélyen sértik, s azért mint botránykozást okozók továbbá nem tűrhetők...” – jelenti a főügyész.

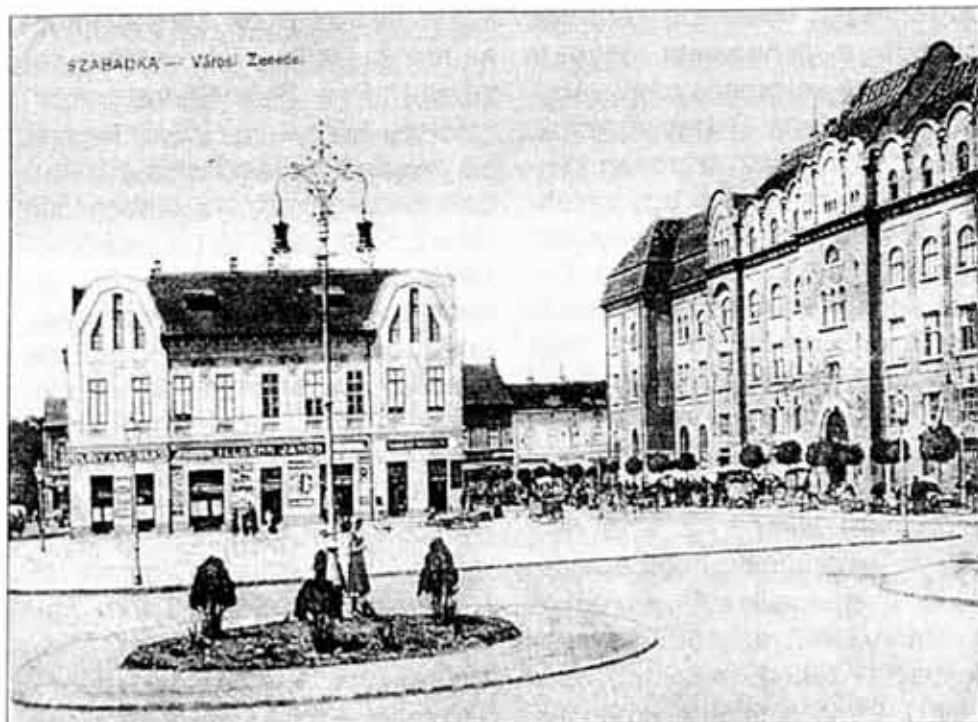
Azonban a városi hatóság szemmel huny a történetek felett. Figyelmét a súlyosabb gondok elhárítására összpontosítja: a főtemplomi zenekar körül felmerült, sok évtizeddel korábban keletkezett nehézségek leküzdésére. E szövevényes kérdés megoldására mindenekelőtt Arnold Frigyes tanácsnok és zeneigazgató hivatott, anélkül is inkább, mert időközben előtérbe kerül a zeneiskola rendezése is.

Az 1859. évi községtanácsi határozat (147. szám) a városi (főtemplomi) zenekar közvetlen vezetésével és a felállítandó zeneiskola igazgatásával Arnold Frigyes tanácsnokot bizza meg.⁹ Arról is döntenek, hogy Arnold Frigyes köteles minden fontosabb zenepro-

bán és a jelentősebb zeneművek előadásain személyesen megjelenni, s „ezekhez közremunkálásával is” hozzájárulni. A karmesterek pedig meghagyatják, hogy mindkét nembeli növendéket a templomi éneklésben díjtalanul oktassa, valamint „... ének és zene iskolát képezni tartozik, szigorúan megtartani szoros kötelességének ismerje...”

Arnold Frigyes 1863. április 27-én a városi zenekar rendezésével kapcsolatban terjedelmesebb jelentést ad a városi tanácsnak.¹⁰ Habár eddig számos célszerű intézkedést hajtottak végre, mégis különféle akadályok lassítják az eredményes munkát. „Hogy a városi zene 861k évtől igen silány? Annak oka nem abban rejlik: hogy az eddigi intézkedések hiányosak, vagy hogy elegendő zenészek alkalmazásba nincsenek, hanem okát annak ott kell keresni, hogy a fentlévő intézkedések az illetők által nem teljesítettnek, és hogy a zenészek beosztása karmester részről önkényes, tapintatlan, és ügyetlen” – állítja Arnold.

Pedig e gondok elhárítására tanácsnoki hatáskörét is latba vetette, de a 14 tagból álló városi zenekar belső szervezetlensége, a

A szabadkai zeneiskola régi képeslapon (Horváth József gyűjteményéből)

személyzet közötti szakmai hozzáállás, Steib Ferenc karnagy konoksága és egyéb szakmai mulasztások jócskán megnehezítettek Arnold Frigyes erőfeszítéseit. Tanácsnokunk szerint a zenészek a „... legkönnyebb zeneműveket Schiedermajertől csaknem kizárólag adják, és azokat is... botrányos hibák közt adják, ritkán pedig Abbe Stadler, Vocetti, Diabelli, Führer, Rotter, Szandtler, és más szerzők művei halattatnak, ünnepnapokon pedig Mozart, Hajden, Rak (?–M. L.) kisebb zenekarra alkalmazott művei ismételtettek, tekintve továbbá azt is: hogy az orgona a Karmester, egyzersmind Kántor által soha sem, hanem egy általa önkényesen alkalmazott Zenész által játszatik, kinek Praeludiumjai nem ájtosságok gerjesztésére, hanem inkább a torony Varjúk ijjesztésére szolgálhatnak, s hogy az énekes quartett meghalgatására csak ugyan keresztény türelem megkívántatik...”

Időközben napirendre tűzték a zeneiskola alaposabb rendezésének kérdését is. Arnold Frigyes igazgató az 1862. október 19-én kelt kesernyés hangú levelében csalódottan jegyzi meg, hogy Steib Ferenc karmester és zenetanító többszöri felkérésre sem volt hajlandó a zeneiskola ügyével kapcsolatos kölcsönös megbeszélésen megjelenni.¹¹ Úgy érezzük, az elmondottakhoz szorosan kapcsolódik Steib karnagy egy későbbi, 1864. január 18-án benyújtott jelentése, amelyben Arnold Frigyes eddigi „hivatlan beavatkozása”-ról tesz említést.¹² Arra hívja fel a község tanács figyelmét, hogy a városi (templomi) zenekar Arnold Frigyes kinevezésével „olyannyira súlyodt, hogy reá ismerni nem lehet.” Az sem felel meg az igazságnak, hogy a zeneiskola a megváltozott viszonyok folytán – tehát az 1860-as évek elejétől – többé nem működik. Steib Ferenc a továbbiakban Arnold zeneismereteinek hiányossá-

gait, főigazgatói vagy főfelügyelői tevékenységének káros voltát stb. hangsúlyozza. „Nem-e határtalan gyengeség az: hogy a világhírű mesterek műveit, úgy mint Mozart és több másokét mellőzni akarja, és azok helyében a saját általa szerzett néhány iztelen darabok előadását erőltetni? – kérdezi a karnagy, de egyúttal válasza is kiérződik. Steib hozzáteszi, hogy ő viszont európai tekintélyektől nyert bizonyítványok birtokában ünneppélyesen kijelentheti: Arnold Frigyesnek nincsenek alapos zeneismeretei, s a munkába való beavatkozása felette hátrányos. A jövőben mindenképpen korlátozni kell Arnold befolyását a zenekarra...

Világosan látható tehát, hogy az említettek mellett mi akadályozza a városi zenekar és a zeneiskola alaposabb rendezését: az Arnold Frigyes tanácsnok és zenei főigazgató, valamint Steib Ferenc karmester közötti nézeteltérés.

Mondani sem kell, Steib karnagy jelentése olaj volt a tüzre, hiszen Arnold Frigyes 1864. február 5-i tudósításában az eddigieknél részletesebb és meggyőzőbb érvekkel támasztja alá igazát. A karmester közbotrányos és a szakma iránt tanúsított felelőtlen viselkedésének részleteiről értesítette a község tanácsot és sürgős intézkedésre szólítja fel az illetékeseket.¹³ Erre Flatt Endre polgármester – érezvén az előállt helyzet súlyosságát – terjedelmes átiratban fordul mindkét szemben álló félhez.¹⁴ A hasonló panaszok elhárítása végett a polgármester elrendeli: Arnold Frigyes a „zene és ének iskolákban” a főfelügyeletet mindenkor gyakorolhatja, s a hiányosságokról tegyen jelentést. Steib karmester köteles a felügyelő tanácsnok felhívására a zene gyakorlatokon megjelenni. „Zene gyakorlatok tartandók lesznek főleg vízkereszt, húsvéti ünnepek, áldozó csütörtök, Pünkösöd, Péter Pál, Kisasszony, császár születése, szt. István, nagy boldog asszony, mindszentek és szt. Terezia

napján eltartandó isteni tiszteletre leendő előkészülés végett.” – áll a rendeletben. A gyakorlati napokat és a zenedarabokat a főfelügyelő és a karmester határozza meg. Pénzbírsággal sújtják azokat a zenekari tagokat, akik a gyakorlatokról igazolatlanul maradnak távol. Továbbá, a karmester kötelessége minden jelentkező gyermeket a zeneiskolába felvenni, őket naponta tanításban részesíteni, évenként két vizsgát tartani és erről a városi tanácsot értesíteni. Végül Flatt polgármester jelenti, hogy Steib karmestert és Barbaró énekest „illem ellenes irmodoruk miatt” a városi tanács megróttá.

Ha nem is sikerült a polgármesternek teljesen helyreállítania az egyetértést, egy biztos: említett rendeletével nagymértékben hozzájárult a kedélyek lecsillapításához, s ezzel a városi zeneiskola végleges megalapítását segítette elő.

MAGYAR László*

*A szerző megkezdett, de hirtelen bekövetkezett halála miatt befejezetlenül maradt írása.

JEGYZETEK

¹ Kenyeres Kovács Márta: *Régi nóta, híres nóta* ... (Arnold György, Gaál Ferenc és Lányi Ernő élete és munkássága). Életjel Miniaturák 31. Szabadka, 1976. 8. (A továbbiakban: Kenyeres Kovács Márta 1976)

² Kenyeres Kovács Márta, uo.

³ Kenyeres Kovács Márta, 1976. 26.

⁴ Jožef, Palinkaš: *Gradska muzička škola u Subotici 1868–1918*. Rukovet, Subotica, sveska 12. Decembar 1968. 808. (A továbbiakban: Jožef Palinkaš 1968)

⁵ *Szabadka szabad királyi város története*. II. rész. Írta Iványi István. Szabadka 1892. 455. (A továbbiakban: Iványi István 1892)

⁶ Szabadkai Történelmi Levéltár (a továbbiakban: SzTL), 5977/polg. 1868. 2964/polg. 1866.

⁷ SzTL, 5429/polg. 1862.

⁸ SzTL, 1299/polg. 1863.

⁹ SzTL, 311/polg. 1864.

¹⁰ SzTL, 1921/polg. 1863.

¹¹ SzTL, 311/polg. 1864.

¹² SzTL, uo.

¹³ SzTL, uo.

¹⁴ SzTL, 1304/polg. 1864.

A Ludasi-tó különleges természetvédelmi terület történelmi tervezete

Bármely természetvédelmi területen való munkálkodás sokkal eredményesebb, ha azt történeti vonatkozásaiban is ismerjük, illetve vizsgáljuk és kutatjuk. A Ludasi-tó a különleges természetvédelmi terület osztályába tartozik, ennél fogva nemcsak a tó, hanem Suplyák (Csurgóval és a Ludasi sorral együtt) és Nosza települések történelmi múltjának minél teljesebb ismerete, felkutatása fontos tényező, mintegy beteljesülése hosszú fáradozásainknak. Annál is inkább, mert az említett tó és e települések gazdag történelmi múlttal rendelkeznek. Meg kell ismernünk e természetvédelmi terület múltját és azon kell fáradozni, hogy átmentsük értékeit a jövő generáció számára. Ennek érdekében kutatási tervet kell készíteni.

I. A Ludasi-tó vázlatos történelmi áttekintése

A Ludasi-tó több ezer éves fennállásáról viszonylag kevés adattal rendelkezünk. Az eddig felkutatott középkori okleveleinkben csak a tó mellett egykor elterülő Ludasegyházzal adnak hírt az írásos emlékek. Az 1578. évi török adóösszeírásban a Ludasi tavat halastóként említik. Mindent összegezve azonban a 16. és 17. századból, vagyis a török korszakból egyelőre kevés adataink vannak. Az egykori térképek sem tüntetik fel a tavat, s csak a 18. századtól kezdve került elő bővebb ismeretanyag, amelyből komolyabb következtetések vonhatók le a Ludasi-tó történetére vonatkozólag. A török hódoltság idejére vezethető vissza az a monda, hogy a keresztény szabadkai nép a török elől a Ludasi-tóba bújt el.

II. Suplyák (Csurgóval és a Ludasi sorral) és Nosza települések vázlatos történelmi áttekintése

A mai Suplyák és Nosza települések írásos történelmi adatai egészen a középkorig nyúlnak vissza, amikor e területet Ludasegyházként említik az írásos emlékek. Eddigi ismereteink szerint először 1335-ben Adorján egyik szomszédaként jelentkezik Ludasegyház, s nevéből ítélve egykor templomos hely, tehát lakott terület, falu lehetett. Az 1500-as évektől sok dokumentumban Ludasként fordul elő. A középkortól kezdve minden történelmi korszakban találkozunk Szabadkának ezen ősi településével. Szabadka kamarai mezővárossá válásával (1743) jelentős változás áll be Ludas életében is: lakossága gyorsan gyarapszik, dohánykertészek érkeznek a településre (akik a még teljesen ki nem kutatott adatok szerint valószínűleg Bácska legrégebbi dohánykertészei, de később már a ludasiak a kerti vetemények termelésével is jeleskedtek). A plébánia után templomot is és iskolákat építenek, s az 1880. évi népszámláláskor 4129 lakosa volt a falunak. Suplyák és Nosza – valószínűleg jó földje és a Ludasi-tó közelsége miatt – ezután sem néptelenedett el teljesen.

III. Kutatási feladatok

Mint ahogy a Ludasi-tó, Suplyák és Nosza gazdag történelmi hagyományokkal rendelkeznek, a régészeti ásatásokhoz kapcsolódva levéltári és egyéb kutatásokkal kellene e vidék több évszázados történelmi adatait kideríteni, majd összegezni. A szabadkai Történelmi Levéltáron (Istorijski arhiv), Városi Múzeumon (Gradski muzej) és Városi Könyvtáron (Gradska biblioteka) kívül külföldi

művelődési intézményekben (főleg a budapesti Magyar Országos Levéltárban és az országos Széchényi Könyvtárban) kellene az alábbi területeket felkutatni:

a) A Ludasi tóval kapcsolatban: régi térképek átnézése, a tó kiszáradása, mocsár állapota, kísérletek a lecsapolásra, sziksóseprés, halászat, nádvágás, vizimalom, növény- és állatvilág, bérbeadás.

b) Suplyák (Ludasi sorral és Csurgóval együtt) és Nosza településekre: lakosság száma és megoszlása, migráció, templom és lelkészek, plébánia, temetők, iskolák, tanítók és tanulók jegyzéke, orvoslakás, csárda, kocsmák, csendőrlaktanya, céhipar és iparosok, állat- és növényvilág, dohánytermesztés, kerti vetemények termesztése, a föld minőségével és bérbeadásával kapcsolatban, a környék járásai és puszták, vadászterületek, piachelyek, malmok, postaállomás, rablótámadások, egészségügy, utak, a település elnevezése (névtani vizsgálódás) és pecsétje, a vidék előfordulása régi térképeken stb.

A kikutatott történelmi tények összegezésére lenne szükség Szabadkának talán leggazdagabb vidékéről, és monográfiai jellegű kiadványt kellene megjelentetni.

MAGYAR László*

*A Bácsország szerkesztősége a Bácsország-könyvek sorozatban többek között Ludással kapcsolatos monográfia elkészítését is tervezi. Az ezzel kapcsolatos vázlat kidolgozását Magyar László, a szabadkai Történelmi Levéltár levéltárosa, a Bácsország szerkesztőbizottságának a tagja vállalta el. A kutatást is ő irányította volna. Váratlan korai halála (1998) megakadályozta abban, hogy ezt a jelentős és fontos munkát az általa kidolgozott tervet alapján végezhesse és irányíthassa. Szükségesnek tartjuk Magyar László rendkívül gazdag hagyatékából a tervezetet kiemelni és nyilvánosságra hozni, hogy útmutatóként szolgáljon a már megkezdett kutatások további folytatásában. Szándékunk, hogy ezzel is emlékének adózzunk.

A szőlészet Horgoson

A szőlő egyike a legrégebb idők óta természetesen növényeknek. Őshazája Kis-Ázsia, ahonnan az egész világon elterjedt.

Horgos település környékén három geomorfológiai övezet érintkezik: a Tisza menti alluviális réteg; a magasabb fekvésű löszterasz és a homokvidék. A település a löszterasz és a homokvidék határán terül el. Ez a talaj főként gyümölcs- és szőlőtermesztésre alkalmas. Az első telepítés 1771-ben Kárász Miklós nevéhez fűződik. Ekkor még a terméshozamok – mai szemmel nézve – igen alacsonyak voltak. A szőlő termesztése veszteséges volt. A század második felében kedvező alkalom nyílt a homokterületek nagyobb fokú kihasználására. Ez idő tájt jelent meg Európa kötöttebb talajain telepített szőlőültetvényekben a gyökértetű, és a századfordulóig szinte teljesen tönkretette a szőlőt. Európa potenciális szőlőtermő területeivé ekkor léptek elő a homokos vidékek. Mivel az 1828-as összeírás alapján a szőlőtermesztés veszteséges volt, kormányrendelettel Szobonya

A szüretelők egy csoportja (Mirko J. Stojnić gyűjteményéből)

Bertalant kirendelték Horgosra, hogy a gazdákat megtanítsa a korszerű szőlőtelepítésre.

Ennek eredményeként a korszerű szőlőtelepítés és -művelés 40-50 év alatt Horgos termelőinek az egyik fő foglalkozásává vált. Mivel ez a telepítési mód bevált, 1914-ben már mintegy 2000 khnyi szőlőterületet jegyeztek fel. Ezek főként kis- és törpebirtokosok tulajdonát képezték. Jellemző volt, hogy a gazdák saját kezűleg

dolgozták fel a termést. A horgosi bor igen jó hírnévnek örvendett. Köszönhető ez a Vass testvérek borkereskedőknek is, akik nagy férőhelyes pincével és prësházzal rendelkeztek. Cégük révén jutott el a horgosi bor Szlovéniába és Horvátországba, az 1934-es zág-rábi borkiállításra, ahol a horgosi borok aranyérmeket kaptak.

Nem olyan régen még alacsony művelésű szőlőtermesztés folyt. A szőlőt nem karóra futtaták, hanem kb. 1 m magas szőlővesszőkből álló tőkét neveltek. A szőlővel beültetett területek nagysága manapság megcsappant.

Amikor jártuk a falut és ezzel kapcsolatban az idős embereket hallgattuk, arra a következtetésre jutottunk, hogy bár az ötvenes évek előtt igen nehéz volt az élet, sokat kellett dolgozni, a munkát jórészt kézzel, illetve állati erő igénybevételével végezték, mégis szívesen gondolnak vissza azokra az időkre. A szőlő volt a legkedveltebb, egyben a legtöbb munkát igénylő növény. Szinte minden családnak volt legalább egy hold szőlőse, és a család apraja-nagy-

Pihenés szüret közben (Horváth József családi albumából)

Szőlőtőkék között
(Horváth József gyűjteményéből)

ja dolgozott benne, a telepítéstől kezdve a szürettel bezárólag.

Először a talajelőkészítést végezték el. A talajról tudni kell, hogy futóhomok, ezért különleges kezelést igényel, mert nagyon rossz a termőképessége. A homok gyorsan kihűl, kiszárad, a növény számára fontos tápanyagokat csak kis mennyiségben tartalmaz.

A szőlősorok irányát úgy határozták meg, hogy a vidéken uralkodó szél iránya merőleges legyen a szőlősorokra. Lényeges volt, hogy eldöntsék, milyen fajtákat ültessenek.

A legelső művelet a földforgatás volt. Ezt régen ásóval árokrendszerben végezték. Ez azt jelenti, hogy azt a darab földet, amit be akartak ültetni, felosztották hosszában annyi felé, ahányan ezen a munkán dolgoztak és mindenkinek kb. egy méter x egy méter árkot kellett ásni. Amikor az első árokkihajtás kész volt, következett a szakítás. A következő árok helyét aláásták, hogy a termőtalaj a már meglevő árok aljára kerüljön, majd erre került a következő árok alsóbb homokrétege. Ezt addig csinálták, amíg nem értek a parcella végére.

Ha munka közben lóbogarat vagy pajorkukacot – a cserebogár

lárvája – találtak, azt egy dobozba gyűjtötték, mert a gazda minden bogárért külön fizetett. Az így előkészített talaj egy ideig pihent, majd következett az ültetés. Kizárólag előre elkészített sima vesszőt használtak. A vesszőt válogatva szedték: minél több rügy legyen rajta, ne legyen vastag, a hossza kb. 0,8-1 m. Ültetésre a szőlővesszőt szaporították. Ezt akkor végezték el, amikor a szőlőfajtának, amit ültetni akartak, nem volt nagy a gyökeresedés-képessége. A gyökeres vesszőről való szaporításhoz olyan terület kellett, ahol a vesszők egy-két évig gyökeresedhetnek. Ezt a szőlőiskolát széltől, fagytól védték.

A szőlőiskola földjét ültetés előtt ősszel 50-60 cm mélyen megforgatták, s a vesszőket tavasszal 60-100 cm széles sorokban egymástól 5–10 cm távolságra ültették. Hogy a vesszők egyforma távolságra legyenek, ültetődeszkákat használtak. Az ültetődeszka mellé állított vesszőket először földdel megtámasztották, azután az árokból való és apróra porhanyított földdel betemették az árkot, és súlyokkal erősen leverték.

Ezután a vesszőket becsirkézték, ami annyit jelent, hogy kapával betakarták annyira, hogy a legfelső rügyek 2-3 ujjnyira a föld alá kerültek. Az ilyen gyökeres vessz-

zők hajtásait ültetés előtt egy szemre visszametszették, a talpgyökereket 4-5 cm-re, az oldalgyökereket 1-2 cm-re kurtították. A vesszőket egy télen keresztül hagyták az „iskolában”, ha mégis felszedték, akkor pincébe vagy kamrába a homok közé rakták. Gyakran előfordult, hogy a szabad ég alatt vermelték el. Ezt úgy csinálták, hogy a hajtásvégek 3-4 cm-re álljanak ki.

Április végén, május elején ültettek. Hosszú zsinórokat húztak ki, minden méteren volt egy csomó és az mellé ültették a szőlővesszőt. A sortávolság egy méter volt. Körmös fúróval ültettek. Ez egy méter hosszú eszköz volt, aminek a vége tompított és V-be-tűre volt formázva. Ezt beleakasztották a legelső rügybe és addig nyomták, hogy a legfelső rügy maradt csak a föld felett. Ezután kézfúróval vagy vízzel beszorították a homokot a vessző tövéhez. Ha nem vizet használtak, akkor feltétlenül öntözni kellett, így segítették elő a sima vessző mielőbbi gyökeresedését.

Az öntözést úgy végezték, hogy a teherhordó kocsira vízzel teli fahordókat raktak, ezekbe gumicsövet vezettek, a cső másik végét a kocsni mellett húzva öntözték a szőlővesszőket. Ültetés után becsirkézték-betakarták. Ha nagyon

Borkóstoló (Mirko J. Stojnić gyűjteményéből)

fújt a szél, és vitte a homokot, akkor vékonyan megszórták szalmával, amit ásóval belenyomkodtak a talajba.

Első évben 5-6-szor permeteztek, ha esős volt a nyár, akkor 7-8-szor is. Összel betakarták a termőrügyeket, hogy télen nehogy megfagyjanak, mert a szőlő igen csak fagyérzékeny. Tavasszal nyitották. Ha nagyon fiatal volt még a telepítés, akkor kikaparták, és csak azután kapálták, permeteztek. Három évig nagyon gondosan kellett művelni, hogy ne kelljen újra telepíteni. Három év után a vessző „megmutatta”, hogy mit terem. A második évben már metszettek, hogy a fiatal tőkének olyan alakot adjanak, hogy minden hajtásának elegendő hely jusson, érje a levegő, a napfény. Ha a tőke elérte a kívánt alakot és terjedelmet, akkor áttértek a termőre metszésre. Itt az volt a cél, hogy a tőke a nagyságának megfelelő termést hozzon. A metszésre azért is szükség volt, mert a metszetlen tőke venyigéinek csak a felső rügyei fakadtak ki, így alul nagyon hamar felkopaszodott. A felső rügyek gyors fejlődésnek indultak, és sóprüszkerűen elágazó kis fejletlen és terméketlen hajtásokat hoztak.

Metszéssel csak annyi rügyet hagytak a tőkén, hogy az azokból fakadó hajtások jól kifejlődjenek,

és az azokon mutatkozó termés beérjen.

A tőke hajtásait az első 5-6 évben tavasszal állandóan és teljesen visszametszették, hogy a föld felett egy gömbölyű domb képződjön, amit tőkefejnek neveztek. Ezt azért csinálták, hogy a tőkefejben minél több alvó rügy fejlődjön, hiszen ezek hozták a termés nagyobb részét. A metszés mértéke és módja attól is függött, hogy milyen szőlőfajtáról volt szó.

Amikor a vessző hossza elérte a kb. 80 cm-t, akkor következett a kötözés. A vesszőket összefogták és összekötözték a vessző végeitől kb. 10 cm-re. Ehhez rafiát, kukorica csuhét, rongyot és madzagot használtak. Akinek volt Jutka virágja, az ősszel ennek a leveleit leszedte, villával szétdarabolta vékony szájakra, megszárította és kötözéskor ezt használta. Az erős hajtásokat ledarabolták – kacsaszták. Ezt a munkát Szent Antal napja körül végezték. Ha a szőlő nagyon erős növekedésű volt, évente két-három alkalommal kacsaszták.

A kapálás: nagyon fontos munka volt, nem csak a gyomirtás, hanem a föld porhanyítása miatt is. Évente 3-4 alkalommal kapáltak. Az első kapálást április közepén végezték, minél mélyebben, hogy porhanyós legyen a föld és minél

előbb felmelegedjen, a szőlő hamarabb fakadjon. A második kapálásra virágzás előtt, május végén, június elején került sor. Sekélyen, éppen csak a talaj tetejét kapálták, a lényeg a porhanyítás volt. A harmadik kapálás virágzás után, június végén, június elején volt. Az első két kapálásnál a tőkétől lehúzzák a homokot, a harmadik kapálásnál viszont a tőkéhez húzzák, hogy a nyári melegben védje a növényt a kiszáradástól. Szeptember végén elsimitották a földet, hogy a nyomok meglátszanak.

Szeptember végén, október elején kezdődött a szüret. A család apraja-nagyja kinn volt ilyenkor a szőlőben.

Ha nagy volt a szőlős, akkor napszámosokat fogadtak, akiknek pénzzel vagy terménnyel fizettek, de az emberek elmentek mövébe is segíteni egymásnak. Garabolyokba, vödörbe szedték a szőlőt, utána kocsira rakták, vagy kosarakba öntözgették és úgy hordták haza.

Sokáig a következő szőlőfajtákat termesztették:

Borszőlők: Kadarka, Kövidinka, Szlanka, Ezerjő, Rizling, Vertelini.

Csemegeszőlők: Szőlőskertek királynője, Muskotály, Delevári (Delaware), Kecskecsőcsü (fehér, kék, piros) Oportó.

Egyéb fajták: Piros magyarka, Izabella, Amerika kincse, Piros burgundi, Csaba gyöngye, Saszla, Erdői, Zöld Szerényi.

FARKAS Ágnes

TÜRÜ Anita

műszaki szakközépiskola,
Kanizsa

Szüret utáni társaskép (Horváth József családi albumából)

Gyűjtőmunkánkban adaléklők voltak

Bozóki Antal (73 éves), Bozóki Antalné szül. Bíró Piroska (71), Rudics szül. Földi Ilona (77), Farkas Jenő (70), Farkas Jenőné szül. Radics Anna (68), Pakai Piroska (65)

Felhasznált irodalom: *Beszélő múltunk* (Horgos monográfiája), Agapé, Újvidék, 1995

A CSÓKAI CSATA

Se szeri, se száma annak a sok szép könyvnek, amit a magyar szabadságharcról írtak. Hát még a megíratlan történet mennyi, amit csak egyes vidékek szájhagyományja őrzött meg! Erdő az, nem berek, tenger az, nem partak, vagy legalább az lehetett, míg újabb zord idők el nem temették a negyvennyolcat, meg a negyvenkilencet.

Ezek közül a megíratlan hagyományok közül való a csókai csata is. Akkor hallottam, mikor még kerek volt a magyar világ. Aki mesélte, Farkas Szilárd, az én regényembe is belementett csókai papom, már meghalt. De Krsztpogocsin Vládó szerb nemzetbeli célszerű szegény ember, aki meghitelesítette a történetet, még él, s tanú rá, hogy akármilyen hihetetlennek hangzik, így volt, ahogy következik.

A csókai csata különben történetnek olyan kicsike, amilyen kicsike falu Csóka.

Odaát Torontálban, a Tisza mentén gubbaszt ez a jámbor kis falu, aminek úgy tudom a nagy változásokban sem változott meg a neve. Csöndes, békességes magyarok lakták negyvennyolcban. Jó macskaugrás hozzá egy másik kis falu: Szanád. Azt meg csöndes, békességes szerbek lakták.

Csókai magyaroknak, szanádi szerbeknek soha világéletükben semmi bajuk nem volt egymással. A szanádi asszonyok a csókai Tiszára jártak le vizért, a csókai gyerekek pedig a szanádi füzesbe jártak át szedrezni. S mikor a fiatal magyar szabadságnak ellensége támadt, a járásbeli emberek mindakét faluból elmentek az egy hazát szolgálni. Akik meg otthon maradtak, azok szántogattak, vetettek, szép békességben, s amikor pihenőre tértek, igaz szívvel könyörögtek az Istenhez, hogy minél előbb vezéreljen haza mindenkit a maga tűzhelyéhez.

Mire azonban kalászos aranyát lengette a szél a búzamezőkön, nem volt, aki learassa őket. Az embereknek eszükbe se jutott a földanya, aki kenyérral fizeti meg a sebeket, amiket gyermekei ekével hasítanak rajta. Piacon, utcáson karéjba verődtek az emberek s lángolt a szemük, égett az arcuk a haragtól.

– A rácok az ellenséghez álltak! – rázták az öklüket a csókai magyarok. – Mink vagyunk itthon és ők akarnak kiirtani bennünket!

– Az ám, ha hagynánk magunkat!

– Cudar világ lesz – súgtak-búgtak a szanádi szerbek. – A magyarok földönfutókká akarnak tenni bennünket.

– Az ám, ha hagynánk magunkat!

S a szanádi asszonyok nem jártak többé vizért a csókai Tiszára, pedig nagyon forró volt a nyár. S a csókai gyerekek nem mentek többet szedrezni a szanádi füzesbe, pedig a szeder soha se volt olyan nagyszemű, mint azon a nyáron.

Mikor a pittypalattyok legszebben szóltak a ringó vetésben, Csókán is, Szanádon is leszedték az emberek a padlásablakból a kaszát, ki is fenték élesre, de nem búzát aratni, hanem embert kaszálni.

– Verőfényes, áldott nyári délután volt, mikor a két falu megindult egymás ellen. Hát a kis bice-bocától el se búcsúzik kelmed! – törülgette a könnyét a csókai bíróné, mikor az ura az oldalára kötözte az isten tudja hol szerzett rozsdás kardot.

A kis bice-boca Mariska volt, virágszemű kislányuk a csókai bírónéknak s búcsúzott volna is tőle az apja, de Mariskának egyszerre nyoma veszett. Százan százegyfélé szaladtak keresni, elszéledt az egész falu, de nem lelték se hírét, se hamvát. Öreg este lett, mire megint összeverődtek a népek s akkorra beestellett a csatának is.

– Bizonyosan a rácok kezére került! – hörögte kétségbeesetten a bíró. – Hanem most már az Isten legyen nekik irgalmas!

De hát a szanádiaknak se volt álmuk azon az éjszakán. Mert az ő bíróné, Milicája is elveszett éppen a hadbaindulás előtt. Eg nyelte-e, föld nyelte-e, nem találták sehol. Pedig mindent tüvé tettek érte.

– Biztos, hogy a csókai magyarok csalták el, forduljon a tőlük a csillagos ég! – törülgette verejtékes homlokát az apa. S egész éjszaka talpon állva leste, lehet-e már indulni kegyetlen hadba.

Harmathullajtó hajnalhasadásra már mindkét falu odakint volt a mezőkön. Még a kutyák se maradtak otthon. Ott sündörögtek a gazdáik körül s meg nem tudták érteni, miért kapnak annyi rúgást.

A piros hajnalsugarak vidáman táncoltak az éles kaszákon, a nádasokban kelepelő gólyák barátságosan kivánták egymásnak kedves egészségére az éjszakai nyugodalmat s hajnali pirosság, gólyakelepelés, pittypalattyszó mind ezt mondta:

– Emberek, szeressétek egymást, mint ahogy a Teremtő mindnyájatokat szeret.

Az embereken azonban nem fogott a hajnal szava. Kemény léptekkel marsoltak előre s összehúzott szemöldökkel lesték, feketélik-e már előttük az ellenség.

Éppen a határdomb tövében értek össze. Nem is ők, hanem a csókai, meg a szanádi kutyák. S mikor az emberek már lekapták a vállukról a kaszát, a szanádi bíró szűrőbe is belekapott a Bodri kutya, a csókai bíró nadrágját is meg rántotta a Tisza kutya.

– Ham, ham, hammar, ham, ham, hammar! – biztatták előre a gazdáikat.

A két haragos ember odalépkedett az árokpartra, s hirtelen visszahökkenett mindakettő. Az árok fenekén, a lapulevek alatt ott aludt édesen Marika, meg Milica. A nagy hadikészülődésben elbódorogtak hazulról, aztán összetalálkoztak és eltévedtek a vetések közt. A két este rájuk borult, el is aludtak, egymásra borulva, mint az oltáron az írott angyalok. Marika szanádi búzavirágokat szorongatott a csöpp tenyerében, Milica fekete hajában csókai pipacsok piroslottak. S mind a kettőnek maszatos arcockáján harmatgyöngyök ragyogtak, amiket a tiszta kék ég hullajtott rájuk.

A két apa szét akarta rángatni az alvó gyerekeket. Mind a kettő felnyitotta a szemét s még összébb bújtak álmosan hunyorgó pillákkal.

Marika szólalt meg előbb. Elfintorította a bimbószáját és rámutatott az apja kardjára:

– Ejnye, de csúnya nagy bicskája van édesapámnak, ugyan tessék elhajtítani!

És a csókai bíró elhajtította a rozsdás kardot.

– Ejnye, édes apám – utánozta Milica is a pajtását –, minnek hordozza a vállán azt a nagy botot?

Erre a szanádi bíró is elhajtította az öreg mordályt s helyette Marikát kapta az ölébe. A csókai bíró meg Milicát ölelte magához s egymás kezét fogva állt a két vezér a két sereg közé.

De lett is erre olyan örömiadal, hogy a szanádi varjak mind a csókai határba repültek tőle, a csókai csókák meg a szanádiba.

Ilyen szép csata volt a csókai csata.

MÓRA Ferenc

A hét sváb*

Egy őszi éjszakán valaki megzörgette Graf Jani ablakát. A fiatalember kinézett a sötét utcára.

– Ki az?

– Én vagyok, szomszéd úr, én, Frombach János. Arról van szó, hogy három bújdosó magyar éle-tét kell megmentenünk... Számíthatunk magára, szomszéd úr?

– Hogyne!

– Jó lovakra lenne szükségünk, hogy hamar levihessük őket a szerb határra.

– Tüstént fogatok.

– A zsidótemetőnél várjuk. Siesen, mert olyan három emberről van szó, akit biztosan felakasztanak, ha elcsipik őket.

– Akkor nem viszek kocsist, hanem magam hajtok.

Félórával később a Grafék csikói már ott toporzékoltak a temető előtt. Az ör vityillójából hat férfi osont ki: Frombach, az öreg Tangel András és Ferenc fia és három parasztsváb ember.

A svábok fölkapaszkodtak a kocsiba, Frombach pedig a bakra ült, Graf mellé.

Ebben a pillanatban egy éles hang süvöltött fel az éjszakában.

– Halt!

Jani a csikók közé vágott. Két puskalövés villant föl a sötétségben.

– Rosszul lönek, mint rendesen – mondta az egyik sváb.

A kocsi előrevágatott a fehértemplomi úton.

Hamar lekanyarodtak az országútról, és dülöutakra tértek. Frombach láthatóan úgy ismerte a vidéket, mint a tenyerét.

Sötét hajnalban Palánka mellett elérték a nagy Dunát. Frombach a szájába tette a két ujját, és éleset füttyentett. Nagysokára válasz ér-

kezett a palánkai kis sziget lombos partjáról. Halk evezőcsapások – egy csónak közeledett a part felé. A csónakban szerviánusok ültek.

Nevezetes, hogy a szerbiaiak, amilyen lelkesedéssel segédkeztek eleinte a magyar szabadságharc elfojtásában, éppannyi buzgalommal segítettek később a magyar szabadságharcosok szökését. A csónakosaik a Duna több pontján állandó révszolgálatot tartottak fenn a szökdöső magyarok számára.

A három sváb magyar közül az egyik Graf Janihoz lépett.

– Ön bajnak és veszedelemnek tette ki magát, hogy megmentse az életünket. Pedig ön a nevünket sem ismeri, csak annyit tud rólunk, hogy magyarok vagyunk, és hogy üldöznek bennünket.

– Annyi éppen elég – vélekedett Jani.

– Nem jutalmazhatjuk meg önt, de engedje meg, hogy megöleljem önt. A nevem Czecz tábornok.

A második sváb is megcsókolta a két svábot.

– Én Figyelmessy tábornok vagyok.

A harmadik bújdosó Stein tábornok volt.

A két verseci ott maradt a parton, míg a szerb csónak a menekülőkkel el nem tűnt a palánkai sziget mögött.

– A faluban van egy jó kocsmá, ott megreggelizhetünk – indítványozta Frombach.

A tervük azonban kútba esett. A parton egypár lovas katona és nagy csapat gyalogos jött feléjük.

– Verseci dragonyosok – mondta Frombach. – Föllármázták a grancsárokat, és most értünk jönnek.

Ugy is volt. Egy dragonyos hadnagy, pisztollyal a kezében, a kocsii mellé ugratott.

– Önök Versecről jönnek?

– Onnan.

– Hol vannak a rebellisek, akiket ide fuvaroztak?

Jani az ostora hegyével a Dunára mutatott. A széles folyón, már közel a szerbiai homokhegyekhez, parányi csónak úsztatott lefelé.

– Azok már jó helyen vannak.

– Jól van. Önök is jó helyre fognak kerülni.

Leszállították őket a kocsiról, és mindkettőjüket megkötözték.

HERCZEG Ferenc

* Részlet az író (1863–1954) azonos című, 1916-ban megjelent regényéből.

Jegyzetek

Szerviánusok révszolgálat – 1848 nyarán a Szerb Fejedelemségben szerviánus szabadcsapatokat toboroztak a magyarországi szerb fölkelők megsegítésére. Mivel Ausztria kiját-szotta a szerbeket, ezek az alakulatok végül a magyarokat segítették.

A három tábornok – Czecz (Czetz) János (1822–1904) Bem mellett vezérkari főnök, az emigrációból nem tért vissza. – Figyelmessy Fülöp (1820–1907) valójában nem tábornok, hanem ezredes, Klapka beosztottja, egész életén át híven ragaszkodott Kossuthhoz. – Stein Miksa (1810?–1860) Bem seregében harcolt, vele menekült Törökországba, ahol a hadsereg kötelékében mohamedánna lett. Egyes történetírók ezredesként emlegetik.

grancsárok – osztrák vezetés alatti, nagyrészt délszláv nemzetiségű hívatásos katonaság Magyar- és Horvátország déli részén. Határőrök.

Vajdaság térképei a Kárpát-medence 1918 előtti tudományos térképezésében

(Stegena Lajos újabb könyve kapcsán)

A budapesti Könyvhét '98 június elején Stegena Lajos *Tudományos térképezés a Kárpát-medencében 1918 előtt* című, az Akadémia Kiadónál megjelentetett könyvéről számol be.

Az A4-s formátumú, izléses kivitelű újdonság az *Előszó* és a *Bevezetés* után tizenöt fejezetben tárgyalja a vajdasági részeket is érintő tudományos térképezést. Szól a földtani, geofizikai, vízügyi, geodéziai-csillagászati, biogeográfiai, éghajlati, történelmi, néprajzi, iskolai, egyházi, egészségügyi, turista-, államigazgatási, gazdaságföldrajzi és közlekedési térképekről, áttekintve azok múltját, jelzettel felsorolva a legjelentősebbek közül néhányat, amelyek a három legnagyobb budapesti gyűjteményben (Országos Széchényi Könyvtár Térképtára, Hadtörténelmi Intézet Térképtára és Eötvös Loránd Tudományegyetem Térképtudományi Tanszék Térképtára) található meg. Fejezetenként iro-

dalommal konnyíti a további érdeklődés útját.

A földtani térképeknél felsorolja Fruška gora 1894-es és 1913-as térképét, az Al-Duna 1914-es, Fehértemplom 1881-es, valamint Versec 1885-ös lapjait. A vízügyi térképek tárgyalásánál az általános vízügyi, dunai, tiszai és hidrológiai térképek mellett figyelmet fordít az Al-Dunáról, az árvízmentesítő, lecsapoló, vízhasznosító társulatokról, körzetekről és a kutakról, illetve a csatornázásról szóló munkáknak. A biogeográfiai térképek között megemlíti pl. a Maros és Béga menti kincstári erdőségek térképét 1869-ből és a bánáti erdőket bemutató térképet 1875-ből. Az államigazgatási térképek között pl. Posner Károly és Fia „Szabadka szabad kir. város”-át találhatjuk meg 1915-ből, vagy Magyarország 1885-1918 között elkészült megyei térképei között a Bács-Bodrogot bemutató részt. A közlekedési térképek egyike „A Ferenc-csatorna tökéletesítése s a

Baja-Ujvidéki új csatorna” 1874-ből, illetve „Az Al-Duna hajózási akadályainak átnézete” 1896-ból.

A 18. fejezet a magyar térképezők külföldi munkáival foglalkozik. Az anyanyelvű és német összefoglalást, illetve képaláírások jegyzékét 46 színes, a fejezeteket illusztráló térkép zárja.

Meggyőzőek Stegena megállapításai az Összefoglalásban: „A magyar állam szervezetei Trianon előtt olyan méretű és minőségű tudományos térképezést végeztek a Kárpát-medencében, ami elérte és több területen túlhaladta az európai országok hasonló tevékenységét. Kulturális örökségünk e nem jelentéktelen részének összefoglalása, bemutatása e könyv célja.”

Stegena Lajos könyve arról is meggyőző(het) bennünket, hogy az elmúlt évtizedben az újabb irodalom beszerzése terén mekkora lemaradásra kényszerültünk.

HOVÁNY Lajos

Szabadka és vidéke 1848/49-ben

Megjelent a Bácsország-könyvek újabb (4.) kötete

A z 1848/49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulóját ünnepeljük az idén és jövőre. A *Bácsország* honismereti szemle szerkesztősége ezért úgy döntött, hogy a maga módján járul hozzá a jubileum megőrkítéséhez, és a *Bácsország-könyvek* sorozatban megjelenteti azokat a levéltári dokumentumokat, amelyek az akkori időkből Szabadkára és környékére vonatkoznak.

Iványi István volt az úttörő, aki *Szabadka és vidéke 1848/49-ben* címmel 1886-ban 231 általa feltárt dokumentumot jelentetett meg Székely Simon szabadkai nyomdájának a kiadásában. Mivel ezek a dokumentumok azóta sem jelentek meg, és még a szakemberek számára is szinte hozzáférhetetlenek, ezért a *Bácsország-*

könyvek legújabb, sorrendben negyedik kötetét Iványi dokumentumainak újraközlésével kezdtük.

A nemrégiben váratlanul elhunyt Magyar Lászlónak, a szabadkai Történelmi Levéltár szakmunkatársának a figyelme és érdeklődése a kutatómunka során 1848/49-re is kiterjedt, és 119 újabb dokumentumot lelt fel. Ezek most jelennek meg először.

Dr. Hegedűs Antal történész átfogó, a kor eseményeit tömören összefoglaló tanulmánya vezeti be az Iványi István és Magyar László által összegyűjtött, rendkívül értékes és hasznos dokumentum-gyűjteményt.

A *Szabadka és vidéke 1848/49-ben* 350 oldalas kötet nyomdai munkálatait a szabadkai Grafoprodukt Nyomda és Kiadó végezte, amely a korábban

megjelent *Bácsország-könyvek* „születésénél is már bábáskodott.”

Mindenképpen meg kell említeni, hogy Szabadka önkormányzatának hathatós segítsége nélkül szeptember elsejére, a város napjára aligha jelenhetett volna meg ez a könyv, amely Szabadka és vidéke múltjának olyan időszakát tárja elénk *dokumentálva*, amiről eddig esetleg csak hallottunk, mindenképpen keveset tudtunk, de évtizedeken keresztül nem volt ajánlatos beszélni sem róla nyilvánosan. Lehetséges, hogy a dokumentumkötet majd vitát vált ki. Ha így is lenne, a tények megdönthetetlen tények, amelyeket a levéltárak állagából napvilágra kellett hozni. A 150. kettős évfordulót tartottuk ehhez a legmegfelelőbb időpontnak.

Sz. J.

A KANIZSA-VELEBITI BRONZ ÉS SZARMATA KORI TEMETŐ

Acímben két archeológiai-történelmi korszak temetőjét tüntettük fel, de tudni kell, hogy 1970 nyarán a régészeti feltárások legelején, jobbra likai telepések laktak Velebit falu déli részén, s a szélső házak között egy harmadik korból származó sír is előkerült (lásd a táblát). Mivel a teljesen szabályos, nyugat-kelet irányítású sírban csak egy (a jelek szerint női) csontváz került elő mellékletek nélkül, és a házak tájékán további ásatásra nem került sor, a mai napig sem tudjuk a harmadik temető hovatartozását bizonyítani. Ez a munka a jövő régészeire vár.

Nézzük azonban a kanizsai községben végzett legnagyobb szabású és legtöbb tudományos eredménnyel járó velebiti régészeti ásatás rövid történetét. Az ötvenes években fogtak hozzá a Kanizsát Orommal összekötő földút szélesítéséhez. Kubikusok végezték a munkát, ásóval, lapáttal és talicskával vagy egyfogatúval. A munkások többször „kerültek kapcsolatba” a több ezer éves ősökkel vagy azok tárgyi hagyatékaival, s általában a „bandagazdától” függött, hogy erről értesítik-e a hatóságokat (ami egyébként már akkor is kötelező volt). Egy ilyen jellegű „füles” azonban a kubikusoknak olykor anyagi veszteséget jelentett, hiszen teljesítményre dolgoztak, s vagy kitermelték a számukra előírt napi földmennyisé-

get, vagy nem kaptak fizetést. A régészkedést pedig nem jutalmazta senki.

Ez alkalommal (szerencsére) az ősök híre idejében eljutott a zentai múzeumba és megkezdődhetett az ún. leletmentés. A kiszélesített út sávjában mintegy tucatnyi „ősrégi” sír került napvilágra, benne csontvázakkal, cserépedényekkel. Ezek alapján megállapítást nyert, hogy ezen a helyen már a bronzkor idején (3500 évvel ezelőtt), valamint a szarmata korban (1700–1800 évvel ezelőtt) temetkeztek az itt élő emberek.

Már-már feledésbe merült a velebiti eset, amikor jelentkezett ama bizonyos „amerikai nagybácsi”, dr. Foltiny István régészprofesszor, aki 1942–1944 között a szegedi Embertani Intézet munkatársaként járta a Délvidéken a Tisza mentét, illetve környékét. A háború vérvízátára azonban az USA-ba sodorta, ahol az egyik legtekintélyesebb (ugyanakkor legdemokratikusabb) tudományos intézet, a Washingtoni Smithsonian Institution munkatársa lett. Régész-magántanárként felvette a kapcsolatot a zentai és a szabadkai múzeummal, Tripolsky Gézával illetve Szekeeres Lászlóval (1931–1997), egy esetleges nemzetközi ásatás érdekében. A kezdeményezést tett követte, és 1970 június utolsó napjaiban megkezdődött a hivatalos iratokban VT/70 jelzéssel

bejegyzett nemzetközi régészeti kutatómunka.

Foltiny István sok pénzt biztosított a tudományos munka sikeres lebonyolítására, T. Géza és Sz. László pedig kemény szervezési munkába fogott, hogy ezt a pénzt minél ésszerűbben használják fel. E sorok írójának, mind másodéves egyetemistának alkalma volt „szárnysegédként” ott lenni a régészeti „produkción”. Szűkebb hazánkban ez volt az évszázad archeológiai eseménye. Nem kevesebb mint félszáz (többségükben külföldi) szakember fordult meg Velebiten 1970 nyarán.

Az ásatás első szakaszában (Velebit falu déli részének utcáin illetve néhány udvarban) elsősorban kirabolt és többségükben megsemmisült szarmata kori sírokat tártak fel. Ezt követően a falutól délre, a kanizsa-oromi útbal oldalán feltárássra került mintegy 3000 m² területen több mint 70 közép-bronzkori csontvázas, vagy hamvasztásos (ún. urnasír) került elő, rendkívül gazdag és tudományos szempontból értékes mellékletekkel. Ezek közé sorolhatjuk a bronz derékövet, a „térdvédő” bronz spirálpárt, számtalan, ugyancsak bronzból készült díszítésként és gazdag ornamentikával díszített siredényeket. Előkerült mintegy 30 urnaedény, amelyekben a bronzkori emberek hozzátartozóik hamvait helyezték el.

RICZ Péter

BÁCSORSZÁG

Vajdasági honismereti szemle • 1998/3 Ősz • Megjelenik évente négyszer • Alapította: Dr. Csillag Károly (1862-?), Szabadka, 1904 • Új alapító: Népkör Magyar Művelődési Központ, 24000 Szabadka, Žarko Zrenjanin u. 11. • Felelős kiadó: Grafoprodukt Kft. 24000 Szabadka, Tolsztoj u. 9. tel/fax 024/555-032 • Igazgató: Özvegy Károly • Szerkeszti a szerkesztőbizottság, tagjai: Hulló István, Kunkin Zsuzsanna, Lalia Gábor, Magyar László, Németh Ferenc, Papp Árpád, Ricz Péter, Tolnai Ottó, Vékony László • Fő- és felelős szerkesztő: RICZ Péter • Szerkesztő: Szabó József • A lap cím Aczél Henrik (1876-1946) rajzának felhasználásával készült • Kéziratokat és képeket nem örzünk meg és nem adunk vissza. A szerkesztőség szükség esetén fenntartja az íráskor szellemét és tartalmát nem érintő rövidítések jogát • Levélcím: Bácsország, 24000 Szabadka, Lazar Nešić tér 1/VII. 85., telefon: 024/555-333, 282-es mellék • Nyomda: Grafoprodukt, 24000 Szabadka, Tolsztoj u. 9. tel/fax 024/555-032 • Igazgató: Özvegy Károly • A fedőlapon: Szólóprés (a szabadkai Városi Múzeum gyűjteményéből)

E számunk megjelenését az Illyés Közalapítvány (Budapest) támogatta.

Aprólékos munkával kerülnek napvilágra a több ezer éves tárgyak

Jellegzetes bronzkori hamvasztásos sír, egy nagy urna és két kisebb „siredény”

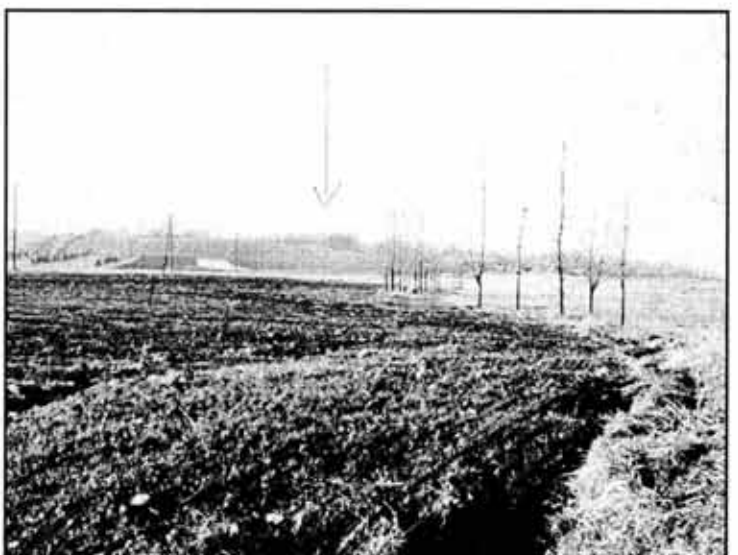
Szarmata kori csontváz- és egy azonosítatlan korú sír

Szájával lefelé fordított urna

Bronzkori csontváz sír szalagspirál bronz térdvédőkkel és egy áldozati edénnyel

A velebiti lelőhely látképe az „oromparton”

